

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

T O P L U M S A L

Tarih

145

OCAK
2006

**Kurtarıcıyı
Beklerken
Fransa'da
Atatürk
İmajı**

Pınar Dost

**Erzurum'dan
Pire'ye
Bir Esaret
Macerası**

Ayşe Çavdar

**Osmanlı'nın
Astronomi ile
İmtihanı**

Ayşe Hür

SUYLA GELEN ÖLÜM

Kolera ve İstanbul

İstanbul, kolerayla ilk kez 26 Temmuz 1831'de tanıştı.

Vebanın ardından gelen bu salgının hilafetesi ağır oldu.

Ücretsiz PDF Kütüphane - <https://ranney.org>

2006'NIN İLK SAYISIYLA MERHABA

2005 Aralık'ı *Toplumsal Tarih* için bir yenilenme süreci oldu. Ay boyunca dergimizi daha nitelikli ve sürdürülebilir hale getirmek için bir dizi toplantı yaptık. Beklenenin çok üzerinde bir sahiplenme ve katkı ile karşılaştık. İsimlerini tek tek yazmaya bu sütunun yetmeyeceği sayıda dostumuz ve okurumuz bu toplantılara katıldı ve katkı sundu.

Yenilenmek, değişiklikler yapmak daima dinamik bir süreç olmuştur. Bu dinamizm *Toplumsal Tarih*'in elinizdeki sayısına da yansdı. Bu sayımız tarihin çok çeşitli alanlarına uzanıyor.

Bildiğiniz gibi *Toplumsal Tarih* yayıncılığını sadece Osmanlı tarihi ile sınırlamıyor. 2006'nın bu ilk sayısında tarihçiliğin güncel sorunları, arkeoloji, sanat tarihi, siyasi tarih ve tasavvuf gibi birçok merak ve ilgi alanı da sayfalarımızda kendine yer buldu. Ayrıca dergimizde bir süre dir yayımlanmayan ancak büyük bir ilgiyle takip edildiğini bildiğimiz Osmanlı Basını, Arşivden Bir Belge, Web'de Tarih gibi düzenli bölümleri de tekrar yayımlamaya başlıyoruz.

2006'yı yeni bir içerik düzenlemesi ve biçimiyle karşılamamız aralık ayında sürdürdüğümüz çalışmaların somut sonucudur. *Toplumsal Tarih*, ağırlıklı olarak 100-132. sayı arasında sürdürülmüş olan biçim temel alınarak yeniden tasarlandı. Bir başka somut sonuç da çeşitli dönemlerde *Toplumsal Tarih*'e yol göstericiliği yapmış tarihçi ve yazarlardan oluşan genişletilmiş bir yayın kurulu oluşturulması oldu. Yeni yayın kurulumuzun yaptığı ocak ve şubat sayıları için içerik belirleme ve üretme toplantıları da oldukça verimli geçti.

Bu sayının hazırlanmasında gerek görüşleri, gerekse yazılarıyla heyecanımıza eşlik eden, bu yeni dönemde bizimle birlikte yürüyen ve yürüyecek olan tüm dost ve okurlarımıza teşekkür ederiz.

Tarih dolu nice senelere.

Toplumsal Tarih

SAKA,
Gölnur Sandalcı
Koleksiyonu'ndan

- 04** OSMANLI BASININDA
YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Emel Seyhan-Rober Koptaş
- 06** GÜNCEL
- 09** FRANSTZ TARİHÇİLERDEN
MANİFESTO:
TARİHE ÖZGÜLÜK
"TARİH BİR DİN
DEĞİLDİR"
- 10** ARŞİVDEN BİR BELGE
LAZ TALEBE
CEMİYETİ (1914)
Yavuz Selim Karakışla
- 14** 1918'DEN BİR
SOL İÇİ ÇEKİŞME
TKP'YE GÖRE
MUSTAFA NAFİ
PORTRESİ
Hazırlayan: Mete Tunçay
- 15** NAZIM HİKMET VE
DOKTOR ŞEFİK HÜSNÜ'NÜN
"O DUVAR MUKADDİMESİ"
ÇEVİRİSİ ÜZERİNE
YAZIŞMALARININ TEFRİKASI
Hazırlayan: Mete Tunçay
- 16** L'illustration'dan Seçmeler:
RECEB PAŞA NİN CENAZESİ
NAZIRA
HÜZÜNLÜ VEDA
Edhem Eldem
- 17** ANAKRONİK
Aydan Çelik
- 18** SU İLE GELEN ÖLÜM
KOLERA VE
İSTANBUL SULARI
Nuran Yıldırım
- 30** SULTAN
ABDÜLMECİD'İN
RUMELİ SEYAHATI
Necdet Sakaoglu
- 34** OSMANLI'DA KADIN
FOTOĞRAFÇILAR
Yavuz Selim Karakışla
- 40** OSMANLI'NIN
ASTRONOMİ İLE
İMTİHANI
Ayşe Hür
- 44** ERZURUM'DAN PİRE'YE
UZUN BİR
ESARET MACERASI
Ayşe Çavdar
- 48** İZMİR'İN TARİHİNDEN
AZ BİLİNE BİR HİKAYE
AMERİKANI
ARAPÇASI
Brian Johnson
- 52** FRANSA'DA
ATATÜRK İMAJI
KURTARICIYI
BEKLERKEN
Pinar Dost
- 56** ORHAN SİLİER İLE SÖYLEŞİ
ÇOKKÜLTÜRLÜ
TARİHE DOĞRU
Söyleşi: Hamza Aktan
- 60** GELENEĞİN KARŞISINDA
BİR SANATÇI
JEAN DUBUFFET
Esra Alıçavuşoğlu
- 64** ZONGULDAK'TA
OLMAYAN
TARİHCİLİK
ÜZERİNE
Murat Koralıtır
- 68** MİLLİ TARİHİ
ETKİLEYEN
PARADİGMALAR
Seda Dugan
- 74** NOTRE DAME DE SION
YÜZ ELLİ YILLIK
DERS
Saadet Özen
- 78** MÖ 4. YÜZYILDAN BİR
İKTİDAR HİKAYESİ:
LABRAUNDA
KUTSAL ALANDA
GÜÇ GÖSTERİSİ
Pontus Hellström
- 82** SİNEMA-TARİH BULUŞMASI
MAZİNİN
PERDEDEKİ
FESTİVALİ
Sevinç Baloğlu
- 84** İSLAM ÖNCESİ
ALEVİLİĞE
İLİŞKİN KISA
DEĞİNMELER
İsmail Kaygusuz
- 91** EYÜP
OYUNCAKÇILARI
Muhsin Karabay
- 93** WEB'DE TARİH
SANAL ÂLEMDE
ERMENİ SORUNU
Gürel Tüzün
- 94** KİTABİYAT

30

ABDÜLMECİD'İN RUMELİ SEYAHATI

Needet Sakaoglu, kendine has üslubu ve "detaycılığı"yla Sultan Abdülmecid'in halk içindeki seyahatlerini aktarıyor...

34

OSMANLI'DA KADIN FOTOĞRAFÇILAR

Yavuz Selim Karakışla, Osmanlı'nın son kadın fotoğrafçıların konu ediniyor.

48

İZMİR'DEN AZ BİLİNER BİR HİKÂYE

Brian Johnson, Arap harfleri matbaanın izinden giderek bizi "Amerikan Arapçası"yla tanıştırıyor.

74

YÜZ ELLİ YILLIK DERS

Saadet Özen, 150. yılını kutlayan Notre Dame de Sion'un bilinmeyen ve siyasi gelişmelerden sürekli etkilenmiş ilginç öyküsünü anlatıyor...

84

İSLAM ÖNCESİ ALEVİLİĞE İLİŞKİN KISA DEĞİNMELER

İsmail Kaygusuz, Alevilik inancının İslamiyet öncesindeki düşünsel kökenlerini inceliyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 145, Ocak 2006

TARİH VAKFI
ADINA SAHİBİ
Orhan Siler

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı
Arabacılar Dairesi 14349
Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 31-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Erden Akbulut, Murat Belge, Gökhan Çetinsaya, Edhem Eldem, Pinar Emiroğlu, Murat Güvenç, Yavuz Selim Karakışla, Cengiz Kırıl, Murat Koraltürk, Nevra Necipoğlu, Necdet Sakaoglu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Mutlu Öztürk, Taner Timur, Mete Tunçay, Gürel Tüzün, Nuran Yıldırım.

KOORDİNASYON
Halim Bulutoglu, Raul Kösemen
S. YAZIŞLARI MÜDÜRÜ
Murat Dirican
YARDIMCI EDITÖR
Hamza Aktan
REDAKSİYON/DÜZELTİ
Nihal Bortekin
KATKIDA BULUNANLAR
Mustafa Yolaç (Misafir editör)
Tan Morgül
Gülderen R. Erbaş

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Raul Kösemen
SAYFA UYGULAMA
Ayşel Kazıcı
REKLAM VE ABONELİK
Tarih Vakfı
0 212 227 37 33 (Dahili 31)
0 212 227 37 32 (Faks)
BİR YILLIK ABONE BEDELİ
50,00 YTL

BİLEŞİM MATBAASI
Bileşim Yayıncılık, Fuarçılık ve Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Caddesi No:11
4. Levent / İstanbul
BASKI TARİHİ
03.01.2006
DAĞITIM
YAYSAT
0 212 522 2222
www.yaysat.com.tr

İLETİŞİM
0 212 243 07 00 (Dahili 400)
0 212 243 07 01 (Faks)
haktan@tarihvakfi.org.tr
ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
0 312 400 16 51
YAYIN YÜRÜTÜ
Yerel Tarih Yayın

İzmir'de Dolandırıcılar

TERCÜMAN-I HAKİKAT
2 OCAK 1906

Jurnal de Smirni gazetesi İzmir'de ticaret süsü altında dolandırıcılık et-tikleri evvelce yazılmış olan bir takım kimselerden bahsettiği sırada ber-vech-i âti beyân-ı mütâlaa ediyor:

İzmir'de bazı simsârlar daire-i na-musta temin-i menâfi etmekten âciz bulundukları cihetle İngiltere ve Amerika müessesat-ı ticariye ve ma-liyesine karşı hile ve desise istima-liyle igfâlâta mücaheret etmişlerdir. Çoğtan beri böyle bir hadise işitil-memişti. Bu hal İzmir ticareti için pek de şayan-ı memnuniyet değil ise de böyle bir hadise ile piyasamızın haiz olduğu emniyet ve itibar halel-dar olamaz. Bu dolandırıcıların dâm-ı igfâline düşen müessesatın duçar oldukları mazarrat cidden şa-yan-ı teessüftür. Vilayât-ı celile ta-rafından icra olunan tahkikat-ı hu-susiye neticesinde mütecasirlerin ikisi derdest ve tevkif olunmuştur. Bu kumpanyanın dâm-ı igfâline düş-en müessesatan birisi de Trieste'de kain Union Bankası'dır. Mezkûr ban-

kanın bu yüzden uğradığı zarar ve zi-yan, 40.000 franga balığ oluyor. Tevkif edilenlerden birinin ifadesine nazaran kumpanyanın bilâd-ı ma'rû-fede mahsus adamları olur, bunlar, kumpanyanın emniyeti hakkında o beldelerdeki müessesat-ı ticariye ve maliyeyi iknâ'a memur edilmişler-dir. Şimdiye kadar icra olunan tah-kikat neticesinde meselede zi-med-hal olan kasanın sekize balığ olduğu tahakkuk etmiştir. Istihbarat-ı hu-susiyemize nazaran Trieste'de dahi bu bâbda tahkikat icrasına mübaşe-ret olunmuştur.

Bayazıt Kütüphanesi Umumi

11 OCAK 1906
TERCÜMAN-I HAKİKAT

Bayazıt Kütüphanesi Umumisi'ndeki kitaplar hakkında bazı tetkikatta bulunmak üzere bir komisyon-ı mahsus teşekkül ettiğini dünkü nü-shamızda yazmış idik. Istihbarat-ı mütemmimimize göre mezkûr ko-misyon azalığına Maarif Nezaret-i celilesi tefitş ve muayene heyeti azasından ve muhasebe erkânından bazı zevat tayin olunmuşlardır. Ko-misyon-ı mahsus Kütüphanesi Umu-

mi'de mevcut olup asâr-ı atika ve nâdideden ma'dûd olan kitab-ı nefi-sinin fersûdelenmiş [eskimiş] olan cilt ve sayılarının kıymet-i asliye-lerine halel getirilmeksizin teccidi-ne ve kütüphanesi mezkûrede muh-tac-ı tamir olan bazı mahallerin ta-mir ve terminine nezaret edecektir.

Sanayi-i Nefise-i Şahane Mektebi ve Musiki Tedrisatı

13 OCAK 1906
TERCÜMAN-I HAKİKAT

İkdâm refikimiz dünkü nüshasında Sanayi-i Nefise'nin resim ve hey-keltıraş ve hakkâklık ve mimarlık gi-bi şubât-ı muhtelifesinde erbâb-ı iktidar yetiştirmek ve bu sanayi-i bediianın memleketimizde tamim ve ve intişarını temin eylemek maksa-diyla teassüs etmiş olan Sanayi-i Nefise-i Şahane Mekteb-i Âlisi'nde sanayi-i mezkûrenin kısm-ı mühimi-ni teşkil eden fenn-i musikinin talim ve tamimi maksadıyla mektebe bir musiki sınıfı ilave ve tesis ve küş-a-dına teşebbüs edildiğini yazıyor. Böyle bir sınıfın küşadından memle-ket için ne derece muhasenet me'mûl olduğu ve sınıfın ne yolda tertibi iktiza ettiği ve burası için ne gibi alât ve edevat-ı musikiyeye ihtiyaç görüldüğü hakkında Müze-i Hümayun müdiriyyet-i aliyesinden tertip ve tanzim olunan bir rapor ile keyfiyet merc-i âlisine arz ve işar olunmuş ve işar-ı vâki tensip oluna-rak icap eden dershanenin musiki tedrisine muvafık ve mükemmel bir surette tanzimi ve lazım gelen alât ve edevatın tehiyye ve tedariki ve-sair iktiza eden hususatın ikmalî Maarif Nezaret-i Celilesi'ne tebliğ edilmiş olduğunu refikimiz ayrıca istihbar ediyor.

İntihar

24 OCAK 1906
TERCÜMAN-I HAKİKAT

Evvelki gece saat beşte Kasimpa-şa'da Nalinci Hasan Efendi Mahalle-si'nde bir intihar vuku bulmuştur.

Mahall-i mezkûrda koltukçu müte-veffa Şaban Ağa'nın hanesinde müs-teciren sakin rejî kitabetenin muh-

Mısır Tanelemeye Mahsus Makina

23 OCAK 1906
İKDÂM

Amerika'da mevcut olan ve bütün dünya emsali makinalarla icra-yı müsabakat ederek metanet, ehveniyet, çok iş gör-mek gibi evsaf-ı mümeyyize ile kesb-i rûhan eden ve bu kere tarafımızdan celp edilen en son sistem makinalar çift-çilerini usul-ı adiyeye vechile icra-yı amelden müstağni kılacağından hasseten tavsiye olunur.

İşbu makinaların husule getirdikleri için ziyadeligî hasebiyle yevmiyeden edecek tasarruflata nazaran fiyatça hiç kaale alınmayacak bir derecede ucuz ve büyük küçük her nevi koçan üzerindeki taneleri kırmadan tefrik ve metaneti hasebiyle hiç bir ârızaya duçar olmayarak muntaza-man işleyeceği cihetle diğer makinalara daima faik oldukları ve iştirası için Dersaadet'e Galata'da Tramvay Caddesi'nde Fransız Postahanesi ittisalisinde Lorando Hanı'nda Amerika Oryantal Ajansı idare-sine ve Sirkeci'de Köprülu Hanı'nda 4 numaralı ziraat makinaları subesine müracaat edilmesi beyan olunur.

rec yirmi yedi yaşlarında Kâzım Efendi tahta saplı bir çakı ile boğazının iki mahallinden kesmiş ve daha ölmediğini anlayarak yataktan biraz yükün çıkartıp yaralara soktuktan sonra hanenin alt katına inerek mutfaktaki su kuyusuna kendisini atmak suretiyle intihar etmiştir. Mezkûr hanede diğer müstecirler merdiven ve sofalarda kan lekeleri görmeleyle müntehirin validesi Hatice Hanım'a giderek Kâzım Efendi'yi sormuşlar, validesi "Ben onun odasına gitemim!" demiş ise de edilen ısrar üzerine odasına çıkarılmış ve mahdumunun odasının bir kaç mahallinde ve sofa ve trabzanlarda kan lekeleri görmesiyle telaşa düşmüş ve taharriyata başlamıştır. Hatice Hanım mutfaka inerek kapı başında oğlunun kuşağını görmesiyle kendisini kuyuya atarak intihar eylediği anlaşılmış ve zabıtaya haber verilmiştir. Mezkûr kuyuda dört metre kadar su var imiş. Zabıtaca icra kılınan tahkikat Kâzım Efendi'nin bir çok zamandan beri hasta olup iyi olmamasından intihar eylediği anlaşılmıştır.

Beyoğlu Canbazhanesi

24 OCAK 1906
TERCÜMAN-I HAKİKAT

Beyoğlu Canbazhane Tiyatrosu, Mös-yö Jip ve rüfekasını da elyevm canbazhanede lu'biyat icra etmekte olan kumpanyaya dahil olmalarıyla şayanı temaşa bir lu'betgâh olmuştur. Çünkü kumpanya meyhanında bulunan artistlerin maharetleri şehrimiz tiyatro meraklılarınıca müselemeldir. Malum olduğu üzere canbazhanede her çarşamba akşamı Suvare Diplomatik namıyla fevkalade surette oyunlar verilmektedir. Canbazhane direktörü Mös-yö Ramirez, çarşamba akşamı için mükemmel bir program tertip etmiştir. Bu akşam icra edilecek oyunun Avrupa'nın en meşhur aktrislerini taklit etmekte olan Mös-yö Jip tarafından Madam Sara Bernar'n, Matmazel Puler, Matmazel Kuzer ve Lina Kavalieri'nin oyunları taklit edileceği gibi meşhur Fransız düetistleri Mös-yö ve Madam Jov tarafından yeni düetto tagannı olacak ve bera-yı seyyahat şehrimizde bulunan muganniye-i şehire Madmazel Flamina dahi lu'biyata iştirak edecekler.

AREVELYAN MAMUL (ŞARK MATBUATI) 1906 OCAK SAYILARINDAN SEÇMELER...

Leyli Mektep

1 OCAK 1906, SAYI 1

Şehrimizin meşhur Ermeni tacirlerinden Bakırcıyan Biraderler, Milli İdare'ye müracaatta bulunup, babaları merhum Bedros Efendi Bakırcıyan'ın hatırasına, Ermeni çocuklarının devam ettiği zanaat mektebinin üzerine 600 liraya bir leyli mektep inşa etmeyi teklif etmişlerdir. Yapılan beyanlara göre, Nersesyan Yetimhanesi'nin yetimleri böylece bu leyli mektebe taşınacak ve türlü yerlerden gelen talebeler de bedel ödeyip burada tedrisat görebilecektir. Başta bulunacak olan Bakırcıyan Biraderler, zanaat mektebini inşa etmiş olan Garabed Efendi Arabyan'ın da kendi tekliflerini tasdik etmesi ricasında bulunmuşlar.

Eğer Arabyan Efendi leyli mektebi de zanaat mektebi gibi kendi başına inşa etmek istediğini beyan ederse, Bakırcıyan Biraderler, mevzu bahis 600 lirayı bu sefer bir anaokulu inşa etmek için ayıracaklardır.

Naçizane kanaatimizce, eğer Bakırcıyan Biraderler doğrudan bir anaokulu inşa etmeye girişirse, İzmir'in Ermeni fakir sınıfına, gelecekte çok muhtemeldir ki İzmirli-lerin sırtında büyük bir kambur teşkil edecek leyli bir mektep tesis etmekten çok daha büyük bir hizmette bulunmuş olurlar. (s. 39-40)

Ziyafet

11 OCAK 1906, SAYI 1

Beynelmilel Hayırsever Kadınlar Cemiyeti'nin her sene türlü milletlerden fakir aileler yararına tertip ettiği güzel gece, bu akşam Casino Europeen'in salonunda gerçekleş-tirilecek. Fransız konsolosunun hanımı Madam Blanc'in himayesinde gerçekleşen bu ziyafet, sene içerisinde birbiri peşi sıra verilen ziyafetlerin en muvaffaklarından biri olarak kabul görüyor. Şüphemiz yoktur ki, Ermeni cemiyeti de, faaliyetleri sırasında millet ve din farkı gözetmeyen bu cemiyetin fakir-lere yardım amacı güden bu gecesine katılıp destek vermekten mutluluk duyacaktır. Bu eğlence-nin tertip heyetinde Takvor Efendi İsbartalı ve Ğugas Efendi Yesayan da yer almaktadır. (s. 88)

İsim Karışıklığı

18 OCAK 1906, SAYI 4

Neşriyat heyetimiz, İstanbul'da neşrolunan mizah gazetesi Hanrakıdağ'da (Kâmus) son zamanlarda yazılan görülmeğe başlanan Vağ-nag ile gazetemizin İstanbul muhabiri Vaginag'ın aynı kişi olmadığıni duyurmayı bir borç bilir. Bu vesileyle, saygıdeğer meslektaşımızdan bir ricada bulunuyor ve bu konuda Arevelyan Mamul'a önce-lik tanıyarak başka bir müstear isim seçmesini diliyoruz. (s. 112)

Patrik Ormanyan'ın Yası

4 OCAK 1906, SAYI 2

Geçtiğimiz aralık ayının 20'sinde Patrik Hazretleri, kız kardeşi Akabi M. Der-Nersesyan'ın vefatıyla büyük bir elem yaşadı. Merhumun kısa bir hastalık devrinden sonra vefatı, yaşlı eşi-ni, evlatlarını ve akrabalarını büyük bir kedere gark etti. Cenaze merasimi, ayın 23'ünde, büyük bir kalabalığın iştirakiyle, Pera'daki Surp Yerrortutyun Kilisesi'nde icra edildi. Mezar başın-daki konuşmayı: Kevork Yebisgobos Yeretsyan yaptı. (s. 64)

76. İSTANBUL
ERMENİ PATRİĞİ
MADAM
ORMANYAN
(PATRİĞİN DİNİ
İŞİ-İŞİ)
AZERABAD (HİLLİ)
TARİH: 1. C.
1906-1907 VE
MAYORA YERİŞTİRİLDİ
(ERMENİ KİLİSESİ)
1911-1912 İNİ DİNİ
TARİH İTİDARIN VE
BİNCİN İNİİ İŞİ-İŞİ
İTİDARIN İTİDARIN

SOSYAL BİLİMCİLER 9. KEZ BİR ARADAYDI...

FERDAN ERGUT

Türk Sosyal Bilimler Derneği'nin düzenlediği 9. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi 7-9 Aralık tarihleri arasında ODTÜ'de yapıldı. İki 1980'de, ikincisi 1989'da gerçekleştirilen kongre 1997'den bu yana düzenli olarak iki yılda bir yapılıyor.

Bu yılki kongrede 56 oturumda sunulan 234 bildiri gittikçe artan ilginin de bir göstergesiydi. Kongre, ODTÜ Rektörü Ural Akbulut ve Türk Sosyal Bilimler Derneği başkanı Korkut Boratav'ın açış konuşmalarından hemen sonra Bilsay Kuruç'un sosyal bilimler alanının dünyada ve Türkiye'de içinden geçtiği dönüşümleri inceleyen açış bildirisiyle başladı. (Bu arada

yeri gelmişken Korkut Hoca'nın 70. yaşını, kurucularından olduğu Tarih Vakfı ve AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin birlikte düzenledikleri "saygı toplantısı"yla kongreden bir hafta sonra dostları ve öğrencilerinin yoğun katılımıyla SBF'de kutladığımızı okurlarımıza hatırlatalım.)

Şurası çok açık ki, derneğin düzenlediği sosyal bilimler kongreleri artık Türkiye'deki sosyal bilimcilerin değişik renklerinin bir araya geldiği bir şölen havasına bürünmüş durumda. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi'nde sunulan bildirilerin kimisi gerçekten üst düzeyde, ilgili literatüre katkı sunan nitelikteydi; fakat hemen hepsinin ortalamanın oldukça üzerine çıkan bildiriler olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu kadar çok sayıda bildirinin sunulduğu bir kongrede sosyal bilimlerle ilgilenenlerin yüzünü ağartacak olgunluktaki tebliğlerin çoğunlukta olmasını sağlayan, işlerini büyük bir titizlikle yapan seçici kurullardı.

Kongrenin öncelikli özelliklerinden biri de katıldımdaya çeşitliliği. Bildiri

sahipleri Türkiye'nin çok çeşitli üniversitelerinden üç gün için ODTÜ'ye geldiler ve ortak bir sosyal bilimler camiasının üyeleri olarak disiplinlerinin problemlerini/ problematiklerini gerek oturumlarda, gerekse ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi'nin sunduğu mekânsal imkânları da kullanarak ortak alanlarda değerlendirme olanağına kavuştular.

Katıldımdaya çeşitlilik esas olarak Türkiye'deki sosyal bilimlerin en önemli ihtiyacına karşılık geliyordu: Disiplinlerarası yaklaşımlar. Daha öncekilerde olduğu gibi bu kez de tarihçiler, iktisatçılar, sosyologlar, siyaset bilimciler ve felsefeciler bir araya geldiler. "Osmanlı'da Etnik ve Dinsel Kimlik" oturumunu izlemeye gelen iktisatçılar, "Emek Süreçleri" oturumunu izleyen felsefeciler, Kıbrıs oturumundaki tarihçiler kongrenin ortamina yaptığı katkıyı en somut şekliyle örnekliyorlardı. Üstelik, bazı oturumlarda bu kişiler dinleyici olarak değil, bildiri sahipleri olarak da aynı masa etrafında otururlar. Örneğin "Sosyal Bilimlere

Yöntem Tartışmaları" adlı oturumun konuşmacıları şehir ve bölge planlama, felsefe, iktisat ve uluslararası ilişkiler bölümlerinden olabiliyordu.

Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının yoğunlaştığı ilgi alanlarını, araştırma stratejilerini, nitelik düzeyini anlamak için kongre çok önemli imkânlar sunuyor. Türkiye'deki akademisyenlerin büyük bölümünün panel ve bilimsel oturumlara genellikle sadece konuşmacı olarak gitme eğiliminde olmaları göz önüne alınırsa, bu kadar fazla sayıda akademisyenin sadece konuşmadığı, aynı zamanda birbirlerini dinledikleri böylesi bir ortamı, son derece sınırlı bir bütçe ve –ondan çok daha önemlisi– emeklerine dayanarak hazırlayan Türk Sosyal Bilimler Derneği yetkilerine ve emeklerine teşekkür hepimizin boyunuñ borcu. Hepimiz iki yıl sonrasında beklemeye başladık bile...

Derneğin çalışmalarını izlemek ve gönüllü katkılarını vermek isteyenler için iletişim bilgilerini veriyoruz:

E-posta:
t.s.b@superonline.com
Tel: 0 312 441 45 24.

BANKACILIK VE FİNANS TARİHİ ARAŞTIRMA YARIŞMASI SONUÇLANDI

Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin, Garanti Bankası'nın sponsorluğunda gerçekleştirdiği Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Yarışması'nın üçüncüsü sonuçlandı. Avrupa Bankacılık Tarihi Birliği ve Tarih Vakfı'nın işbirliğiyle düzenlenen yarışmada dereceye girenlerin ödülleri, 27 Aralık'ta Osmanlı Bankası Müzesi'nde yapılan bir törenle dağıtıldı.

Doç. Dr. Erol Özvar, Osmanlı'da vergilerin toplama biçimlerinden biri olan malikâne sistemini ele alan "Osmanlı Maliyesi'nde Malikâne Uygulaması" adlı çalışmasıyla kitap ödülünü aldı. "Reji'nin Karadeniz Bölgesi'ndeki Uygulamaları" adlı çalışmasıyla yüksek lisans tezi ödülünü alan Filiz Diğroğlu, çalışmasında

Osmanlı'da tüütün tekeli elinde tutan Reji Şirketi'ni ve şirketin Karadeniz Bölgesi'ndeki uygulamalarını inceliyor.

Makale ödülünü alan Uri M. Kupferschmidt, "Avrupalı Büyük Mağazalar ve Ortadoğulu Tüketiciler: Orosdi-Back Efsanesi" adlı makalesinde, 19. yüzyılda Ortadoğu'daki büyük mağaza zincirinden Orosdi-Back'in yükseliş ve düşüşüne ışık tutuyor. Diğer makale ödülü sahibi Mustafa Erdem Kabadaş, "Osmanlı Sarrafı Mikrâdî Cezayirliyan'ın Yükseliş ve Ani Düşüşü" adlı makalesinde, Devlet Arşivleri'nden

yola çıkarak, 1805-1861 yılları arasında İstanbul'da yaşayan Sarraf Mikrâdî Cezayirliyan'ın kariyerindeki yükselişin ve ani düşüşün izini sürüyor.

Kitap alanında "Osmanlı Para Vakıfları: Kanunî Dönemi Üsküdar Örneği" başlıklı çalışmasıyla mansiyon alan Doç. Dr. Tahsin Özcan, kredi müessesesi ve sosyal güvenlik kurumu niteliğindeki para vakıflarının özelliklerini ve işleyiş prensiplerini inceliyor. "Ondokuzuncu Yüzyılda Ülke Riski, Finans Politik, İngiliz Tahvil Sahipleri ve Babâlı" çalışmasıyla doktora tezi alanında mansiyon alan Hüseyin Al, 19. yüzyılın başlarından son çeyreğine kadar devam eden süreçte, devlet borçlanımlarını karşılatrmalı olarak inceliyor.

OSMANLI BANKASI
ARŞİV VE ARAŞTIRMA
MERKEZİ'NİN
KARAKÖY DEKİ
BİNASI

RESTORASYON VE KONSERVASYON MERKEZİ 20 YAŞINDA

Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü 20. kuruluş yılını kutladı. 24 Aralık'ta kurumun kuruluş yıldönümü dolayısıyla "Merkez Laboratuvarı'nın Rolü ve Koruma Çalışmalarına Katkısı" konulu bir açık oturum düzenlendi. Prof. Dr. Cevat Erder'in yönettiği açık oturuma Prof. Dr. Zeynep Ahunbay, Prof. Dr. Reha Günay, Prof. Dr. Emine Caner Saltık, Prof. Dr. Ahmet Ersen katıldılar. Açık oturumda böyle bir laboratuvarın kültürel mirasın korunmasındaki önemi ve bundan sonraki çalışma biçimi tartışıldı.

Çalışma alanı geniş bir yelpazeyi oluşturan Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı, müzeler ve çeşitli ören yerlerinde bulunan inorganik ve organik taşınır kültür varlıklarının koruma onarımlarının yanı sıra taşınmaz kültür varlıklarında yapı malzemelerinin niteliği ve koruma yöntemlerini belirliyor.

**DOSTLARI
MEHMET ALİ
AYBAR'I ANDI**
1997 yılından beri her ekim ayında Güllü Aybar ile Tarih Vakfı'nın birlikte düzenlediği Mehmet Ali Aybar'ı Anma Sempozyumu gerçekleştirildi. 8 Ekim'de yapılan sempozyumun konusu ise "Günümüzden Düne-Türkiye ve Dünyada Darbeler Sonrasında Toplumsal Uzlaşma ve Demokrasiye Geçiş" oldu.

AYDINLARIN "301. MADDEYE HAYIR" KAMPANYASI SÜRÜYOR

169 aydının 301. maddenin yürürlükten kaldırılması için yayınladığı bildiriyi, "301 Kere Hayır, Düşünceye Sınırsız Özgürlük" sloganıyla "www.301hayir.net" sitesinde başlatılan imza kampanyasıyla sürdürüyor. Kampanyaya destek artarak devam ediyor.

Ceza Kanunu'nun 301. maddesinden artan davalar karşısında endişelerini 24 Aralık'ta yayınladıkları bildiriyiyle duyurulan 169 aydın, maddenin yürürlükten kaldırılmasını talep eden imza metnini kamuoyuna açtı. İnsan hakları savunucularının "301 Kere Hayır, Düşünceye Sınırsız Özgürlük" mesajıyla kurduğu 301hayir.net isimli internet sitesindeki bildiriyi, 301'in kaldırılması için 157 kişi daha imza attı.

Son olarak imza atanlar arasında, Uluslararası Yazarlar Birliği (PEN) Türkiye

Birimi'nden yayıncı Müge Sökmen, gazeteciler Nevzat Onaran ve Latif Sansür, İzmir'den avukat Arif Ali Cangi da bulunuyor. Ayrıca, Ankara, Mersin, Tekirdağ, Adana ve Bursa gibi kentlerden de imzacılar da 301'in kaldırılmasına destek verdiler.

Yazar Orhan Pamuk'un yargılanması ve bu yargılama sırasında yaşanan saldırılara tepki gösteren aydınlar, bunları ülkenin demokratikleşme sürecine vahim bir müdahale olarak gördüklerini açıklamışlar ve endişelerini ifade etmişlerdi.

Bildiriye aralarında Yaşar Kemal, Çetin Altan, Adalet Ağaoglu, Arif Damar, Müjde Ar, Yılmaz Erdoğan, Nilüfer Göle, Fazıl Say, Süleyman Çelebi, Mehmet Ali Birand, Yaşar Seyman, Halil Ergün, Cüneyt Ülsever, Murat Belge

ve Toktamış Ateş gibi farklı düşünsel ve mesleki kökenlerden gelen düşünce ve sanat insanlarının da bulunduğu aydınlar imza atmıştı. Bildiriyi Adalet Bakanı Cemil Çiçek, ifade özgürlüğü davaları açılmasına neden olduğu gerekçesiyle, İçişleri Bakanı Abdulkadir Aksu da, sözleriyle saldırıların cesaretlendirdiği gerekçesiyle kınamıştı.

ROBERT KOLEJ'DE "TARİH, KİMLİK VE CUMHURİYETİMİZ" KONFERANSI

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier 21 Ekim'de Robert Kolej'de "Tarih, Kimlik ve Cumhuriyetimiz" konulu bir konferans verdi. 11. ve 12. sınıf öğrencileri, tarih öğretmenleri ve velilerden oluşan yaklaşık 250

izleyicinin katıldığı konferansta, çokkımlikli toplumsal yapımız, "Avrupalılık", evrensel düşüncenin önemi ve Türkiye'nin Avrupa Birliği sürecine girmesi ele alındı. Orhan Silier, Türkiye insanlarının yüzünü uzun

zamandır Avrupa'ya döndüğünü belirtti ve karşılıklı hoşgörü ve anlayışın gerekliliğini vurguladı. Silier, barış ve karşılıklı anlayışa dayalı bir tarih anlayışını yaratmak ve yaşatmak için, katılımcıları Tarih Vakfı'na destek vermeye davet etti.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ'NDE SAĞLIK VE FELSEFE SEMİNERLERİ

Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi bu ay iki etkinliği ev sahipliği yapıyor. 4 Ocak günü saat 13:00'te gerçekleştirilecek etkinlikte Doç.Dr. Hüseyin Saroğlu "İslam Dünyasında Felsefi Düşüncenin Gelişimi" başlıklı bir konuşma yapacak.

18 Ocak günü saat 13:00'te ise Prof. Dr. Ahmet Zehir "İlaç ve Kimyasal Maddelerin İnsan Sağlığı Üzerindeki Etkileri" konulu bir konuşma gerçekleştirecek. Söz konusu etkinlikler Fen-Edebiyat Fakültesi konferans salonunda izlenebilir.

BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YENİ YILA KİTAPLA GİRDİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 27-28-29 Aralık 2005 tarihlerinde okulun Küstepe Kampüsü'nde öğrencilerin kültüre ve kitaba olan ilgilerini artırmak amacıyla "2006'ya Kitapla Girelim" başlıklı bir etkinlik düzenledi. Bu etkinlik çerçevesinde Türkiye'nin önde gelen yayınevlerinden Agora Kitaplığı, Babil Yayınları, Bağlam Yayınları, Birey Yayınları, Bordo Siyah Yayınları, Can Yayınları, Çınar Yayınları, Çitlenbik Yayınları, Doğan Kitap, İletişim Yayınları, İlyas Yayınevi, Kanat Kırpık, Kitap

Yayınevi, Literatür Yayınları, Mephisto Yayınları, Metis Yayınları, Tarih Vakfı Yayınları ve Tazam Yayınları kitaplarını okurları buluşturdu.

DARPHANE-İ AMİRE, 2010'DA İSTANBUL MÜZESİ'NE DÖNÜŞÜYOR

1996'da engellemelerle karşılaşılmamış, planlandığı gibi restorasyona geçilmiş olsaydı, dört yıl önce İstanbul Müzesi kapılarını yılda 300 bin ziyaretçiye açmış bulunacaktı.

Tarih Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Orhan Silier, Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı arasında Darphane-i Amire binalarının kime ait olduğuna dair belirsizliğin olduğu yönündeki iddialara yanıt verdi. Silier, yazılı bir açıklamaya yaparak binaların 2010 yılında

İstanbul Müzesi'ne dönüştürüleceği bilgisini verdi. Silier, *Zaman* gazetesinin 22 Kasım 2005 tarihli sayısında kullanılan bir haberi de tükzip etti: "Gazetede henüz bize teblig edilmemiş bir karar hakkında

şüphetli bilgiler verilmektedir. Alındığı iddia edilen bu karar üzerine, şu anda bir yorum yapmak istemiyoruz. Ancak, bu haberde göze çarpan bazı yanlışları gecikmeden düzeltmeyi gerekli buluyoruz.

Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı arasında 10 yıldır Darphane binalarının kime ait olduğu konusunda bir ihtilaf olduğu iddiası geçerli değildir. Aralarında Kültür Bakanlığı'nın da bulunduğu bir dizi kamu kuruluşunun onayıyla, tapuya da tescilli yapılarak, Mart 1995'te 49 yıllık bir süre için, Darphane-i Amire, Tarih Vakfı'na tahsis edilmiştir. Bu tahsis kaldırılmak için yapılan dolambaçlı hukuki girişimler kabul görmemiş ve bu konudaki iddiaların ciddiyetten uzak olduğu Yargıtay kararıyla köşinleşmiştir. Dolayısıyla, şu ya da bu kişi, kurum ya da kuruluşun İstanbul Müzesi için yapılan tahsis iptali de söz konusu değildir.

İlgili gazete haberinde yer alan, Tarih Vakfı'nın, 'Darphane-i Amire'nin mülkiyetinin kendisine verilmesi için iyileştirme çalışmaları bulunamadığı gerekçesiyle Yargıtay'a başvurduğu' bilgisi de geçerli değildir. Hazine'ye ait olan bu tarihi binaların mülkiyetinin herhangi bir kuruma devredilmesi zaten söz konusu değildir. Eğer 1996'da engelleme yapılmamış, planlandığı gibi restorasyona geçilmiş bulunsaydı, dört yıl önce İstanbul Müzesi kapılarını yılda 300 bin ziyaretçiye açmış bulunacaktı. İstanbul Borsası'ndan Rockefeller Vakfı'na, önde gelen birçok işadımız ve bankamızdan Avrupa Birliği'ne kadar birçok kurumun yakın ilgi gösterdiği bu proje ile devlet bütçesinden önemli bir harcama yapılmaksızın, İstanbul büyük bir kültür kurumu kazanmış olacaktır."

MEDVOICES (AKDENİZ'İN SESLERİ) İSKENDERİYE KONFERANSI

Akdeniz'in 13 kentinde yürütülen "Akdeniz'in Sesleri-Sözlü Tarih ve Kültürel Pratikler" adlı uluslararası projenin paydaşları, saha çalışmalarından elde ettikleri bulguları tartışmak ve paylaşmak için 11-13 Kasım 2005 tarihlerinde İskenderiye Kütüphanesi'nde bir konferans düzenlediler. Konferansta Akdeniz kültür mirasının Avrupa Birliği

açısından önemi, bu mirasın korunmasına yönelik program ve yaklaşımlar temel olarak ele alındı.

Konferansa, Tarih Vakfı'nın Akdeniz Sesleri projesini temsil eden Aynur İlyasoğlu, Gülay Kayacan, Ebru Soytemel, Burçak Madran ve Numan Karahan bildiri ve sunumlarıyla katıldılar. Konferansın birinci ve ikinci günleri yapılan belgesel

film gösteriminde, İstanbul ekibinin "Geçmişteki Moda" ve "Halızalarımızdaki Taşıtlarla" adlı iki kısa belgeseli gösterildi. Gazi Ticaret Meslek Lisesi öğrencileriyle birlikte yürütülen "Bizim Tarihimiz, Bizim Sergimiz" adlı belgesel de, üçüncü gün yapılan yuvarlak masa tartışmasında gösterildi. Film ve sunum katılımcılar tarafından ilgiyle izlendi.

İSTANBUL ANLATMAKLA TÜKENMEZ

Burası İstanbul, 2700 yıllık zengin bir tarih yaşıyor bu kentte. 1992'den beri, her üç ayda bir, dününden yarımına, çocuğundan paşasına, müzesinden çarşısına, köprüsünden çınarına her yönüyle İstanbul'u yayınıyoruz.

İstanbul, kendini İstanbultu hissedene ve bu kenti sevenler için...

TARİH VAKFI

FRANSIZ TARİHÇİLERDEN MANİFESTO: TARİHE ÖZGÜRLÜK

"TARİH BİR DİN DEĞİLDİR"

19 Fransız tarihçinin geçtiğimiz ay içinde parlamentolarına "tarih politikaları"yla ilgili verdikleri bildiri. Türkiye kamuoyunda ana yaklaşımından farklı bir biçimde özellikle Ermeni meselesiyle ilgili maddeleri nedeniyle tartışıldı.

Fransız tarihçilerin meclise sundukları bildiriyi aynen yayımlıyoruz.

Geçmişteki olayların değerlendirilmesine gitgede daha sık bir biçimde yapılan siyasal müdahalelerin ve tarihçileri ve düşünürleri etkileyen yargı uygulamalarının hareketle geçirdiği bizler, aşağıdaki ilkeleri hatırlatmak isteriz:

Tarih, bir din değildir. Tarihçi hiçbir dogmayı kabul etmez, hiçbir yasağa riayet etmez, tabu tanımaz. Tarihçi rahatsız edici olabilir.

Tarih, ahlak değildir. Tarihçinin, övmek veya muhküm etmek gibi bir rolü yoktur, tarihçi izah eder.

Tarih, güncel kölesi değildir. Tarihçi, geçmişin üzerine çağdaş ideolojik şemaları yapıştırılmaz ve geçmişteki

olayların içine bugünün duyurularını sokmaz.

Tarih, bellek değildir. Tarihçi, bilimsel bir arayışta, insanların anılarını toplar, bunları kendi aralarında mukayese eder, belgelerle, nesnelerle, emarelerle karşılaştırır ve olguları sapıtır. Tarih belleği hesaba katar, ama ondan ibaret değildir.

Tarih, bir yargı konusu değildir. Özgür bir devlette, tarihsel hakikati tarif etmek ne parlamentoya, ne de yargı makamına aittir. Devletin politikası, en iyi niyetlerle harekete geçirilmiş olsa bile, tarihin politikası değildir.

Sırasıyla 13 Temmuz 1990,¹ 29 Ocak 2001,² 21 Mayıs 2001³ ve 23 Şubat 2003⁴ günlü bir dizi yasanın maddeleri, tarihçiye

neyi araştırması ve neyi bulması gerektiğini, yaptırımlara bağlı olarak, söyleyerek, tarihçiye birtakım yöntemler tayin edip sınırlar koyarak, böylece tarihçinin özgürlüğünü kısıtlayarak bu

ilkeleri ihlal etmektedir. Demokratik bir rejime layık olmayan bu yasal hükümlerin ilgasını talep ediyoruz.

Ceviri ve dipnotlar:
Erden Akbulut

TARİHÇİLERİN HEDFİ ALDIĞI FRANSIZ PARLAMENTOLAR.

BİLDİRİYE GÜ İMZA

İMZA ATTI:

Jean-Pierre Avéna,

Elisabeth Badinter,

Jean-Jacques Becker,

François

Chandonvigor,

Alain Decoux,

Marc Ferro,

Jacques Julliard,

Jean Lecarré,

Antoine Prost,

RenéRénard,

Maurice Vaisse,

Jean-Pierre Verstraë,

Paul Veyne,

Pierre Vidal-Naquet

ve Michel Winock

DİPNOTLAR

- 1 90-bis Sayılı GAYSSOF Yasası olarak anılan her türlü ırkçı, Yahudi düşmanı ve yabancı düşmanı edimi cezalandırma yönelik yasa. Bu yasaya hem Ceza Kanunu, hem Basın Özgürlüğüne ilişkin 29 Temmuz 1881 tarihli Kanun tadil edilmiştir. Bu konuyla ilgili olarak: Tarihçi ve İnsan Hakları Ligişi Onursal Başkanı Madeleine Rebérioux tarafından yazılan "Le Genocide, le jugeet l'histoire" (Soykırım, Yargıç ve Tarihçi), "Histoire, no. 198 ve Le Monde gazetesinde yayımlanan Contre la loi Gayssot (Gayssot yasasına karşı) makalelerini bakılabilir.
- 2 29 Ocak 2001 tarihli 195. Ermeni Soykırımı Tanıma yasağına ilişkin 2001-434 sayılı Kanun. Tek maddelik bu kanunda şöyle denmektedir: "Fransa Cumhuriyeti 1915 Ermeni soykırımını rsmen kabul eder."
- 3 21 Mayıs 2001 tarihli İnsan Ticaretinin ve Koleğilğin İnsanlığa Karşı Suç Olarak Kabul Edilmesine İlişkin 2001-434 sayılı Kanun.
- 4 23 Şubat 2003 tarihli Ulusun ve Denizarşı Topraklarında Fransızların Ulusal Katkısının Kabulüne İlişkin 2003-58 sayılı Kanun. Bu yasaya karşı tarihçiler hemen bir karşı kampanyaya açmış ve kampanyada anıta bulunulan kanunun 4. maddesinin ilgası için Fransız solu parlamentoda girişimde bulunmuşur.

Tarihçilerin imza kampanyası açtıkları protesto metni şöyledir:

Ulusun ve denizarşı topraklarda Fransızların ulusal katkısının kabulüne ilişkin 23 Şubat 2003 tarihli Kanun, mesleğimizin uygulanmasıyla ilgili birtakım hükümler içermekte ve bilim dalımızın pedagojik, bilimsel ve medeni yanlarını bağlamaktadır.

4. maddede aynen şöyle denmektedir: "Universite araştırma programları, Fransa'nın denizarşı, özellikle Kuzey Afrika'daki varlığına hak ettiği yer ver. Orta öğrenim programları Fransa'nın denizarşı, özellikle Kuzey Afrika'daki varlığını pozitif rolünü özellikle kabul eder ve bu topraklar kökenli Fransız ordusu savaşçıların tarihin ve fedakarlıklarına hak ettikleri yeri verir."

Bu yasa ivedi olarak ilga edilmelidir, - zira laikliğin ana damarı olan öğrenimin tarafsızlığına ve düşünce özgürlüğüne aygıya aykırı bir resmi tarih dayatmaktadır, - zira, sömürgecilğin "pozitif rolünü" savunarak, bu geçmişin miraslanmış canyetelleri, kimi zaman soykırma varan kitle kırılmaları, koleğilce, ırkçılığa ilişkin resmi bir yalanı dayatmaktadır, - zira tepki olarak her türlü geçmişin böylece yasaklanmsı gruplara dayalı toplulukçuluğu

kışkırtan bir milliyete dayalı toplulukçuluğu meşrulaştırmaktadır.

Tarihçiler aşağıdaki özelliklere sahip araştırmaları ve bir eğitimi teşvik etmek için özel bir sorumluluğa sahiptirler:

- sömürgeçliğe ve göçe, bunlardan doğan çoğulculuğa sahip oldukları yeri eksiksiz olarak vermek;

- ortak bir çalışmaya, ilgili toplumların tarihçilerinin karşışmasıyla, bu olguların karmaşıklığını fark ettirmek;

- kendine ödev olarak, gitgede hem danya birleşmiş, hem de çeşitlenmiş bir dünyaya doğru süreçleri açıklamaya görmek Claude Liauzu, Denis Diderot Paris 7 Universitesi Emeritus Profesörü Gilbert Meyner, Nancy Universitesi Emeritus Profesörü

Gerard Norel, EHESSE l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales Toplum Bilimleri Yüksek Öğrenim Okulu Araştırma Müdürü

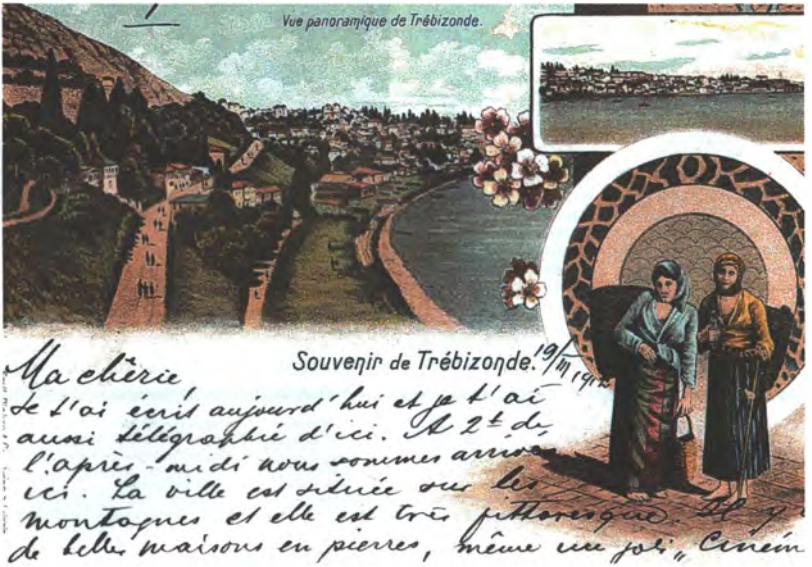
Frederic Régim, Antiller ve Guyana Üniversitesi Profesörü

Telint Van Thoo, Aix-en-Provence Üniversitesi Profesörü

Lucrèce Valenti, CEIHOB Toplum Bilimleri Yüksek Öğrenim Okulu Araştırma Müdürü

LAZ TALEBE CEMİYETİ (1914)

Etnik kökenli bir örgüt olarak kurulmuş olmasına rağmen, Laz Talebe Cemiyeti'nin temelde milliyetçi, ayrılıkçı ve hatta siyasi bir kuruluş olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, bir öğrenci cemiyeti olarak kurulmuş olduğu açık olan "Cemiyet"e "talebe"lerin yanı sıra, yaşı ne olursa olsun "me'zûn" olmuş Lazların da üye olarak katılabilmesi oldukça dikkat çekicidir...

"TRABZON HATIRASI"
YAZAN BİR
KARTPOSTAL...
(Ulgeç Kar)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki altmış dokuzuncu sayısında, 14 Nisan 1914 tarihinde İstanbul'da kurulmuş olan Laz Talebe Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesini oluşturan bir belge bulacaksınız. Hemen hatırlatalım, bu nizamnamenin, cemiyetin kuruluşundan ancak iki yıl sonra

Laz Talebe Cemiyeti Nizamname-i Esâsisi adıyla yayımlanabilmiş olduğu bilinmektedir.'

II. Meşrutiyet'in ilanından sonrakuruluş olan etnik kökenli cemiyetler arasında Arap, Kürt, Çerkes ve benzeri grupların çeşitli örgütleri bulunduğu halde, Lazlar tarafından oluşturulmuş bir sivil toplum kuruluşuna rastlanmaması gerçekten ilgi

çekicidir. Saptayabildiğimiz en eski Laz örgütü olan Laz Talebe Cemiyeti, Lazlar arasında milliyetçilik fikirlerinin serpilmesine yol açmış, 1919 yılında Laz Tekâmül-i Milli Cemiyeti Hayriyesi'nin' kuruluşuna neden olmuş, Laz Ahmed Tevfik tarafından kaleme alınmış olan Lazlara Ricâ-yı Mahsûsum' ve Tirebolulu H. Alparslan tarafından yayımlanmış olan

Trabzon lli Laz mı? Türk mü?" gibi Laz milliyetçiliğine dair eserlerin ortaya çıkışına da zemin hazırlamıştır. Arşivden Bir Belge dizimizin bu ayki belgesini oluşturan Laz Talebe Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesi incelendiğinde,¹ cemiyetin kuruluş amacının Laz talebeler arasında "birlik ve beraberlik hislerini geliştirmek", muhtaç talebelerin ihtiyaçlarını karşılamak, bu amaçla bir Teâvün ve İktisad Sandığı oluşturmak, risale ve kitaplar yayımlamak ve meşru araçlar yoluyla Lazların Osmanlı hislerinin altında birleşmesine yardımcı olmak olarak şeklinde sıralandığı göze çarpmaktadır. Diğer bir deyişle, Laz Talebe Cemiyeti kesinlikle ayrılmış bir örgüt değildir, siyasetle "dâimâ ve katiyyen" uğraşmayacağını vurgulamaktadır.

Laz Talebe Cemiyeti'nin iki tür üyesi vardır. Asil üyeler olan "âzâ-yı asliye", iki cemiyet üyesi tarafından aday gösterildikten sonra belirli bir giriş ücretini ve ayda beş kuruş üye maddesini ödeyen Laz talebe ve mezunlardan oluşmaktadır. Laz olmadığı halde cemiyete katkıda bulunan kişiler ise "âzâ-yı fahriye" adıyla cemiyete üye kaydedilmektedir; yani Laz Talebe Cemiyeti'ne asil üye olabilmek için öncelikle talebe veya mezun ve özellikle de Laz olmak gereklidir. Seçimlere yalnızca asil üyeler katılabilmektedir. Bu nedenle, kendilerine cemiyetin mührüyle tasdiklenmiş birer kimlik vesikası verilmektedir. Cemiyetin nizamnamesine uymayanlar, cemiyeti kendi kişisel vöya siyasi çıkarına alet edenler, cemiyetin şerefini ve itibarını zedeleyecek tavırlarda bulunanlar, cemiyete kötü niyetle katılmış olduğu anlaşılanlar, kötü hareketler içinde bulunanlar, yönetim kurulunun üçte ikilik çoğunlukla alacağı kararla üyelikten çıkarılabilirler.

Cemiyetin "hey'et-i umümiye" adıyla bilinen genel kurulu yalnızca asil üyelerin katılımıyla gerçekleştirilmektedir. Olağan genel kurullar her yılın nisan ve ekim ayı başında yapılmaktadır. Yönetim kurulunun isteği, denetleme kurulunun çağrısı ve asil üyelerden yeterli kadar oy toplanması halinde genel kurul olağanüstü olarak da toplantıya çağrılabilir.

Cemiyetin genel kurulunun en önemli görevi, cemiyetin yürütme organları olan "hey'et-i faâle", "hey'et-i murâkebe" ve "hey'et-i idâre" üyelerini seçmektir. Cemiyetin "hey'et-i idâre" adıyla anılan yönetim kurulu on sekiz kişiden oluşmaktadır. Bu kişiler kendi aralarında yapacakları bir işbölümüyle, bir reis, bir kâtib-i umumi ve bir de veznedar seçeceklerdir. Yönetim kurulunu idari açıdan denetlemek amacıyla kurulmuş olduğu anlaşılan "hey'et-i faâle" de on kişiden oluşmaktadır. Yönetim kurulunu maddi açıdan denetlemekle yükümlü olan "hey'et-i murâkebe" ise dört kişiden ibarettir. Böylelikle cemiyetin yönetim sorumluluğu toplam 22 kişiyi dağıtılmış bulunmaktadır.

Cemiyetin kuruluş nizamnamesinin maddelerinin değiştirilebilmesi için, yönetim kurulunun oyçokluğuyla alınmış olan teklifi genel kurulda oylanacak ve geçerli oyların yarısını aldığı takdirde geçerli olacaktır. Genel kurulda bu değişikliği onaylama sunulabilmesi için, öncelikle toplantıda hazır olan üyelerin cemiyetin toplam üye sayısının üçte ikisinden en az bir fazla olması gereklidir. Cemiyetin bütün üyeleri, kuruluş nizamnamesinin yanı sıra yönetim kurulunun lüzum gördüğe hazırlayacak olduğu talimatnamelerde yer alan bütün hükümlere harfiyen uymakla yükümlüdürler.

Sonuç olarak, etnik kökenli bir örgüt olarak kurulmuş olmasına ve Laz olmayan kişileri derneğin asil üyeliğine bile kabul etmemesine rağmen, Laz Talebe Cemiyeti'nin temelde milliyetçi, ayrılmış ve hatta siyasi bir kuruluş olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak, bir öğrenci cemiyeti olarak kurulmuş olduğu açık olan Laz Talebe Cemiyeti'ne "talebe"lerin yanı sıra, yaşı ne olursa olsun "me'zûn" olmuş Lazların da üye olarak katılabilmesi oldukça dikkat çekicidir...

LAZ TALEBE CEMİYETİ NİZAMNÂME-İ ESÂSİSİ

Unvân ve Maksud-ı Cemiyet

MADDE 1- Merkezi Dersaâdet'de olmak üzere fi'î Nisan 1330 (14 Nisan 1914) tarihinde Laz Talebe Cemiyeti

nâmıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

MADDE 2- Cemiyetin maksud-ı teşekkülü bervech-i âtidir:

1-) Laz talebe arasında te'sis ve te'min-i mevlâât ve uluvveti;

2-) Laz talebesinin tevsi-i müktesebâtı esbabını te'min ve bi-kes müsta'id talebenin vesâit-i tahsilyesini tedârik ve bu maksada hâdim olmak üzere bir Teâvün ve İktisad Sandığı teşkil;

3-) Mevzeler irâdî, risâle ve kitâblar neşri ile tenvir-i efkâr ve tezyid-i ma'lûmâtı sa'y;

4-) Her türlü vesâit-i meşrû'a ile ve Osmanlı hiss-i mübeccelini te'yiden Lazlar'ın tekemmül-i iktisâdî ve ictimâisine bi-kadri'l-imkân izzet ve ikdâm etmektir.

Madde 3- Cemiyetin gâyesi, sarf ilmi ve ictimâ'î ve teâvünü olup siyâsiyât

TRABZON'DA SARAY
CADDENİN
YÜRÜYÜŞ YAPAN
AKERİ BAKI
(Bogalar...)

dâire-i iştigâlinde dâimâ ve katiyyen ve hâricdir.

ERKÂN-İ CEMİYET VE ŞERÂİT-İ DUHÛL

MADDE 4- Erkân-ı cemiyet, âzâ-yı asliye ve âzâ-yı fahriyeden mürekkebirdir. Âzâ-yı asliye sıfatını bervech-i âti şerâit tahtında her Laz ilhâz edebilir:

1) Cemiyete intisab için lazım gelen şerâit-i kanunıyeyle hâiz olmak ve talebe veyâhüd me'zûnlarından bulunmak;

TRABZONLU KÖYLÜ
KADINLARI GÖSTEREN
BİR KARTPOSTAL
1900' LER.

2) Hin-i intisâbda bir def'aya mahsûs olmak üzere bir duhûliye ücretini ve ayda lâ-âkâlî beş kuruş te'diyesini taahhüd etmek (fakr-i hâli müsellem olanlar müstesnâ);

3) Cemiyet âzasından ikisi tarafından hüsn-ı hâlini tasdik zımında defter-i mahsûsa imzâ ve hey'et-i idârece duhûlüne muvâfakat edilmek;

Âzâ-yı fahriye: Cemiyete ma'n'en ve maddeten muâvenet ve hidemâtda bulunan zevâtdır.

MADDE 5- Âzâ-yı asliyeye kendilerini nâtik ve cemiyetin mühür-i resmiyle musaddak birer vesika verilecektir.

MADDE 6- Cemiyete mensûb olan âzâdan cemiyetin nizamnâmesine riâyet etmeyenler, cemiyeti menâfî-i husûsiye ve siyâsiyesine âlet ittihâz edenler, cemiyetin şeref ve 'tîbârını kers ü ihlâl edecek hareketde bulunanlar, cemiyete bir sù-i maksadla girdiği tebeyyün edenler, sù-i ahvâlî görülenler, hey'et-i idârenin sülûsân-ı ekseriyet kararıyla kaydları terkin ve ictimâ'-i âdide esbâb-ı mücibesile hey'et-i umûmiyeye beyân-ı mâ'lûmât olunur. Bu sûretle kaydları terkin olunanlar, hey'et-i umûmiyede itirâz edebilirler.

MADDE 7- Her ne sûretle olursa olsun, cemiyetden ifikâk ve kat'ı alâka eden âzânın cemiyetin emvâl ve eşyasında hiç bir hakk-ı iştirâki kalmaz.

HEY'ET- UMÛMÎYE VE İCTİMÂ'ÂT

MADDE 8- Hey'et-i umûmiye, cemiyetin âzâ-yı asliyesinden olan bi'l-umum talebe ve me'zûninden teşekkül eder.

MADDE 9- Hey'et-i umûmiye iki sûretle ictimâ' akd eder:

- 1) Ale'l-âde ictimâ',
- 2) Fevka'l-âde ictimâ'.

Ale'l-âde ictimâ' nisân ve teşrinievvel ibtidâlarında olmak üzere iki def'a akd olunur.

Fevka'l-âde ictimâ' bervech-i âti ahvâl vukû'unda akd edilir:

- 1) Hey'et-i idârenin da'veti hâlinde;
- 2) Hey'et-i murâkabenin da'veti takdirinde;
- 3) Âzâ-yı asliyeden âzâ-yı muayyeninin esbâb-ı mücibe dermeyânıyla hey'et-idâreden talebi hâlinde.

Madde 10- Hey'et-i umûmiye akd-i ictimâ' edilmek için âzâ-yı asliyenin sülûsânı bulunması şarttır. İlk ictimâ'da sülûsânının hâzır olmadığı anlaşılırsa diğer bir yevm-i ictimâ' ta'yin olunur ve bu def'a ictimâ'in

mevcûduyla hey'et-i umûmiye in'ikâd eder.

MADDE 11- Hey'et-i umûmiye her ictimâ'da hey'et-i idâre ve murâkabe âzâlığında olmamak üzere rey-i hâfî ile bir re'is ve lüzûmu kadar kâtib ittihâz eder.

MADDE 12- Hey'et-i umûmiye mesâil ve mevâdd-ı mütenevvia hakkında tedkikâtda bulunmak üzere âzâ-yı kâfiyeden mürekkeb encümenler teşkil edebilir.

VEZÂİF VE SELÂHİYETİ

MADDE 13- Hey'et-i umûmiyenin başlıca vezâif; hey'et-i idârenin bi'l-cümle icrâ'âtı, kendisinden evvel ictimâ' eden hey'et-i umûmiye mukarrerâtının icrâ olunub olunmadığını tedkik; cemiyetin devre-i sâbika zarfındaki vâridât ve mesârifâtını ba'd'e'tedkik tasdik; hey'et-i idâre ve âzâ-yı asliyenin teklif edeceği mevâddi müzâkere ile haklarında ittihâz-ı karar; cemiyetin esbâb-ı tekemmülü ve terakkisini taharri, müddet-i sâbıkasında hey'et-i idâre ve murâkabe-yi ittihâz eylemekden ibâretidir.

HEY'ET-İ FAÂLE VEZÂİF VE SELÂHİYETİ

MADDE 14- Hey'et-i umûmiye ilk ictimâ'ında on zâtдан mürekkeb bir hey'et-i faâle ittihâz edecek ve bunların cemiyete hidemâtı hâlen mesbûk ve âtiyen me'mûl âzâ-yı asliyeden olmasına i'tinâ edecektir.

MADDE 15- İşbu ittihâz bir def'aya mahsûs olduğundan ba'd'uhu hey'et-i faâle bir uzv-ı müstakîl hâlini alacaktır ve cemiyeti idâme ve tezelzûlden vikâye vâdisinde ifâ ve iktihâm olunacak mesâ'i ve teşkilâtı hey'et-i umûmiye muvâcehesinde ahd ü misakla ber-düş edecektir. Bu hey'et, fedâkârlığı sübut edenleri meyânelerine idhâl edebilir.

MADDE 16- İlk iki sene zarfında hey'et-i idârenin nısıfı hey'et-i faâle meyânından ittihâz olunacak ve ba'd'uhu bu mecbûriyet mürtefî olacaktır.

HEY'ET-İ MURÂKEBE VEZÂİF VE SELÂHİYETİ

MADDE 17- Hey'et-i umûmiye tarafından ekseriyetle ve rey-i hâfî ile âzâ-yı asliye meyânından ittihâz olunan dört zâtдан mürekkebdır.

MADDE 18- Hey'et-i murâkabenin müddet-i hidmeti bir devre-i ictimâiyedir.

MADDE 19- Hey'et-i murâkabenin vazifesi, hey'et-i idârenin bi'l-umum muâmelât ve icrâ'âtını teftiş ve murâkâbeden ibâret olup lüzüm gördüğü takdirde madde 9 mücibince hey'et-i umûmiyeyi fevkal'âde ictimâ'a dâ'vet etmek selâhiyetini hâizdir.

HEY'ET-İ İDÂRE VEZÂİF VE SELÂHIYETİ

MADDE 20- Hey'et-i idâre onsekiz zâtından mürekkep olup âzâ-yı asliye meyânından ve rey-i hâfî ile hey'et-i umûmiye tarafından intihâb edilir. Hey'et-i idâre, kendi aralarından bir re'is, bir kâtib-i umûmî, bir veznedâr intihâb eder.

MADDE 21- Hey'et-i idârenin müddet-i hidmeti iki devre-i ictimâiye olup bu müddetin hitâmından evvel ıstıfâ edebilir. Şu kadar ki yeni hey'et intihâbına kadar ifâ-yı vazifeye ve zamân-ı hizmetlerindeki icrâ'ât ve muâmelâtından hey'et-i umûmiye muvâcehesinde izahât vermeğe mecbûrdur. Hey'et-i idârenin ıstıfâsı veya hey'et-i idâre âzâsından bir veya bir kaçının terk-i hidmeti ettikleri takdirde intihâb olunacak yeni hey'et-i idâre veya yeni âzânın müddet-i hidmeti seleflerinin bakiye-i müddetinden ibâretidir.

MADDE 22- Hey'et-i idâre cemiyetin vekilidir. Maksud-i cemiyyeti mevkî'î fiile getirmek, cemiyet nizamnâmesinin icrâ ve muhâfaza-i ahkâmına itinâ etmek cemiyetin menâfî'î maddiye ve ma'nevîyesini idâre ve müdâfaa ve muâmelâtını tedvîr etmek, hey'et-i umûmiyeyi ale'l-âde ve fevkal'âde ictimâ'a dâ'vet, emvâl-i cemiyeti hüsn-i idâre ve dahi hıfz, devre-i murâkâbedeki vâridât ve mesârifâtın hesab-ı umumîşini hey'et-i umûmiyeye arz etmek vazifesiyle mükellefidir.

MADDE 23- Hey'et-i idâre âzâsı hey'et-i idâreye karşı münferiden; hey'et-i umûmiyeye karşı müştereken me'sûldür. Hey'et-i umûmiyenin sülûsân-ı ekseriyet-i ârâsiyla adem-i i'timâdî hey'et-i idârenin sükûtunu intâc eder.

MADDE 24- Bilâ-izn-i meşrû ve mütevaliyen ictimâ'ât-ı mutadede

dört defa hâzır bulunmayan âzâ ve üç defa isbât-ı vücûd etmeyen re'is müsta'fî add edilerek yerine intihâbât esnâsında onlardan sonra en ziyâde rey kazanan zât hey'et-i idâreye idhâl ve vezâif yeniden tevzî ve ta'yin olunur.

MADDE 25- Hey'et-i idâre âzâsı meyânında sù-i isti'mâl ve sirkatî sâbit olanları ifâ-yı vazifeden men' eder. Müsta'fî veya men' olunan âzânın mikdârı nisf veya daha ziyâde olursa hey'et-i umûmiye ictimâ'a dâ'vet olunur.

MADDE 26- Hey'et-i idâre âzâsından ve âzâ-yı sâireden hiç biri hey'et-i idâreninkarâr ve me'zûniyeti olmadıkça ve yedlerinde cemiyetin mühr-i resmîsini muhtevi i'timâd varakası bulunmadıkça cemiyet namına hiçbir sûretle ve hiçbir türlü hareket ve teşebbüsde bulunamaz.

MADDE 27- Cemiyetin murahhas-ı me'sûl re'isdir. Her günâ vaz'-ı imzâ selâhiyeti de reise, gıyâbında re'is namına kâtib-i umûmiye âiddir.

MENÂBİ'-İ VÂRİDÂT

MADDE 28- Cemiyetin vâridâtı menâbî'-i âtiyeden tahassül eder:

- 1) Âzâ-yı cemiyetin taahhûdâtı;
- 2) Erbâb-ı hayr ve fûnûnun teberra'âtı;
- 3) Emvâl ve nûkûd-i cemiyetin tenmiyesinden hâsıl olacak menâfî'î;
- 4) Hey'et-i idârenin ruhsatıyla makbûz ilm ü haberleri mukâbilinde derc olunacak i'ânât;
- 5) Kütüb ve resâil neşr ü tab'ından ve buna mümâsil şeylerden hâsıl olan temettu'ât;
- 6) Münâzarât ve müsâmerât gibi teşebbüsâtın vücûda gelecek hâsîlât.

TA'DİLÂT

MADDE 29- İşbu nizamnâmenin bir maddesi veya mevâdd-ı muhtelifesini ta'dil veyahûd bir madde ilâve edilebilmek için hey'et-i faâlenin ekseriyet-i mutlakaşının teklifi ve bu teklife hey'et-i umûmiyede ekse-

TRABZONLU KÖYÜ KADINLARI.

riyet-i mutlakâ ile iştirâk edilmesi veya hey'et-i umûmiyenin ekseriyet-i mutlakaş tarafından teklif olunmak lâzımdır; tefsir hakkı muhasıran hey'et-i faâleye âiddir. Ta'limâtınâmenin tanzimi hey'et-i idâreye âid olup hey'et-i faâlenin tasdikine iktirân edecektir.

MADDE 30- Ta'dilât müzakerâtı esnâsında hey'et-i umûmiyeyi teşkil eden âzâdan sülûsânının behemehâl hâzır bulunması ve ta'dilât-ı mezkûrenin dahi kabulü için âzâ-yı mevcûdenin sülûsân-ı ekseriyetiyle muvâfakat etmesi lâzımdır.

MEVÂDD-İ UMÛMÎYYE

MADDE 31- Âzâ-yı cemiyet, nizamnâme ve ta'limâtınâmeler ahkâmına hey'et-i idâre ve umûmiye mukarrarâtına riâyete mecbûrdur.

MADDE 32- Cemiyetin muâmelât-ı dâhiliyesi ve tanzim-i vezâif ve harekâtı için lüzüm görüldükçe ta'limâtınâmeler tertib olunacaktır.

LÂZ TALEBE CEMİYETİ

BOA, Dâhiliye Nezâretî, DH.EUM.MTX, Sıra: 245, Dosya: 76, Gömlük: 29, 21.ÇA.1332

DİPNOTLAR:

1. Laz Talebe Cemiyeti Nizamnâme-i Esâsiye, İstanbul: Zârefat Matbaası, 1332, 46 s.
2. Laz Tekâmül-i Milli Cemiyeti Hayriye Nizamnâme-i Esâsiye, İstanbul: Necm-i İssikbâl Matbaası, 1335, 46 s.

3. Laz Ahmed Tevlik, Lazlara Ribâ-yı Mahâsîn ü Tarihinden İki Sanjide, 1314, 41 s.
4. Tureholulu H. Alparlan, Trabzon İli Laz mı? Türk mü? Giresun: Başak Matbaası, 1339, 24 s.
5. BOA, Dâhiliye Nezâretî, DH.EUM.MTX, Sıra: 245, Dosya: 76, Gömlük: 29, 21.ÇA.1332

1918'DEN BİR SOL İÇİ ÇEKİŞME

TKP'YE GÖRE MUSTAFA NAFİ PORTRESİ

Geçen sayımızda, hakkında hiçbir şey bilmediğimiz Mustafa Nafi adlı birinin Komintern Yürütme Kurulu'na verdiği 10 Mayıs 1921 tarihli dilekçenin çevrimyazısını sunmuştuk. Bu kere, TÜSTAV arşivinde onunla ilgili bir belge bulduk: 3 Temmuz 1921 tarihli bir raporda, Mustafa Suphi örgütünden Kaşkaskar'da geriye kalan TKP üyeleri, onun sahtekâr ve provokatör olduğunu belirtiyorlar. Mete Tunçay

mesul vekilleri olmak itibariyle hakkı müdafaa ve Mustafa Nafi hakkında arkadaşları tenvire lüzum görüyoruz. Bu adam 1918'inci yılda Moskova'ya gelmiş ve kendine eli bin amele vekili süsü vererek ve onca senedir inkılabi hiçbir vazife görmeksizin proleteryanın ekmeğiyle müreffeh yaşamak ve külâh kapmak veyahut fazlaca bir para koparmak için her vasıtaya baş vurmakta bulmuştur. Hatta fırkanın ilk teşkilat devrelerinde dahi Mustafa Suphi Yoldaş'a ve diğer (...orijinalinden

tiyle Komintern'e devam başlama-sının bir garibe gibi telakki ettik) hayretle telakki ediyoruz. Moskova'ya geldiğimizde bu adam bize geldi. Ve bir (...orijinalinden okunamadı) verdi. Ve üçüncü kongreye delegat olmak için bizden mandat istedi ve mandat verirek bizimle beraber olacağını ve vermezsek aleyhimizde bulunacağını söyledi. Ve İstanbul'a ait iki üç vesika gösterdi. Bunlar sahte idi. Kendisine tabii vekalet vermedik.

Asıl calıb-i dikkat ve ehemmiyet olan mesele Türkiye Komünist Partisi'ni mahvetmek için daima çalışmasındaki sebeptir.

Adı bir vesika üzerinde sahtekârlık yapmak ve hiçbir amelenin vekili olmadığı halde kendisini yalandan süs veren bu adamın ahvalı her halde câlib-i şüphe'dir. Çünkü gerek Suphi Yoldaş ve gerek bizler böyle bir adamın İstanbul'da hiçbir amele teşkilatıyla katıyen alakası olmadığını muhtelif vesaitle İstanbul'da tahkik eyledik.

Korkarız ki: Düşmanlarımızın âdi bir aleti olmasın. Herhangi vasıta ve ile misafir bileti almış ve kongrenin ictimai esnasında fırka aleyhinde provakasya ile meşgul oluyor. Ve bu sebeple de delegatlara liki kelime okunmuyor!

Mustafa Nafi hakkında merkezi komite ve ıkra komisesine verilmiştir. 3/7/337

Mustafa Nafi kendine 50 bin amele vekili süsü vererek proleteryanın ekmeğiyle yaşamak, külâh kapmak ve fazlaca para koparmak için her yola başvurmuştur.

Türk komünisti namını taşıyan Mustafa Nafi'nin muhtelif siyasi mahfeller ve inkılabî şahıslara müracaat ederek gerek Savet idarelerinde ve gerekse komite mahfellerinde Türkiye Komünist Partisi aleyhinde pek fena provakasyalar bıraktığını müteaddit delegat yoldaşlardan öğrendik.

Zirde vâzî'ül-imzâ bizler Türkiye Komünist Fırkası'nın merkezi komitesi

okunamadı) yoldaşların daima aleyhinde bulunmuş ve büyük gayeler etrafında birkaç arkadaş buraya toplandıkça içlerine bin türlü nifak sokarak dağıtmağa daima çalışmıştır. Bu ahvalı bizim kadar resmi makamlarca da malum olduğu halde (olacağı tabii bulunduğu halde) bu adamın bu avanturyalarına karşı sü-küt edilmesini (sebebinin bir türlü anlayamaz iken ahiren misafir bile-

104. YAŞI VESİLESİYLE, NAZIM HİKMET VE DOKTOR ŞEFİK HÜSNÜ'NÜN "O DUVAR MUKADDİMESİ" ÇEVİRİSİ ÜZERİNE YAZIŞMALARININ TEFRİKASI

O Duvar Mukaddime

İzmir'den Akdeniz'e dökülen
ve yakında Bombay'dan Hint
Denizi'ne dökülecek olan
emperyalizmin şarkı saran
duvarı hak-kında yazılmıştır!

Karataştan çerçeveye
gömülen,
güneşi parça parça bölen
demir parmaklık..
Dayadım
alınımı
demir parmaklığa;
parmaklık alnıma
gömüldü.
Kemikli geniş alınımı parça
parça böldü..
Alınım:
parmaklığa dayalı.
Yüzüm:
kana boyalı.

Bu kan benim kanım.
Eğyağı bu kanlı perdenen
görüyor gözüm.

Kara taştan çerçeveye
gömülen,
güneşi parça parça bölen
demir par-mak-lık

1001'de ilk kez 1990'da Türkiye'de
yayınlanmıştır.]

Şefik Hüsnü'nün
Fransızca çevirisi ve
elyazısıyla yazdığı
orijinal metin:

Cette muraille Prologue

Enfonce dans son cadre de
pierre noire
la grille de fer
découpe le soleil en lam-
beau lokunamadıl
j'ai appuyé
mon front
à la grille de fer.
La grille s'est enfuit
dans mon front
a découpé mon front large
et osseux en lambeau.
Mon front
appuyé contre la grille!
Ma figure
teint de sang.
Ce sang est mon sang.
Mes yeux voient les objets à
travers ces rideaux
sanglants.

Doktor,*

Senin tercüme ettiğin şiirimi
(Klarite) 70. numarasında
basmış. Cidden o kadar iyi
tercüme etmişsin ki bütün
tercüme demeye bile lüzum
görmemişler. Yani şinin sa-
ye-i tercümenle bir Fransız
şairi olarak çıktık. Aman
doktorcuğum, fuyamız mey-
danı çıkmadan birkaç tane-
sinin daha tercüme ediver.
Ben sana gönderirim.

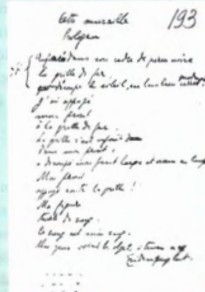
Beyaz terör için bir şiir yaz-
dım. İyiliği Hasan ve Vâlâ
tarafından tasdik edildi.

N.H.

Yazımın güzelleştigiğine hay-
ret etme. Çünkü bu hattı
dest Vâlâ'nındır. Vâlâ şimdiki
Hasan ile benim kâlib
hususiliğimizi ifa etmekle
müftehirdir. Kendisinin sa-
na ve Cevdâ'e bilhassa so-
lamları var, o da selam hu-
susunda beni kendisine
kâlibat hususuna tayıttı.

(*) Şefik Hüsnü

RECEB PAŞA'NIN CENAZESİ

NAZIRA HÜZÜNLÜ VEDA

İSTANBUL'DA
YENİ HARİYE
NAZIRI RECEB
PAŞA'NIN
CENAZESİ

YENİ
TÜRKİYE'NİN
ÖMİTLERİ
ARASINDA YER
ALAN NAZIRIN
TABUTU KANUNİ
SULTAN
SÜLEYMAN'IN
ÖRTÜSÜNE
SARILMIŞ,
KALABALIGIN,
İHAHLARIN VE
ÖĞRENCİLERİN
ELERİNİN
İZERSİNDE
SIRAYLA
TAŞINMAKTADIR.

Uzun bir ara vermek zorunda kaldığımız bu diziye tekrar başlarken, 29 Ağustos 1908 tarihli ve 3418 sayılı *L'illustration* dergisinde Jön Türk İhtilali'nin ardından çalkalanan Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili uzun bir makalenin kısa bir bölümüne değineceğiz. Birinci Dünya Savaşı'ndaki savaş muhabirliğiyle ve daha sonraları da özellikle Fas'la ilgili röportajlarıyla ünlene Gustave Babin adındaki yazar ve gazetecinin kaleminden aktaracağımız kasa pasaj, Harbiye nazırlığına yeni tayin edilmiş olan Müşir Receb Paşa'nın (1842-1908) ölümü ve cenazesiyle ilgilidir. "İstanbul'da Ölüm" sergisinin hazırlık havasından tam kurtulmamış olacağımız ki Receb Paşa'nın cenazesine ayrılmış ve dergide iki sayfaya yayılmış bu fotoğrafın cazibesine kapılarak buraya aktarmayı uygun bulduk. Fotoğraf cenaze törenindeki kalabalığı göstermesi açısından ilginçtir. Ortada tabut, üzerinde Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesin-

den alındığı söylenen örtü ve Receb Paşa'nın fesiyle süslenmiş, omuzlarda taşınmaktadır. Tabutun önünden ve yanından kimisi silahlı, çoğu silahsız ordu birlikleri yürümekte, ancak etrafı saran mahşeri kalabalık törenin düzenini büyük ölçüde bozmaktadır. Cenazeyle beraber aktığı anlaşılan kalabalığın her iki yanında seyirciler alayın geçişini seyretmektedir. Bu kalabalığın arasında fesler ve sarıklar, ağustos güneşinden korunmaya çalışan bazı kişilerin de şemsiyeleri dikkat çekmektedir. Seyirci kalabalığının arka sıralarında da araba göze çarpmaktadır. Fotoğrafın nerede çekildiğini anlatacak herhangi bir ayrıntı veya ipucu gözükmektedir.

TÜRK İHTİLALİ

[...] Sonra da, aynı hafta içinde seyrettiklerimin arasında, daha yeni sürgünden dönüp Seraskerlik, yani Savaş Bakanlığı yüksek görevini devraldığı sabah aniden

vefat eden Müşir Receb Paşa'nın cenazesinin ardından hışı için yürüyen sayısız kalabalığın vardı; öyle bir kalabalık ki, ihtiyar askerin cenazesini izleyen süruhun bir benzeri herhalde Bizans'ın ihtişamından ve imparatorluk oyunlarından beri bu acımasız mavi göğün görülmemiştir. Katılanlar duyguluydu, üzüntülüydü; bütün kalpler hocaların ve dervişlerin aşkılarıyla aynı tempoda titriyordu; insanlar neredeyse uykulu hallerinden ancak arada sırada, tabutu taşıyanlardan biri yorulup şanlı yükünü bıraktığında uyanıyorlardı. İşte o anda yüzlerce kol bir arada tabutu taşımak için kalabalığın içinden yükseliyordu. O tabut ki, başında rahmetlinin koyu kırmızı fesi, üstünde ise, şeyhülislamın emri üzerine müşirin onuruna bir günlüğüne Kanuni Sultan Süleyman'ın türbesinden alınan ağır, altın işlemeli örtü bulunuyordu!

SU İLE GELEN ÖLÜM

KOLERA VE İSTANBUL SULARI

16 Ekim 1907-27 Ocak 1908 tarihlerinde İstanbul'da görülen kolera vakalarının Rus hacılardan kaynaklandığı anlaşılınca Rusya'dan ve diğer koleralı ülkelere gelen hacı adaylarını taşıyan vapurların İstanbul'a uğramaları yasaklanmıştı. Fakat vapurlarda ölen koleralıların denize atılması, kolera basili ihtiva eden gaitaların denize bırakılmasıyla Boğaz sularına kolera bulaştığı ileri sürülmüştü. Bu yüzden kürek vs. ile sıçrayan su damlalarıyla, balık ve bunun gibi su ürünleri yemekle kolera'nın İstanbul'a yayılacağı iddia edilmişti.

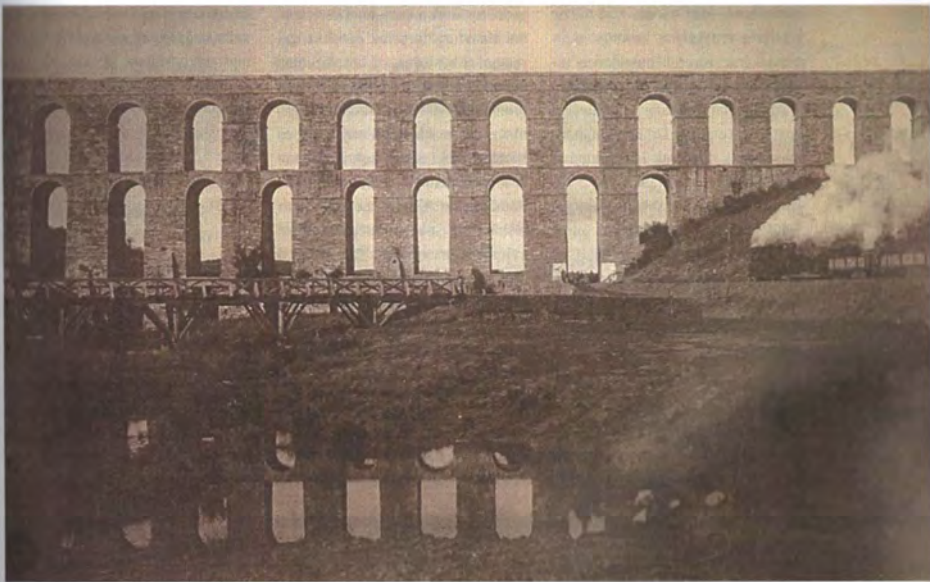
SARA.

(Günür Sandalcı koleksiyonundan)

NURAN YILDIRIM

Kolera bulaşıcı bir bağırsak hastalığıdır, etkeni olan kolera vibriyonları hastaların gaitalarında bulunur. Bulaşma yollarının başında hastaların gaitaları ile bulaşmış içme suları, meşrubat ve yiyecekler gelir. Kolera vibriyonlarının hastalık yapması için bu maddelerle bağırsaklara ulaşması ve orada gelişip çoğalmaya müsait bir ortam bulması gerekir. Bir yerde kolera'nın salgın yapıp yapmaması, o beldenin hijyen teşkilatına, sularının durumuna bağlıdır. Hastalığın yayılmasına en müsait yerler büyük şehirlerdir; daha çok büyük şehirlerde yoksulların; havasız, karanlık, rutubetli ve pis evlerinde yayılıp tahribat yapar.' Bu yüzden Paris'teki ilk kolera salgınında halk, ölümlerin kolera'dan ileri geldiğine inanmamış, "devlet fakirlerden kurtulmak için onları zehirleyerek yok etmeye çalışıyor" diyerek isyan etmişti.'

1831 yılında Avrupa'ya ulaşan ikinci kolera pandemisini izleyen yıllarda, hayat veren suyun, ölümlerin de kaynağı olduğu fark edilmişti. O yıllarda çamışarlar nehirler ve ırmaklarda yıkanıyordu. Kanalizasyonlar ve diğer atık suları nehirlere akıyor,

bu sırada koleralıların dışkıları da nehir sularına karışıyordu. Taşımacılık yapılabilen nehirlerde gemiler de sintine sularını ve atıklarını nehirlere bırakıyorlardı. Gemiler koleralı bir yerden hareket etmişseler ve aralarında bir koleralı veya kolera taşıyıcısı varsa gaitasındaki kolera basilleri böylece nehir suyuna geçiyordu. Daha sonra gelen bir geminin veya kayığın tayfaları bu mikrop lu suyu içtiklerinden ya yolda ya da bir limanda hastalanıyorlar ve hastalık oradan etrafa yayılıyor. Kolera başladığında gemicilerin nehirlerden su içmeleri yasaklanıyor, hükümetler gemilere temiz içme suyu verdikleri halde bir süre sonra temiz su lezzetini kaybettiğinden tayfalar yine taze nehir suyu içiyorlardı. Böylece kolera'nın tayfalarla nakıldığı anlaşılmıştı.¹

LONDRA-SOHO, BROAD STREET TULUMBASI ÖLÜM SAÇIYOR

Asya kolerası İngiltere'de 1831'de yayılmaya başladığı zaman bu yeni hastalığın kirli ve durgun sulardan buharlaşıp atmosfere karışan miasmalarından kaynaklandığı düşünülmüştü. 1831-1853 arasında Londra'da çıkan dört salgın da arkasında bin-

lerce ölü bırakmıştı. Bu yıllarda Soho, sokaklarında hayvanların kesildiği, yağların kazanlarda kaynatıldığı, kokuşmuş kanalizasyonları, kirli kanalları ve kalabalık nüfusuyla gizli bir bomba gibiydi. 31 Ağustos 1854 gecesi görülmemiş şiddette bir salgın patlak verdi. Sanki ortaçağın ünlü kara veba salgını yeniden yaşanıyor. Sadece Broad Street civarında üç günde 127 kişi ölmüştü. O tarihte anestezi ile ilgili çalışmalarıyla ün kazanmış olan Dr. John Snow (1813-1858), daha önce yaptığı araştırmaları sonunda kolera'nın kurbandan kurbanı kanalizasyon suyu ile bulaştığına kani olmuştu; bu nedenle Güney Londra'yı incelemiş ve kirli suyun Vauxhall Water Company firmasında temin edildiğini bulmuştu. Ancak onun bu görüşüne ne otoriteler ne de su şirketi yetkilileri inanmıştı. Snow bu kez Soho salgınına daha iyi gözlemlemek amacıyla Frith Street'e yerleşti. Hava çok sıcaktı ve insanlar sürekli su içiyordu. Araştırmaları onu salgının başladığı Broad Street ile Cambridge Street'in köşesindeki tulum baya götürdü. Bu tulum baya civarında çalışanlar ile yöresindeki evlerde oturanların hemen hemen tamamı ko-

leradan ölmüştü. Oysa diğer tulum baya yakın evlerden ölenlerin sayısı sadece 10'du. Bunların beşi daima Broad Street tulum basının suyunu içiyordu, üçü ise öğrenciydi ve muhtemelen okul yolundaki bu tulum badan su içmişlerdi. Dr. Snow bu tulum badan aldığı su örneğini mikroskopta inceledi ve beyaz renkli ince

KEHERBURGAZ
SU KEMERİ
(Günür Sandalcı
koleksiyonundan)

ANESTEZİ ALANINDAKİ
ÇALIŞMALARıyla
BİLİNE
DR. JOHN SNOW
İllustrasyon
Aydan Çelik

tüylü tanecikler gördü. 7 Eylül'de bunların enfeksiyon kaynağı olduğuna karar vererek bulgularını tulumband ve suyun dağıtımından sorumlu olan mahalle yetkililerine gösterdi. Yetkililer Dr. Snow'a inanmasalar da denemek için tulumbandın kolunu indirdiler. Koleranın yayılması belirgin bir şekilde durmuş, Eylül sonunda salgın bitmişti. Snow haklıydı, kolera su ile geliyordu ve Soho'da 616 kişi içme suyundan kolera ya yakalanıp ölmüştü. Bundan sonra Soho toplumsal hafızada tehlikeli bir yer olarak kalmıştı.⁴

Dr. Snow, "Cholera and the water supply in the South districts of London, in 1854" (*Journal of Public Health and Sanitary Review*, c. 2 1856, s. 239-256.) adlı makalesiyle

geçtikten sonra kullanıma veriliyordu. Hamburg'da gerek nehir ve gerek şehri besleyen su borularından alınan örneklerde kolera basili bulunmuştu. Oysa su şebekesiyle ilgili olmayan bir kuyunun suyunu içen Hamburg'daki askeri kışlada hiç kolera görülmemişti. En çarpıcı örnek, Hamburg ile Altona arasında sınırı teşkil eden sokağın iki yakasındaki evlerin durumuydu. Bu sokağın Hamburg yakasında oturanlar Hamburg suyunu içiyordu ve hepsi kolera ya yakalanmıştı, Altona'nın suyunu kullanan karşı sıradaki evlere ise kolera uğramıyordu.

Rudolf L. Karl Virchow (1821-1902) da Petersburg kolasında, suyunu Neva Nehri'nden alan sol taraftaki mahallenin su şebekesinde süzgeç

ikinci salgın 25 Ekim 1847 günü bir sıhhiye gardiyanının koleradan ölmesiyle başlamış ilk salgına göre hafif seyretmiş, Kasım 1849'a kadar İstanbul'un bir köşesinde hep var olmuştu. Bu süreçte kolera ya yakalanan 9. 237 kişiden 4.275'i hayatlarını kaybetmişti.⁷

Kırım Savaşı sırasında Marsilya'dan yola çıkan müttefik Fransız ordu birlikleriyle üçüncü kez İstanbul'a gelen kolera Fransız, İngiliz ve Osmanlı askerleri arasında yayılıp şehre bulaştı.⁸

1865 yazında, "büyük kolera" Muhabir-i Sürur gemisinin tayfalarıyla Mısır'dan geldi. Az miktardaki paralarını biriktirmek amacıyla yetersiz beslenip kötü koşullarda yaşayan Kasımpaşa işçileri arasında hızla ya-

Kolera salgınlarının yaşandığı 1831-1915 yıllarında şehir suyu Bizans'tan kalma tesislere ek olarak devreye sokulan kaynaklardan sağlanıyordu. Bunlar Halkalı, Kırkçeşme, Taksim, Elmalı, Terkos ve Kağıthane suyuydu. Kısıklı, Çamlıca, Karakulak, Göztepe, Kayışdağı, Büyükdere, Keçe, Kanlıkavak, gibi kaynak sularına ek olarak çeşme, sarniç ve kuyu suları da kullanılmaktaydı.

1911 KOLERA SALGININDA GÜLHANE BAĞÇESİNE KURULAN KOLERA HASTANESİNDEKİ DOKTORLARDAN ALİ FIKAT AZİZ.

koleranın kanalizasyon karışan kuyu suyu ile yayıldığını ilan etti. Onun kolera ile içme suları arasındaki ilişkiyi bulmasının ardından yapılan araştırmalarda içme sularının korunması ve tasfiyesinin önemi vurgulandı. Suların tasfiyesi için kum süzgeçleri geliştirildi.

BİR YANDA KOLERA VE ÖLÜM, BİR YANDA SAĞLIKLI YAŞAM

Koleranın sularla bulaştığını gösteren en güzel örnek Hamburg salgınıdır. Suyunu Elbe Nehri'nden süzmeden alan Hamburg'da 16 Ağustos 1892 günü aniden patlayan salgında, üç ay içinde kolera ya yakalanan 18.975 kişiden 7.600'ü ölmüştü. Bitişindeki Altona'da ise salgın sadece 516 vaka ile son bulmuştu, çünkü Altona'yı besleyen su mükemmel bir kanaldan geliyor ve süzgeçlerden

olduğu için pek az vukuat olduğunu, aynı nehrin suyunu süzmeden içen sağ kıyıdaki mahallelerde ise pek çok kolera vakası görüldüğünü ifade etmişti.⁹

Hamburg'da yaşanan dehşetli kolera salgınının ardından şehir içme sularıyla koleranın doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkınca suların tasfiyesinde kullanılan kum filtreler birçok ülkede yaygın olarak uygulandı.⁹

İSTANBUL'DA KOLERALI GÜNLER

Osmanlı devletinin payitahtı İstanbul, 26 Temmuz 1831 günü başlayan ilk vakalarla tanıdı kolera'yı. Kentin şanssızlığı bu sıralarda şehirde veba vakalarının da var olmasıydı. Henüz karantina teşkilatı kurulmamıştı. Veba salgınlarının üzerine gelen ilk kolera salgını 5.000-6.000 can aldı.

yılarak bütün şehri sardı. Bu salgında 30.000'e yakın İstanbullu hayatını kaybetti.⁹

İstanbul'un dağınık yerleşimi nedeniyle sokakların yeterince temiz tutulmaması, kanalizasyon sisteminin düzenli olmaması ve içme suyunun hijyenik yöntemlerle kullanıma verilememesi, şehirde uygun bir kolera zemini oluştuyordu." Bu yüzden 1871, 1873, 1876 yıllarında süren giden salgınlar yaşandı.

Beşinci pandeminin uzantısı olan 1893-1894 salgınında 1 Mayıs 1894'e kadar kolera ya yakalanan 2.639 kişinin 1.588'i ölmüştü. Bu salgının en önemli özelliği: Bakteriyojenezine Şahane, tebhirhaneler gibi modern kurumların açılmasına, ayrıca tıbbi istatistiklerin tutulmasına, İstanbul

sularının sistemli bakteriyojik analizlerinin yapılmasına yol açmıştır."

1907-1915 yıllarında İstanbul'da zaman zaman kolera salgınları olmuştur. 1910'daki salgın, o sırada Şehremini' olan Cemil Paşa'nın (Topuzlu) çilişmalarıyla kontrol altına alınmıştır. Kolera 1911'de 1.583 kişinin hayatını almış, Balkan Savaşı sırasında yeniden şiddetlenip 1.277 kişinin ölümüne yol açmıştır."

İSTANBUL'UN SULARI

İstanbul'da kolera salgınlarının yaşandığı 1831-1915 yıllarında şehir suyu Bizans'tan kalma tesislere ilave olarak devreye sokulan kaynaklardan sağlanıyordu. Bunlar Halkalı, Kırkçeşme suları ile Taksim suyu, Elmalı suyu, Terkos suyu ve Kağıthane suyu idi. Ayrıca Kısıklı, Çamlıca, Karakulak, Göztepe, Kayışdağı, Büyükdere, Keçe, Kanlıkavak, Ayazma gibi kaynak sularına ek olarak çeşme, sarnığı ve kuyu suları da kullanılmaktaydı.

Şehrin en eski kaynak suları olan Halkalı suları, Halkalı Köyü ile kuzeybatısındaki arazide açılan kuyulardan 16 bağımsız hat ile surlardan şehre giriyordu. İlk su kanalı Roma İmparatorluğu döneminde yapılmıştı. Osmanlılar suları su terazileriyle yükselterek künkler içinde aktarmışlardır." Künklerin hava basıncından patlamaması için her 10 metrede bir maslak (su haznesi) yapılmıştı. Sokak ortalarında bulunan maslaklarının koruma tertibatı yoktu. Yıgmur sularıyla çevrenin bütün pislikleri su hattına giriyordu üstelik su kanalları kanalizasyonlara yakındı. Halkalı suları sonraki yıllarda tırmamen harap olarak devre dışı kalmıştır."

Kırkçeşme suları, çeşitli hükümdarlar zamanında Belgrat ormanlarında yaptırılmış olan Büyük Bent, Karalık Bent, Ayvat Bendi ve Kırızlı Bentleri ile bunlara katılan dere surlarından oluşuyordu. Belgrat ormanlarından İstanbul'a kadar özel olarak inşa edilmiş bir dehlizden geliyordu. Nefes almak ve dehliz içine girip çıkabilmek için isale hattının her 30-40 metresinde bir baca veya kuyu açılmıştı. Şehir içindeki baca-

lardan evlerin altına denk gelenler kuyu olarak kullanılmış, bazılarına çöpler karıştığı için bu sular zamanla şehrin enfeksiyon kaynağı haline gelmişti. Kırkçeşme sularının geniş şebekesi sadece meskenlerin kirli sızıntılarını almakla kalmıyordu. Aynı zamanda şehrin bir çok semtinde eski, harap ve iyice kapatılmış olan kanalizasyon galerileri ile atık çukurlarından akıntıları da içine aldığından su ile intikal edebilen bütün hastalıklar için tehlikeli bir sirayet vasıtası haline gelmişti. Bu nedenle şehir içindeki çeşmeleri yer yer kapatılarak zamanla tarihe mal edilmiştir." 1990'larda sadece Gazi-osmanpaşa civarına su veriyordu."

Belgrat ormanlarındaki yedi bentten Bahçeköy'deki Topuzlu Bent,

Valide Bendi ve II. Mahmud Bendi, Taksim suları adıyla Boğaziçi ile Beyoğlu'na kısmen galeri ve kısmen de pik borularla su akıtılıyordu.

Zamanla artan şehir nüfusu nedeniyle yeni su kaynaklarına ihtiyaç duyulmuş ve Terkos Gölü'nden su getirilmesi düşünülmüştü. Bu amaçla yabancı bir şirket temsil eden Kâmil Bey ile Mühendis Terno adına 40 yıllık bir imtiyaz verilmiştir. Bu imtiyazla Terkos Gölü'nden alınacak suyun; Beyoğlu-Galata bölgesine, Haliç'in öte yakası ile Boğaz'ın Rumeli tarafına verilmesi kabul edilmişti. Daha sonra bu imtiyaz, bir Fransız şirketi olan Dersaadet Anonim Su Şirketi'ne devredilmişti. Bu şirket kurduğu pompa istasyonuyla 1883 yılında itibaren basit bir klorlamayla, 1926'dan sonra ise Kağıthane

sırtlarında yaptırdığı arıtma tesisinden, arıtılmış ve klorlanmış su vermeye başlamıştır."

Anadolu yakası su ihtiyacını sağlayan Elmalı suyu, Göksu-Elmalı dere-i üzerinde 1893 yılında tamamlanan barajdan Üsküdar-Kadıköy Su Şirketi tarafından kullanıma veriliyordu. İkinci baraj 1955'te hizmete girdi. Daha sonra çarpık kentleşme nedeniyle Çavuşbaşı, Aşaklı Dudullu, Yukarı Dudullu ve Beşiköy gibi yerleşim alanlarının atıklarıyla aşırı derecede kirlenen Elmalı barajının suları hayatı tehlike oluşturduğu için 1993'te barajın faaliyeti durduruldu."

Sultan Abdülaziz döneminde Kağıthane'deki Ayazma suyu, Yıldız civarına gönderilmişti. II. Abdülhamid

de Kağıthane'deki memba sularını makineler vasıtasıyla ve borularla Yıldız, Beyoğlu, Galata, Beşiktaş ve Ortaköy'e çektiirmişti." Kağıthane sularının kullanıldığı ilk sene Beyoğlu'nda tifo hastalığı % 10-15, ikinci sene % 20-25, üçüncü sene % 50, dördüncü ve beşinci senelerde % 70 azalmıştı." Çeşitli tarihlerde yapılan analizlerde Kağıthane suları toplanma, süzülme ve sevk açısından hiçbir kurallarına uygun temiz ve iyi sular olarak ilan edilmişti."

1893-1894 KOLERA SALGINI VE ŞEHİR SULARI

İstanbul'a su sağlayan bentler ile diğer su mecralarının yıllarca ihmal edilip bakımsız kalması 1887 yılında şehirde bir su sıkıntısı yaratmıştı. Bunun üzerine Terkos suyunun Boğaziçi'nin Rumeli sahili ile Beyoğlu

DERSAADET SU
ŞİRKETİNİN İSTANBUL
ŞEHİRİNE İNŞA
EDİLEN HAVUZ VE SU
YOLLARINI GÖSTEREN
GALLAUD İMTİHAZ
HARİTALARI
HALİC VE BARAJ
ÇEVRESİNDE
SU YOLLARI
RAKAT VE
ÇEVRESİNDE
SU YOLLARI
1893-1894

lu'na verilmesi için çalışmalar başlanmışsa da hem ihtiyaca yetmeyeceğinden hem de yoksullar parayla Terkos suyu alamayacağından Bentler ve diğer su yollarının düzenlenip onarılması kararlaştırılmıştı. Ayrıca Şehremaneti'ne, Belgrat köyü önündeki bentlerin temizliği açısından bu köyün başka bir yere taşınması ve bent duvarlarının yükseltilmesi için keşif yapılması tebliğ edilmişti.²²

Aynı yıl hizmete giren ve Zoeros Paşa'nın (Aleksan Çaliki Zoiros, 1844-1917) yönetimine verilen Dersaadet Daülkelp ve Bakterioloji Ameliyathanesi'nde (İstanbul Kuduz ve Bakterioloji Laboratuvarı) İstanbul suları da incelenmiş, Zoeros Paşa 1890 yılında Cemiyet-i Tibbiye-i Şahane'nin seanslarında Belgrat, Bentler

şilince bütün gözler su şebekelerine çevrilmişti. Bu sıralarda Avrupa'da beşinci kolera pandemisi hüküm sürmekte, hastalık mikroplarının içme suları ile bulaştığı yolunda yayınlar yapılmaktaydı. Mekteb-i Tibbiye-i Şahane (Askeri Tıp Okulu) Bakterioloji Muallimi Hamdi bin Aziz'in önerisiyle İstanbul sularının sağlığa uygun olup olmadığını belirlemek amacıyla bakteriyolojik analiz yapacak bir laboratuvar yaptırılması kararlaştırıldı.²³ Kısa bir süre sonra 12 Ağustos 1893'te İstanbul'da yeni bir kolera salgını çıkınca önce Büyük Bent kenarındaki Belgrat Köyü²⁴ ile civarda oturanların bentlerde çamaşır yıkamaları yasaklanmış,²⁵ Şehremaneti'nden sular hakkında ne gibi tedbirler alınması gerektiği sorulmuştu. 16 Eylül 1893 gü-

köyünde kanalizasyon yoktu. Açıkta bulunan atıkların yağmur sularıyla bentlere karışmasını önlemek için evlere birer küçük, geniş kullanım için de iki büyük çukur kazdırılması kararlaştırıldı. İstanbul'da sayısı 300 olduğu tahmin edilen ev kuyuları yanında su bacaları, su haznesi ve taksimlerin su nazırı kâtibi ve bir belediye memuru marifetiyle ara sıra muayene ettirilmesi de alınan kararlar arasındaydı. Ertesi sabah Faik Paşa ile Dr. Bnb. Hamdi Bey, Terkos suyu ve deposu ile gereken yerleri bizzat görmek ve suyunu tahlil etmek üzere Terkos'a gideceklerdi.²⁷

12 Ağustos 1893 günü resmen ilan edilen kolera salgınının başlarında Terkos sularını inceleme ve analiz görevi Faik Paşa'ya verilmişti. 17 Eylül günü kendisine II. Abdülhamid'in yaverlerinden Yzb. Mustafa Bey ile, mikrobiyoloji mütehassısı Kolağası Zühtü Efendi'nin (Hasan Zühtü Nazif, 1883-1897) yardımcı olacağı bildirilmişti. Faik Paşa ile Zühtü Efendi, 21 Eylül 1893 günü, Terkos Su Kumpanyası'nın Feriköy ve Şişli'deki yüksek taksimat havuzlarına gitmişler ve birer şişe su alıp analiz etmişlerdi. Raporlarında Feriköy'deki suyun bardakta berrak görünmekle beraber havuzdaki suyun sathında çok ince bir tabaka bulunduğunu, ancak lezzet ve kokusunun normal olduğunu, Şişli'deki havuzun ise tamamen fenne uygun olduğunu, her ikisinin de çevrelerinde meskenler olmadığı gibi sulara zararlı bir şey görmediklerini bildirmişlerdi.²⁸

Koleranın artarak sürmesi üzerine kullanma suyunun mikroplardan korunması için, Üsküdar ve Kadıköy'e su sağlayan Göksu Bendi'ne Paris'ten getirtilen kum filtreli süzgeç takılmış, ayrıca İstanbul yakası ve Beşiktaş'a su getiren bentlere de aynı sistemde bir süzgeç konması kararlaştırılmıştı.²⁹

Bu kolera salgını ile mücadele yöntemlerini belirlemek üzere Pasteur Enstitüsü'nden davet edilen dönemin ünlü hijyencisi Dr. André Chantemesse (1851-1919), 26 Eylül 1893 günü İstanbul'a geldi ve o tarihe kadar doktorların kolera teşhisinde birleşemediği şüpheli hastalığın ma-

LIBADE SUYU MENBAL.

Besim Ömer, *Nevasal-i Akıyet* 3, İstanbul, 1920 1920

ve Terkos sularının Koch yöntemiyile yapılan bakteriyolojik analizleri hakkında bilgi vermiştir.³¹

1892 Hamburg salgınıyla şehir sularının koleranın en başta gelen bulaşma araçlarından biri olduğu anla-

nü Eczacıbaşı Faik Paşa'nın (Georges Della Sudda, 1835-1913) da katılmasıyla gerçekleşen Tedbir-i Sıhhiye Komisyonu toplantısında, memurlar gönderilerek ahalinin bentlerle ihtilâtinin men edildiği dile getirilmişti. Fakat bu yeterli değildi, zira Belgrat

ZOEROS PAŞA
DR. ANDRÉ
CHANTEMESSE

hiyetini teşhis ile görevlendirildi. Hastaların gaitalarından alınmış örnekleri Koch ölçütlerine göre analiz eden Dr. Chantemesse, kolera vibrasyonları gördüğünü açıklayınca kolera salgını resmen ilan edildi. Kendisine teklif edilen Mekteb-i Tibbiye-i Şahane bakteriyoloji muallimliğini kabul etmeyen Dr. Chantemesse bu görevi Pasteur Enstitüsü'nden arkadaşları Dr. Maurice Nicolle'ü (1862-1912) önermişti. 3 Kasım 1893 tarihinde İstanbul'a ulaşan Dr. Nicolle Mekteb-i Tibbiye-i Şahane bakteriyoloji muallimliğine atandı. Bu arada İstanbul'daki incelemelerini sürdüren Dr. Chantemesse II. Abdülhamid'e takdim ettiği raporlarda, tam teşekküllü bir bakteriyoloji laboratuvarının bulunmayışını kent sağlığı açısından en önemli eksikler arasın-

ahırları ile Kömürcü ve Bağçecik köylerinin kanalizasyonlarının su bentine aktığını tespit etmiş, bent sularını tahlil ederek bu köylerin Büyük Bent'in yanında kaldırılması gerektiğini padişaha bildirmişti.¹¹ Bunun üzerine Belgrat, Kömürcü ve Bağçecik köylerindeki emlak ve arazi, sahiplerine 14.571 Lira 25 Kuruş ödenerek istimlak edilmiş,¹² köylüler Kemerburgaz'da yaptırılan evlere yerleştirilmişti.¹³

Bir süre sonra Bağçeköy'de Yağcı Nikoli'nin eşinin koleraya yakalanması telaşa neden olmuştu, çünkü bentlerin suyu bu köyden geçiyordu. Hastalık suya bulaştığı takdirde şehre yayılacaktı. II. Abdülhamid derhal Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu'nun toplanmasını ve alına-

BAKTERİYOLOJİ HANE
(Besim Ömer, Nevâî-i Aliye ü)

Osmanlı devletinin payitahtı İstanbul, 26 Temmuz 1831 günü başlayan ilk vak'alarla tanıdı kolerayı. Kentin şanssızlığı bu sıralarda şehirde veba vakalarının da var olmasıydı. Henüz karantina teşkilatı kurulmamıştı. Veba salgınlarının üzerine gelen ilk kolera salgını 5.000-6.000 can aldı.

da göstermişti. Bunun üzerine bir bakteriyoloji laboratuvarı açılması için çalışmalara başlandı, müdürlüğünde Dr. Nicolle tayin edildi.¹⁴

İstanbul'da üç ay kalan Dr. Chantemesse, bakteriyoloji biliminin kolera salgını bulaşma vasıtası kabul ettiği şehir sularını da incelemişti. Çırcır, Dutluk ve saraydaki Taksim sularını temiz bulmuş, 1 cm³'te 4.220 mikrop gördüğü Beyoğlu'ndaki Taksim suyunu fena su olarak nitelendirmişti.¹⁵ O günlerde sağanak şeklinde yağmurlar yağıyordu, kolera da şiddetlenmişti. Dr. Chantemesse kolera vakalarındaki artışı, çöplerin sel sularıyla birlikte iyi korunamayan su havzalarına taşınmasına bağlamıştı. Hastalığın bu şekilde kirlenen şehir sularıyla yayıldığı kanısındaydı.¹⁶

Devam eden kolera vakaları Bentler çevresindeki köylere ilgiyi yoğunlaştırmış, bölgeye giden Dr. Chantemesse, Belgrat köyünün domuz

cak tedbirleri belirlemesini emretmişti. 11 Aralık 1893 günü toplanan komisyon, Dr. Maurice Nicolle ile Dr. J. Karlinski'ye suları analiz etmelerini bildirdi.¹⁷ Dr. Karlinski, Terkos Gölü ile Bentlerde "icra edildiği tetkikat-ı mikrobiyolojiye dair", 18 Aralık 1893 tarihli raporunda, Bağçeköy civarındaki bent suları ile Selimiye Kışlası'ndaki çeşmenin suyunu fazla miktarda koli basili olduğunu bildirmişti. Kolera vibrasyonu yoktu.¹⁸ Dr. Nicolle de on su örneğinde koli basili bulmuş, bunun sulara gaita karışmasından ileri geldiğini, üç örnekte ise "vibrasyon" gördüğünü, ancak bakteriyolojihaneye inşaatı henüz tamamlanmadığı ve gerekli araç gerece sahip olmadığı için vibrasyon tayini yapamadığını iletmışti.¹⁹ Dr. Nicolle, yeni vakalar görülen Ortaköy'de kullanılan sular da vibrasyonlar tespit etmişti.²⁰ Bu arada Taşkılla ve Gümüşsuyu Kışlası'na verilen sular da vibrasyon bulmuştu.²¹

BAKTERİYOLOJİ HANE
MÜDÜRÜ DR. NICOLLE

HÜKÜMET AHALİYİ SU İÇMEKTEN MEN EDİYOR

Yapılan analizler sonunda arkası ke-silmeyen kolera vukuatının Beyoğlu ve Taksim civarı ahalisinin Taksim suyunu içmelerinden kaynaklandığı anlaşılmıştı. 20 Şubat 1894 tarihinde Şehremaneti'nden, halka Taksim su-yu yerine memba suyu içirilmesi için bir tedbir alması istenmişti. Konuyu müzakere eden Şehremaneti Hıfzı-sıhha-i Umumiye Komisyonu şehirde Kısıklı, Çamlıca, Karakulak, Göztepe, Kayışdağı, Büyükdere, Keçe, Kanlı-kavak ve Ayazma sularından ibaret dokuz kaynak suyu bulunduğu dikkat çekmişti. Bunlardan yılda 686.444 fiş su alınmaktaydı. Memba suları bent sularına kıyasla çok azdı. Bu yüzden halka memba suları içir-mek mümkün olamayacağından Bent sularının kaynaklı olarak içilmesi gerektiğinin gazetelerle ilan edilme-si önerilmişti. Ancak II. Abdülhamid, herkesin gazete satın alıp okuyama-dığı ve dolayısıyla gazetelerde ya-yımlanacak resmi tebligattan habere-leri olamayacağı düşüncesiyle müm-kün olduğu kadar iyi su tedarik edil-mesinde, yeni kolera vakalarının gö-rüldüğü yerlerde halka memba suyu verilmesinde ısrar etmişti.⁴ Bu

mümkün olmadıkça takdirde mahal-lelerdeki çeşmelerin başlarına birer memur konmasını, bu memurun çeş-melerden su alanlara, suyu kaynatıp soğuttuktan sonra içmelerindeki faydayı nazikane bir şekilde, "Hükü-met ahaliyi su içmekten men ediyor" gibi dedikoduya sebebiyet vermeyecek tarzda hatırlatmasını emretmiş-ti. Çok geçmeden, bu yasak yüzün-den mağdur olan Kasımpaşa ve Top-hane sakalar esnafı kethüdalarının bir arzuhal hazırladıkları, ayrıca Ka-sımpaşa imamının da Babiâli'ye gö-türülmek üzere bir mazbata hazırla-makta olduğu haberi gelmişti.⁵ Ar-dından Sıhhiye Nezareti'ne gönderi-len 4 Mart 1894 tarihli yazıyla Dr. Koçoni'nin başkanlığında oluşacak bir komisyonun, Taksim ve Terkos sularını incelemesi istenmişti. Padi-şah Taksim ve Terkos sularından hangisinde kolera mikrobu bulundu-ğunu ve hangisinin ishal yaptığını merak etmekteydi. Komisyon hazırladığı raporda, Beyoğlu ve İtfaiye Kışlası ile Gümüşsuyu Hastanesi'ne gelen Terkos sularında bazı hayva-nat görüldüye de bunların kolera mikrobu olup olmadığının tayininin bakteriyoloji laboratuvarının ta-mamlanmasına bağlı olduğunu ve bu

laboratuvarın bir an evvel bitirilmesi-nin beklendiğini ifade etmişti.⁶

Su meselesine çok önem veren II. Abdülhamit, bakteriyoloji dersleri için Paris'ten getirttiği Dr. Nicolle'ü Bakteriyolojihane-i Şahane inşaata tamamlanıncaya kadar İstanbul ile civarındaki suların muayenesine memur etmişti.⁷ "Bir süre sonra padi-şahın isteği üzerine her bir bentten ayrı ayrı alıp gönderilen su örnekle-rini inceleyen Dr. Nicolle'ün 4 Nisan 1894 tarihli raporuna göre, Sultan Mahmud ve Valide Sultan bentlerin-de koli basili vardı, gaita ile kirlen-miş olan bu sular tehlikeliydi.⁸

1895 yılında Yeniköy'de görülen ko-lera vakaları üzerine II. Abdülhamid bu defa Almanya'da kolera ve şehir hijyeni çalışmalarıyla tanınan Mü-nih Üniversitesi profesörlerinden Rudolf Emmerich'i (1852-1914) davet etmişti. Dr. Emmerich, pek çok "ham-mız-ı azot/sodyum nitrit" ihtiva eden Yeniköy kuyu suyuna kanali-zasyon karıştığını, "pek ziyade mü-levves olduğunu ve içmek ve yemek pişirmek için şerait-i lâzimeyi haiz olmadığını" ispat etmişti. Bentler-den gelen Yeniköy suyu ise içme su-yu olarak kullanılabilir niteliktey-

İSTANBULU BİR SAKA

Deniz ürünleriyle sebze ve meyvelerin yasaklanması

Kolera'nın sularla bulaşıp yayıldığı anlaşıldıktan sonra su ürünleri ile dereler, kuyular gibi kaynaklarla sulanıp yetiştirilen sebze ve meyvelerin resmen yasaklanması da alınan önlemler arasındaydı. 1865'teki büyük salgında, meyvelerden iyi olmuş armut dışında karpuz, kavun, üzüm ve hıyarın zararlı olduğu ilan edilmişti.⁹ Bu salgında İstanbul'da hıyar üre-timi ve tüketimi yasaklanmış olduğu hal-de Müslüman tebaadan "insanın alnına ne yazılıysa o olur" gerekçesiyle bahçe-lerinde hıyar yetiştirip yiyecekler vardı.¹⁰ Zabtiye Müşiriyeti gazetelerle karpuz ve kavunun kolera'nın yayılmasında etkili olduğu tıbben anlaşıldığından şehir ge-tirilip satılmalarının yasaklandığını ilan etmişti.¹¹

1893-1894 salgınında da İstanbul'da sebze ve etlerin açıkta satılmaması için kesin emirler verilmişti, ama yine de sağda solda gizlice patlıcan ve domates satıldığı gi-bi alenen sokaklarda bağırarak satış ya-pıldığı bile oluyordu.¹² Kolera tamamen

söndürülünce sebze tüccan bir dilekçe vererek, domates, patlıcan, hıyar, kavun ve karpuz satışının serbest bırakılmasını istemişti. Bunun üzerine hastalık olmayan yerlerden getirilmek, ham veya çürük ol-mamak koşulları istenen izin verilmişti.¹³ Kısa süre sonra kolera vakalarının yendi-den artması üzerine yapılan incelemede, insanların çoğunlukla salyangoz, tarak ve ahtapot gibi deniz ürünleri yedikten sonra kolera'ya yakalandıkları anlaşılmış ve patrilere bu deniz ürünlerinin yen-mesini sağlamaları tebliğ edilmişti.¹⁴ Bulaşma vasıtası kabul edildiğinden mid-ye satışı da yasaklanmıştı.¹⁵ İstanbul'daki 1910 salgınında da hükümet gazetelere ilan vererek Haliç'ten midye toplan-masını men etmişti.¹⁶ Daha sonra 1913 Mart'ta kolera vakaları artınca Şeh-remaneti, 1910 yılındaki yaşıya göndere-mek yaparlar, buraya açılan kanalizasyon-lar yüzünden daima kirlili bir halde olan Haliç'te midye toplamasının kesinlikle yasak olduğunu hatırlatmıştı.¹⁷

dı.⁴⁶ Ayvansaray meydanında bulunan su haznesinin üstünün açık olduğunu gören Emmerich, bunun kamu sağlığına zarar vereceğini söylemişti. Aslında muhtelif yerlere giden su yollarındaki haznelerin demir kapaklarla kapatılıp korunması daha önce defalarla Evkaf Nezareti'nden istenmişti. Emmerich'in bu uyarısı üzerine Evkaf Nezareti, Toklubağa Türbesi civarında yer seviyesindeki bir haznenin üzerine baca yapıp demir kapakla kilit altına alındığını bildirmişti.⁴⁷ Dr. Emmerich, Belgrat ve Terkos su kaynaklarını, bentleri ve büyük su kemerlerini de teftiş etmiş, bu teftişleri esnasında kanallardan, çeşmelerden ve karniçlerden su örnekleri alıp kimyasal analize tabi tutmuştu. Başkentini su şebekesini yeterli görmekle birlikte, Terkos ve Belgrat sularının filtrasyonunun sağlanmasını, kanalların temizlenebilmesi için daha çok su tedarik edilmesini önermişti.⁴⁸

TERKOS GÖLÜ'NDE BALIK AVLAMAK YASAK

1893-1894 kolera salgını sırasında, Terkos Gölü kordon altına alınmıştı. İlerim-i âlem Valide Sultan evkafına bağlı olan gölde balık avlama izni, seneliği 25.000 kuruştan üç yıllığına iki Bulgar'a ihale edilmişti. Meclis-i Vükela, gölün kordona alınması yüzünden vakfın zarar görmemesi için göl suyuna hiçbir suretle yabancı madde karıştırılmamasına dikkat edilmek şartıyla balık avlanmasına izin vermişti.⁴⁹ Bu arada bentleri korumakla görevli asker sayısını artıran II. Abdülhamit, Terkos Gölü'nde balık avlamak üzere dolaşan sandalların yiyecek ve içecek artıkları ve bunun gibi şeylerle suyun temizliğini bozmamaları için bazı fedakârlıklarda bulunulmasını istemişti.⁵⁰

1909'da tifo, dizanteri ve ishal gibi hastalıkların ardı arkası kesilmeyince, Meclis-i Tibbiye-i Mülkiye ve Şifahiye-i Umumiye, Terkos ve Elmalı sularını defalarca analiz ettirmiş ve suların kirli olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Terkos suyunun imtiyazını almış olan Dersaadet Su Şirketi ile Elmalı suyunun imtiyazına sahip olan Üsküdar Su Şirketi'ne, haftada birkaç kez sularını tahlil et-

İZMİR SARAY
ÇEŞMESİNİN SU
DOLDURANLAR
(Günür Sandıkçı koleksiyonundan)

tirip sonuçlarına göre icabına bakmaları, bunun için de kimyager ve bakteriyolog çalıştırmaya mecbur oldukları Ticaret ve Nafia Nezareti kanalıyla bildirilmişti.⁵¹

İstanbul'da koleranın hüküm sürdüğü bir sırada Kemal Muhtar Bey (Özden, 1874-1958), Terkos Gölü ve çevresini incelemiştir. 23 Ocak 1911 tarihli raporuna göre, göl ile doğrudan doğruya münasebeti olan toplam 21 köyün süprüntülerine ilaveten o civardaki insan ve hayvanlar, balık

Bulgaristan tüccarlarıyla sözleşme yaptığını, teslim etmemesi halinde büyük zarara uğrayacağını dile getirmişti. Verilen cevapta, bunun kamu yararı için alınmış bir tedbir olduğu söylenmişti.⁵²

BENTLERDEN GELEN SU YOLLARINI TEMİZ TUTMA GAYRETLERİ

Bentlerden sorumlu olan Mekteb-i Harbiye-i Şahane Hıfzışişha-i Askeri Muallimi Dr. Kolağası Yusuf Ziya Efendi ile Mekteb-i Tibbiye-i Şahane

Koleranın sularla bulaşıp yayıldığı anlaşıldıktan sonra su ürünleri ile dereler, kuyular gibi kaynaklarla sulanıp yetiştirilen sebze ve meyvelerin resmen yasaklanması da alınan önlemler arasındaydı. 1865'teki büyük salgında, meyvelerden iyi olmuş armut dışında karpuz, kavun, üzüm ve hıyarın zararlı olduğu ilan edilmişti.

avlayan balıkçıları ve gölün kıyısındaki bataklıklar gölü kirliletmektedir.⁵³ Çok geçmeden Terkos Gölü'nde kayıkla gezmek, civarında dolaşmak ve balık avlamak yasaklandı. Bu yasa nedeniyle 12 kayığı ile Terkos Gölü'nde balık avlama hakkını 40.000 kuruşa satın almış olan Eminoğlu Mustafa Rifat, günde bin tuzlu balık sevk ve teslim etmek üzere

lim-i Hikmet-i Tabiiyye Muallim Muavini Dr. Yzb. İsmail Al'inin 1894 başlarında hazırladıkları rapora göre, bent suları kıyılarındaki ağaçlardan düşen dal ve yapraklarla kirleniyordu. İhtiyat havuzunun yanındaki tosedden köylere gidip gelen arabaları çeken hayvanların tezekleri ve yoldaki diğer pislikler yağmur sularıyla havuza akıyordu. Belgrat ve Kömür-

BAKTERİYOLOJİ HANE-İ
ŞAHANE

cü Köyleri Belgrat Bendinin suyunu kirlletiyordu. Kıyıda ki ağaçlar kesilmeli, ihtiyat havuzu diğer bentlerden ayrılmalı, Belgrat bendinin suyu da çok kirli olduğundan kullanılmamalıydı.⁵⁴ Bentlerin yıkık baca ağızları yekpare taş kapak yerine ağaç dallarıyla örtülüp üzerine küçük taş parçaları ve toprak konmuştu. Üstelik bu taşlar su bacaları yıkılarak tedarik edilmiş, bu yüzden baca ağızları zemin ile aynı seviyeye indirilenden suların temiz tutulması zorlaşmıştı.⁵⁵ Hemen ardından Dr. Yusuf Ziya ile Kolağası İsmail Ali Efendiler bu kez bentlerden kötü bir koku geldiğini ve Hıfzıssıhha-i Umumiye Komisyonu tarafından muayene ettirilmesi gerektiğini bildirmişlerdi.⁵⁶ Bunun üzerine, Bend-i Kebir'in (Büyük Bent) suları boşaltılmış, 3.000 metre küp çamur çıkartılmış, kalan çamurdaki kokuşmayı yok etmek için o civardaki kömür madeninden satın alınan kömürler toz haline getirilip çamurun üzerine dökülmüştü.⁵⁷

10 Temmuz 1894 günü İstanbul'u sarsan şiddetli deprem, bentlerden gelen Kırkçeşme suyu ile Halkalı ve Turunc su yollarına da zarar vermişti. Kırkçeşme suları azalmış, Halkalı ve Turunc suları ise hemen hemen hiç akamaz olmuştu. Evkaf Nezareti derhal başlayan tamirat çalışmaları bitinceye kadar halkın susuzluk çekmemesi için bu suların verildiği mahallelere geçici olarak Terkos suyu bağlanmasını önermiş, ancak bu öneri kabul görmemişti.⁵⁸ Kırkçeşme su yollarının tamirat keşif bedeli

3.081.000 kuruştı.⁵⁹

Bentler-Taksim arasındaki su kanallında bulunan bacaların etrafına duvar yapılarak üzerlerine kapak konmuş, Taksim su yolları tamir edilmişti.⁶⁰ Saray ile Beyoğlu cihetine su getiren yollar onarılmış, su yollarının korunması için korucular görevlendirilmişti.⁶¹

1898 yılında Kırkçeşme su yolu bacalarına demir kapak yaptırılması ve evler içinde bulunanların kapatılması için keşif yapılmıştı.⁶²

İleriki yıllarda İstanbul sularının her türlü kirlenmeden korunabilmesi demir borulara alınması gerektiği anlaşılmıştı. 1911 senesinde yapılan keşifte Bent ve Halkalı sularının demir borulara alınması için gereken 200.000 altın bir türlü toplanamamıştı.⁶³

YENİ SULARIYA KOLERAYA YAKALANMA ENDİŞESİ

16 Ekim 1907-27 Ocak 1908 tarihleri arasında İstanbul'da görülen kolera vakalarının Rus hacılardan kaynaklandığı anlaşıldı. Rusya'dan ve diğer koleralı ülkelere gelen hacı adaylarını taşıyan vapurların İstanbul'a uğramaları yasaklanmıştı. Fakat vapurlarda ölen koleralıların denize atılması, kolera basili ihtiva eden gaitaların denize bırakılmasıyla Boğaz sularına kolera bulaştığı ileri sürülmüştü. Bu yüzden kürek vs. ile sıçrayan su damlalarıyla, balık ve bunun gibi su ürünleri yemekle koleranın İstanbul'a yayılacağı iddia edilmişti. Birçok kişi Boğaziçi'nde ne

kaşığa binmiş ne de balık yemeğe cesaret etmişti.⁶⁴ Aslında bu ilk değildi. 1865 yılında kolera salgınının pençesinden kıvrınmakta olan İskenderiye'den kalkan Muhbir-i Sürur fırkateyni İstanbul'a yaklaştığında koleradan ölen iki denizci denize atılmış, kaptan gemide kolera olduğunu bildirmedeği için gemi karantinaya alınmamış ve karaya çıkan tayfalar hastalığı İstanbul'a bulaştırmıştı.⁶⁵

İstanbul Belediyesi bakteriyologlarından M. Ferit İbrahim, 1907-1908'de İstanbul'da görülen 12 kolera vakasını incelemiş, kontaminasyon kaynağının deniz suyu, özellikle Haliç olduğunu kuvvetle tahmin ettiği altı kişinin denizle doğrudan ilişkisi olduğunu ifade etmişti.⁶⁶ 1910 yazında Rusya sahillerinde şiddetli bir kolera salgını hüküm sürerken Haliç'te deniz yüzeyinde birçok ölü balık görülmüş ve İstanbul Polis Müdürlüğü bunların meydana getireceği kokuşmanın koleraya neden olabileceği endişesiyle durumu Şehremaneti'ne bildirmişti.⁶⁷

Suların tasfiyesi konusunda sürüp giden çabalara rağmen, Süleyman Numan Paşa'nın (1868-1925), 1912'deki saptamaları, o tarihte henüz İstanbul sularında hijyen açısından kalıcı bir iyileşme sağlanmadığını gösteriyor:

Bizde şehir su yolları yoktur. Sularımız laşımımızla daima bir iştirake ve birbirine sızmaktadır. İstanbul'u besleyen suları şehre nakleden su yollarında mevcut

BİRİNDİ
İSTANBUL'DA
NİHİ 1899/10

HAİCİ VE NARAY
ÇARŞIYINDAKİ BU
YÜZLÜKLERİNİN VE
(İÇİ) BİNALARI
KÖŞERİN
(İSTANBUL İZMİLİ
HARİTA.

[2] Eylül 1896

İSTANBUL TARIHİ

DİPNOTLAR:

1. Süleyman Numan, *Tip Fakültesi Seririyatı Tıbbiye Deraslerinden. Kolera. Kostantinye. Matba-i Eubriya*, 128 Nispet, s. 36, 57
2. *Takvim-i Vekayi*, no. 27, 27 12 128 Mayıs 1891
3. Süleyman Numan, oge. s. 40-42
<http://www.ph.ucla.edu/epi/snow/broadstreet-pump.html>
4. David Yachon, "Doctor John Snow Blames Water Pollution for Cholera Epidemic", *Civil News*, c. 46, no. 8, Mayıs-Haziran 2005, s. B90
5. Süleyman Numan, oge. s. 16-19, 26, 37-40
6. Orhan Demirhindi, "Halk Sağlığı", *Dünyada ve Türkiye'de 1850 Yılından Sonra Tip Hastalılarında İlerlemeleri Tarihi* (ed. E.K. İhsan), İstanbul, 1988, s. 166,
<http://www.johnsnowsociety.org>
7. Yeşim Işıl Ülman, *Gazette Medicale de Constantinople en Tip Tarihimizdeki Önemli, yayımlanmamış doktora tezi*, İstanbul, 1999, s. 67-69
8. Dr. Cav. Dott. Quintilio Magnani, *Sui Cholera-Morbus Di Constantinopoli Nella Primavera Dall'Anno 1855 C'Al Modo Di Prevenire Le Epidemie Coleriche*, Pisa Topografia Vannucci, 1855
9. Louis Mongeri, *Etudes sur l'epidemie de cholera qui a renge a Constantinople en 1865*, İstanbul, 1866, s. 13-14
10. Tevlik Vacid, "Derasdet" le Koleranın Zuhur ve Devamı", *Vekayi-i Tıbbiye*, sen 16, no. 5, 182a. 1312 11 Mayıs 1891, s. 3070-3075
11. Nuran Yıldırım, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, Sayı 129, Eylül 1994, s. 14-25; "1893 İstanbul Kolera Salgını İstatistikleri", *Tarih ve Toplum*, Sayı 150, Haziran 1996, s. 59-54
12. Nuran Yıldırım, "Kolera Salgıları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5, İstanbul, 1994, s. 45-47
13. Kazım Çeçen, *İstanbul'un Vaki Sularından Halkın Suları*, İstanbul, 1991, s. 23-28, 134-138
14. Sadı Nazım Nivren, *İstanbul Suları*, İstanbul, 1946, s. 28-31, 166; Kazım Çeçen, "Halkın Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul, 1994, s. 527
15. Sadı Nazım Nivren, oge. İstanbul, 1946, s. 181
16. Kazım Çeçen, agm. s. 527
17. Meral Avcı, "Terkos Gölü", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 7, İstanbul, 1994, s. 252-253
18. Meral Avcı, "Barajlar ve Baraj Golleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2, İstanbul, 1994, s. 51
19. Besim Ömer, "Kale-i Hümayun Suları ve Havuzları

- Suları", *Nevisi-i Âşiyer* 3, İstanbul, 1320 Nispet, s. 21-28
20. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umür-i Belediyeye*, c. 5, İstanbul, 1995, s. 2879
21. BOA, Y.PRK.KOM., 12/16, 16 M. 1322 12 Nisan 1904
22. Süleyman Numan, oge. s. 156; *Takvim-i Vekayi*, no. 7, 8 Ramazan 1326 14 Ekim 1908, s. 2
23. BOA, DH.MKT., 148/62, 21 Ra. 1305 17 Aralık 1887
24. *Gazette Medicale d'Orient*, c. 33, no. 18, 30 Kasım 1890, s. 289-290; no. 20, 30 Aralık 1890, s. 319; no. 22, 1890, s. 349-350, 354-355
25. Sabah, no. 1418, 14 M. 1311 128 Temmuz 1893
26. Kanuni Sultan Süleyman, Belgar at kuşatmasında yardımlarını gördüğü Slav ve Bulgarları savaşın sonra Doğu Roma'daki kalma Petra köyüne yerleştirilmiş ve bu köye Belgarat/Belgratlık Köyü adı verilmiştir. Bkz. Reşat Ekrem Koşu, "Belgratlık Köyü", *İstanbul Analojisi*, c. 5, 8 2476-2477
27. BOA, İ.HUS., 180, 29 S. 1311 10 Eylül 1893
28. BOA, İ.HUS., 44, 8 Ra. 1311 10 Eylül 1893
29. BOA, Y.MTV., 83/108
30. BOA, İ.HUS., 50, 11 R. 1311 122 Ekim 1893
31. Nuran Yıldırım, "1893'te İstanbul'da Kolera Salgını", *Tarih ve Toplum*, Sayı 129, Eylül 1994, s. 14-25
32. BOA, Y.PRK.KOM., 95/29, 26 R. 1311 16 Kasım 1893
33. BOA, Y.PRK.SH., 4/86, 1 Ca. 1311 10 Kasım 1893
34. André Chantemesse, "L'epidemie cholérique de Constantinople en 1893", *La Semaine Medicale*, c. 14, no. 6, 27 Ocak 1894, s. 41-43
35. BOA, İ.M.L., 18, 25 Z. 1311 129 Haziran 1894; MV., 80/86, 7 M. 1312 11 Temmuz 1894; MV., 80/n8, 28 M. 1312 11 Ağustos 1894
36. MV., 79/45, 22 S. 1311 18 Şubat 1894; MV., 79/96, 9 L. 1311 15 Nisan 1894; MV., 83/58, 26 B. 1312 123 Ocak 1895
37. BOA, AMKT.MHM., 726/4, 1 Ca. 1311 10 Aralık 1893
38. BOA, İ.S.E., 8, 12 C. 1311 12 Aralık 1893
39. Bu sırada 1887 yılında Demirkapı'daki Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane bahçesinde yaptırılmış olan Daükelip Ameliyathanesi (Kuduz Laboratuvarı) ve Bakterioloji Laboratuvarında çalışıyordu. Bkz. İ.S.E., 4, 25 B. 1311 11 Şubat 1894. Baraka şeklindeki bu laboratuvarın olanakları kısıtlıydı. Dr. Nicolle bilimsel inceleme ve araştırmalarını 11 Mart 1894'ten itibaren Bakterioloji Şahane-i Şahane'de sürdürdü. 19 Aralık 1894 günü yine burada bakterioloji eğitimi başlatmış. Bkz. Sabah, no. 1644, 4 N. 1311 11 Mart 1894 ve no. 127, 22 C. 1312 12 Aralık 1894
40. BOA, İ.HUS., 308/66, 4 S. 1312 13 Ocak 1895
41. BOA, AMKT.MHM., 594/14, 18 S. 1312 124 Şubat 1894
42. BOA, İ.S.E., 7, 19 S. 1311 15 Şubat 1894
43. BOA, AMKT.MHM., 594/15, 18 S. 1312 124 Şubat 1894
44. BOA, İ.HUS., 17, 11 L. 1311 17 Nisan 1894
45. BOA, Y.MTV., 93/60
46. BOA, AMKT.MHM., 596/9, 11 L. 1312 17 Nisan 1895
47. BOA, AMKT.MHM., 596/12, 16 L. 1312 12 Nisan 1895
48. BOA, Y.MTV., 18/24, 20 L. 1312 17 Nisan 1895
49. BOA, MV., 78/20, 29 C. 1311 17 Ocak 1894
50. BOA, İ.HUS., 101, 27 S. 1311 15 Mart 1894
51. BOA, DH.MUL., 272/92, 1 Z. 1327 16 Aralık 1901
52. Osman Nuri, oge. s. 2885-2886
53. BOA, DH.D., 36/6, 17 Ca. 1329 16 Mayıs 1911
54. BOA, İ.HUS., 87, 9 S. 1311 15 Şubat 1894
55. BOA, Y.MTV., 99/2, 1 M. 1312 15 Temmuz 1894
56. BOA, Y.MTV., 102/54, 7 S. 1312 10 Ağustos 1894
57. BOA, İ.EV., 12, 29 R. 1312 10 Ekim 1894
58. BOA, Y.MTV., 101/20, 23 M. 1312 12 Temmuz 1894
59. BOA, İ.EV., 12, 28 Ca. 1312 127 Kasım 1894; s. 7 C. 1312 16 Aralık 1894; 12, 21 B. 1312 19 Ocak 1895
60. B. 5 B. 1313 12 Aralık 1895
61. BOA, İ.EV., 9, 9 R. 1312 10 Ekim 1894; 13, 30 Ca. 1312 29 Kasım 1894; 15, 29 L. 1312 15 Nisan 1895; 9, 13 Ca. 1312 10 Ekim 1895
62. BOA, İ.EV., 18, 6 Ra. 1312 17 Eylül 1894
63. 2, 5 Z. 1311 18 Mayıs 1894
64. BOA, İ.EV., 11, 22a. 1312 11 Nisan 1898
65. Burhan Ögüz, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları*, İstanbul, 1998, s. 138-148
66. Süleyman Numan, oge. s. 47-49
67. Louis Mongeri, oge. s. 13
68. M. Ferid İbrahim, "Le Cholera a Constantinople La Recherche du Vibrio cholérique dans les Mollusques et l'Eau de Mer", *La Presse Medicale*, no. 34, 25 Nisan 1908, s. 268-269
69. BOA, Y.MTV., 102/54, 7 S. 1312 10 Ağustos 1894
70. Süleyman Numan, oge. s. 58

ÇERÇEVE DİPNOTLARI

1. *Tasviri-i Eklâk*, no. 318, 3 Ra. 1282 12 Temmuz 1865
2. *Cyrus Hamkar, Osman The Turks*, New York, 1878, s. 312-313
3. *Tasviri-i Eklâk*, no. 322, 19 Ra. 1282 12 Ağustos 1865 ve no. 325, 4 Ra. 1282 12 Ağustos 1865
4. BOA, Y.PRK.ZB., 12/47, 29 R. 1311 19 Kasım 1893
5. BOA, İ.S.E., 6, 23 Za. 1311 18 Mayıs 1894
6. AMKT.MHM., 594/15, 24 Za. 1311 129 Mayıs 1894
7. BOA, İ.HUS., 41 18 S. 1312 12 Ağustos 1894
8. BOA, İ.S.E., 1, 7 N. 1311 14 Mart 1894
9. Süleyman Numan, oge. s. 49, 51
10. Osman Nuri Ergin, oge. c. 8, İstanbul, 1995, s. 492

SULTAN ABDÜLMECİD'İN RUMELİ SEYAHATI

İlk yurt gezisini 1844'te Marmara-Ege kıyılarında yapan Sultan Abdülmecid'in, 1846 ilkbaharındaki Rumeli seyahati, halkla doğrudan temas, yerel sorunların saptanıp çözümlenmesi, ilk toplu çiçek açısı uygulamaları bakımından bir ilktir. Padişah, bu seyahatten dönüşünde, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'yı İstanbul'a davet ederek barışmış; Mustafa Reşid Paşa'yı ilk kez sadarete getirmiş; eğitim alanında yenilikler konusunda da buyruklar vermiştir.

NECDET SAKAOĞLU

Günümüzden 160 yıl önceki 41 günlük gezinin günlüğü, *Seyahatname-i Hümayun* adlı 32 sayfalık bir risalede yayımlandığı gibi, *Vak'anüvis Lütî Eşendi Tarih'i*nde "Seyahat-i Seniyye" başlığı altında ayrıntılandırılmış; Abdülmecid'e eşlik eden Dr. Şpitzer de anılarında gezi izlenimlerini aktarmıştır.

İstanbul'dan karayoluyla Ruscuk'a, Tuna suyolundan Avusturya bandıralı Galata vapuruyla Varna'ya, oradan Eser-i Cedid vapuruyla da İstanbul'a dönülerek tamamlanan gezinin Tarih-i Lütî'deki girişi şöyle:

Zât-ı hümayûn-ı pâdişâhi cülûs-ı hümayûnlarından beri da'imâ Devlet-i 'aliyyelerinin ıslâhât ve tanzimât-ı matlûbenin hayyaz-ı husûle vüsûlünü ikdâm-ı temeni-yât etmekte idi. Yine bu kabilden olarak evliyâ-i umûr olan vükelâsını tarik-ı sadâde irşâd ve tesvîk ile bu bâbda olan himmet ve 'azîmet-i hülâfet-penâhîlerini i'lân ü beyân irâdesiyle cumâdi ülânın şurresinde Bâb-ı 'Alî'ye bi'l-irşâd Meclis-i 'Umûmî'de kırâ'at ve mazmûn-ı münîfi i'lân ve işâ'at olunan hatt-ı hümayûn şâyân-ı zabt ü tenmîk-ı asâr-ı kerâmet de-

İSTANBUL'DA İLK
FOTOGRAF
STÜDYOSUNU
AÇAN
KARGOPOLLO'NUN
OBJEKTİFİNDEN
ABDÜLMECİD.

Bahattin Öztuncay
kolleksiyonundan.

aldırın olmağla teyemmünün sureti ziver-i sahâyi-i tarihiye kılındı.'

Abdülmedic'in özel doktoru ve danışmanı, aynı zamanda Mekteb-i Tıbbiye Müdürü Avusturyalı Spitzer İve, Sultan Abdülmedic Hânın Sarayında başlığıyla Türkçe'ye çeviriliş Ahmed Refik tarafından Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda yayımlanan anılarında, bu gezide uygulanan ilk toplu çiçek aşısına da değinmiştir:

Zarîf bir korunun içinde padişahın çadırı kurulmuştu. Köylüler kalabalık bir halde buraya toplanmışlardı. Orada ilk defa olarak çocuklar aşılanacaktı. O gün ve daha sonraki günler her mola mevkiinde, çocuklar padişahın huzurunda aşılandı. Herbirine hediyeler verildi. Zât-ı şâhâne, şayr-ı kaabil-i izâle eserleri kendisinde de mevcut olan bir hastalıktan(*) teb'asının hayatını böyle zararsızca bir ameliyat ile kurtardığından dolayı pek memnun oluyordu. Beni çadıra çağırdı. (...) Bu seyahati sayesinde teb'asının rebbi ve sa'adeti temine muvaffak olduğunu düşündükçe tasviri şayr-ı kaabil bir mahzuziyet hissettğini anlattı:

Pek çok şey yapılması icap eden bir memleketle hükümdarın hüsn-i niyeti her işte lâzımdır. Bilirsin ki bende bu hassa mevcuttur. Cenâb-ı Hakkin inayeti ile hüsn-i niyetimin semerelerini iktifa' edeceğimi ümid ediyorum!'

SEYAHAT GÜNLÜĞÜ

İlâh Mabeyn kâtibi tarafından yazılmış olması gereken Seyahatname-i Hümayun, günlük içerikli olup 32 sayfadır.' İlk sayfalarında, geziye çıkmadan önce, Abdülmedic'in Sadrazam Rauf Paşa'ya hitaben kaleme alınmış hatt-ı hümayunu vardır. Padişahın dönüşünde kaleme alınan hatt-ı hümayun ise sonodur. Başta-kinde özetle, tebaanın her kesimine sevecenlik iyilikle bakmak, haksızlık ve kötülükleri kaldırmak, gönencin, güvenliğin ve bayındırlığın yaygınlaştırmak ilkeleri vurgulanmakta; uyrukların durumunu yakından gör-

mek üzere bu kez de Rumeli'ye bir seyahat tasarlandığı bildirilerek sadrazamdan saltanat işlerini gereğince yönetip yürütmesi; güvenliğin Serasker Paşa'nın sorumluluğunda olduğu vs. belirtilmektedir.

Gezi günlüğünün girişinde, padişahın halkın durumunu yakından görmek ve sorunları öğrenmek üzere, 10 Cemaziyellevvel 1262 [29 Nisan 1846] Çarşamba günü, "Rumeli cânibine azimet etmek" kararı aldığı açıklanmaktadır. Sadrazam, serasker paşalarla vökelanın, şeyhülislam, nakibüleşraf, kadiasker efendilerin, sivil asker ricalin uğurlama için saraya geldikleri; saat iki sularında, Çırağan Sahilsarayından saltanat kayığına binen padişahın Topkapı Sarayı'na geçerek buradan "Alay-ı valâ-yı mülûkâne ve debdebeye ve dârât-ı şâhâne ile Ayasofya Caddesi ve Divân Yolu ve Aksaray tarikından" yol boyunca yer yer sıralanmış askeri birliklerin "Padişahım çok yaşa!" alkışları, İstanbulluların duaları arasında, Yedikule kapısından çıkıp "şemsiyye-i hümayûn" da dinlendiği; buradan Yeşilköy'e giderek iki gece kaldığı; cuma günü Davutpaşa Kışlası Camii'nde cuma namazını kılıp "rikâb resm-i valâsı"ndan sonra Yeşilköy'e dönüp cumartesi sabahı hareketle akşam Büyücekmece'de "hayme-nişin" olduğunu anlatılmaktadır.

3 Mayıs Pazar günü altı saat gidilerek Silivri kasabasına, 4 Mayıs'ta 8 saatte Çorlu şehrine, 5 Mayıs Salı günü, Çorlu'ya 10 saat uzaklıktaki İlülelburgaz'a, 6 Mayıs'ta, 7 saat yol alınarak Kuleli'ye varılıp otağda dinlenildiği, 7 Mayıs Perşembe günü, yine 7 saat gidilerek "alay-ı valâ ile" Edirne'ye girildiği, "Herbir şehir ve kasabalara duhul olunur iken ricâl ve nisvânın pâdişâh-ı 'azimü's-şânların rüyet şerefine nâil olmak için" yollara döküldükleri, mektep hocaları dualar ederken çocukların da aminci oldukları betimlenmektedir.

Haramideresi'nde yemek molasında, orada toplanan çocuklardan henüz çiçek çıkarmayanlar, padişahın buyruğuyla aşılanmak istendiğinde, bu konuda bilgileri olmayan ana babaların kaygılanması üzerine, "Ser-

etibbâ-i Hassa sa'adettü efendi hazretleri" açıkladama bulunmuş, böylece çocukların cümlesi aşılanarak her birine başka başka hediyeler verilmiş; bu arada, çiçek çıkarmamış kırk elli yaşlarındaki adamlar da gelip aşı olmuşlardır. Edirne'ye kadar "bu çiçek aşısı maddesi usul-i meşrûha üzere" her yerde uygulanarak seyahatin sonuna kadar da her tarafta pek çok çocuk aşılanmıştı.

Seyahatname'de, müteakip günlere ilişkin açıklamalar, aşağıda:

8 Mayıs günü, cuma namazını Selimiye Camii'nde kılan Abdülmedic, caminin bir hücresinde münevvis bulunan Belhî Hâşim Efendi'yi ziyaret eder. Edirne halkının şikâyetlerine kulak vererek, kamu bütçesine yılda 900 keselik gelir sağlayan, buna karşılık yiyecek- giyecek fiyatlarının

ABDÜLMEDİCİN HEKİMLİĞİNİ YAPAN AVUSTURYALI DOKTOR SPITZER.

artmasına neden olan "kara gümrüğü" vergisinin kaldırılmasını buyurur. Meriç'in yatağıyla döküldüğü Enez limanının dolması yüzünden taşkınlar yaşandığı; bunun, Edirne ve havalisinde ticareti sekteye uğrattığını öğrenen padişah, ırmak yatağının ve liman içinin temizlenmesi işiyle Edirne Müşiri Tahir Paşa'yı görevlendirir ve bu işe yetecek ödeneğin tahsisini emreder.

9-10 Mayıs Cumartesi-Pazar günleri, Edirne dışındaki kışlayı ve "Atık Saray mahallini ve nüzhetgâhları" gözen padişah, 11 Mayıs Pazartesi günü, kimi görevlere hil'at giydirdi. Ertesi sabah törenle Edirne'den ayrılır.

12 Mayıs Salı günü 8,5 saat uzaklıktaki Habıpc köyü karşısında, 13 Mayıs'ta, 8 saat yürüyüşle Karapınar'da mola verilir. 14 Mayıs Perşembe günü 8 saatte Zagra'ya Atık şehrine varı-

19. YÜZYILDA
VIDİN'DE EV YAŞAMI
(Chopin)

EDİRNE SARAYI'NDA
EKŞİ OSMANLI
SARAYININ
HARABESİ...

19. YÜZYILDA
BURGAZ'DA ÇARŞI
(Jouannin)

lararak ertesi gün Hamza Bey Camii'nde cuma namazı kılınır. 16 Mayıs Cumartesi günü 6 saatte Kızanlık şehrine "mükemmel alay ile" giren padişahı, burada Silistre Valisi Said, Vidin Valisi Hayreddin paşalarla Sırp Prensi Aleksandri Bey karşılayıp "atebe-i ulyâ-i Hazret-i Şâhâneye" yüz sürerler. Sultan Abdülmecid, o havalinin eşraf ve ricaline payeler, rütbeler, nişanlar ihsan eder. Kala-balık maiyetiyle Kızanlık'ta üç gece kalır. "Başka yerlerde olduğu misillü burada da hafî ve celî" halkın durumunu soruşturur. Hicri "1262 Cema-ziyâlahiri gurrası" 19 Mayıs 1846'da sabahı Kızanlık'tan hareket edilir.

19 Mayıs Salı günü 7 saat gidilir. Padişah, Gabrova önünde kurulan otağ-ı hümayundan dinlenir. 20 Mayıs Çarşamba sabahı, buraya kadar padişaha eşlik eden Said ve Hayreddin paşalarla Aleksandri Bey, önce-den Rusçuk'a gitmek üzere izin alıp vedalaşırlar. 21 Mayıs Çarşamba günü 7 saatte Tırnova'ya varılarak 22-23 Perşembe ve cuma günleri burada kalınır. Abdülmecid, cuma namazını (Cami-i Kebir'de) kılar.

24 Mayıs Cumartesi günü 6 saat gidilerek Revan'da; 25 Mayıs Pazar günü yine 6 saat gidilerek Doma-Kire'de konaklanılır. Burada da çevre eşraf ve ricaline rütbeler, nişanlar dağıtıp ihsan ve iltifatlarla bulunan padişah, huzurunda toplananlara şu sözcüklerle hitap eder:

İninizde güzel davranışınızı iştittimden mahzuz oldum. Yine bundan böyle vâlî-yi vilâyet ile bi'l-ittifak hüsn-i idâre-i memleketeye say' ediniz!

Milel-i sâlise rüesâsına da "Reisi olduğunuz milletler dahi teb'a-i devlet-i âliyyemizden olmağla hüsn-i hâlleri matlubumdur" uyarısında bulunur.

26 Mayıs Pazartesi günü 5 saat gidilerek Rusçuk şehrinin dışında kurulan "şemsiyye-i hümayun'da bir süre dinlenen padişah, birkaç gün önce-sinden Rusçuk'a gelerek "mübârek atebe-i ulyâ'ya yüz sürmek üzere bekleyen Eflak ve Boğdan beylerini kabul eder. "Mükemmel alây-ı valâ ile" Rusçuk'a girerek kalması için hazırlanan Paşakapusu'na iner. "Haşmetlü Rusya ve Avusturya imparatorları cenâbları tarafından, taraf-ı eşref-i hazret-i tâcidiye derkâr olan ri'âyet-i kâmilelerini ilânen ve seyâhat-i seniyyeyi tebriken mahsus nâmeler ile gönderilmiş olan" generalleri, 27 Mayıs Salı günü kabul eder. Eflak ve Boğdan beyleriyle Silistre müşirinin hazırlattıkları "dürlü sanâyî-i nâriyyeye dâir şeyler ve Frenk canbazları" gösterilerini izlemek, ziyafetleri onurlandırmak, ih-sanlarda bulunmak, müslim-gayrimüslim çocuklara çiçek aşısı yapılmasına nezaret etmek amacıyla padişah dört gün Rusçuk'ta kalır. 30 Mayıs Cuma günü, Silistre Müşiri Said Paşa'nın Rusçuk çarşısında yaptır-dığı camide cuma namazı kılınır. Said Paşa'nın kent dışındaki kasrında tertip edilen ziyafete, Rusya ve Avusturya name elçileri generaller de çağırılır. Bu ziyafet sırasında, padişah ve davetliler bir dizi gösteriyi ve "tiyatro"yu izlerler. 31 Mayıs Cumartesi günü Said Paşa'ya "murassa kabzalı bir sey ve bir mücevherli kutu" ihsan eden padişah, başka birçok görevliye ve ileri gelenlere de ihsan ve iltifatlarla bulunur. Rusçuk ve Silistre ahâlilerinin yakınmaları üzerine bu kentlerde uygulanan gümrüklerin kaldırılmasını irade eder. Vedalaşmaya gelen Eflak ve Boğdan beylerine konumlarına uygun hediyeler verir. Daha sonra "mükemmel alay ile iskeleye" inerek Vidin Müşiri Hayreddin Paşa'ya veda ederek bekleyen "uç kı'ta" vapurlardan, Nemçelü

Tuna Kumpanyası'nın, mahsusen Viyana'dan göndermiş oldukları Gala-ta nâm vapura lütfen ve tenezzülen" biner. Diğer vapurlar da refakatte olarak Rusçuk'tan hareket edilir.

TUNA SUYOLUNDAN DÖNÜŞ

31 Mayıs Cumartesi günü, Tuna'da 5 saat yol alınarak Silistre'ye ulaşırlar. Abdülmecid, maiyetiyle kale kapısından girip "arâm-gâh-ı şehinşâhîleri olmak üzere" hazırlanan yere giderken sağlı sollu sıralanan Silistre müdürü ve müftüsüyle ahaliden topluluklarını, saf tutan asakir-i nizamiyyi selamlar. 1 Haziran Pazar günü de Silistre'de kalınır. O gün, Tuna Nehri'ne nazır kasırdı, "celb ve cem" olunan memûrin ve vücûh ve mu'teberâna" ihsanlarda bulunulur. Toplatılan çocuklar aşılanır. Silistre Kalesi gezilir.

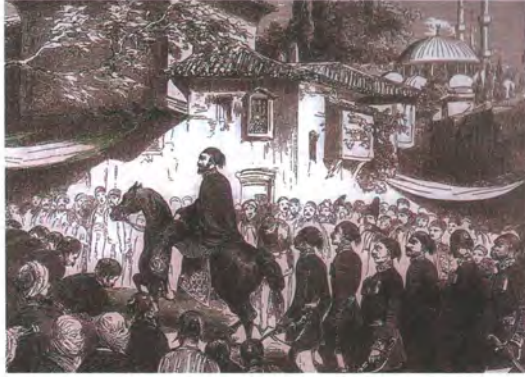
2 Haziran Pazartesi günü Silistre'den hareketle 7 saatte Nesicik köyü iskelesinde karaya çıkılır. Çünkü padişah, "her bir mahâlde memâlik-i mahrûsâlarının her hâlinin biz-zat tahkıkına râğbet buyurdıkları misillü ahvâl-i askeriyeyi" de denetlemek arzusunundadır. Orada, tebdilen gittiği karakolda, nöbetçi onbaşıya, hangi orduya mensup olduğunu ve ne zaman asker yazıldığını ve ne zaman teczere alacağını, za-bitelerin davranışlarını, ögünlük yiyeceklerini sorar. Onbaşı da Dersaadet ordusunun geçici görevle Şum-nu'da bulunan 1. alayın 5. bölüğü onbaşılarından olup üç yıl önce asker yazıldığını, iki yıl sonra terhis olacağını, her ihtiyacının karşılandığını, subayların da askerlerin refah ve rahatlarına dikkat ettiklerini, ömrü oldukça askerlik hizmetinde kalmak istediğini bildirir. Padişah, onbaşıya ve diğer nöbetçilere ihsanda bulunur.

3 Haziran Salı günü 7 saat mesafede-

ki karabaşlı merhalesine; 4 Haziran Çarşamba günü Şumnu'ya varılarak şehir dışına kurulan "şemsiyye-i hümayûna" inilip oradan "müretteb alay ü valâ ile" kente girilir. Padişah, kalması için hazırlanan Şumnu Müdürü Kapıcıbaşı Hüsmen Ağa Konağı'na iner. 5 Haziran Perşembe günü Şumnu kışkılarını ve tabyaları denetlediği gibi ertesi günü de Paşa Camii'nde cuma namazını kılar. Burada da ileri gelenlere rûtbeler, nişanlar dağıtır.

6 Haziran Cuma akşamı Şumnu'dan hareketle 7 saat sonra, gece yarısı Yassitepe merhalesine; 7 Haziran Cumartesi sabahı buradan da hareket edilerek 8 saat sonra Varna'ya varılır. Varna'da da asker kışkılarını denetleyen padişah, görevlileri ödüllendirir. Buraya kadar kendisine eşlik eden Silistre Müşiri Sa'id Paşa, izin alıp döner. Padişah ve yakınadıkları, o gün akşamleyin Eser-i Cedid vapuruna geçerler. 8 Haziran Pazar sabahı, 15 saatlik deniz yolculuğu sonunda Boğaz'a girilir ve karantina yoklaması yapılır. Padişahın o saatte geleceği bilinmese de Boğaz memurları uzaktan Eser-i Cedid'i seçebildiklerinden derhal işaretiler verilerek suretyle vapur Tarabya'daki Kasr-ı Âli önündenken, ilkin Tophane Müşiri Fethi Paşa, ardından sadrazam ve kimi nazir paşalar, padişahı karşılamak üzere kayıklarından vapura geçerler. Abdülmecid, annesinin Tarabya Kasrı'nda olduğunu öğrenince sandal-ı hümayunlu kırsa giderek Bezmiâlem Valide ve kızkardeşi Atiyye Sultan'la buluşup vapura döner. Sadrazam ve vükela, izin alıp kendi kayıklarına binerek Eser-i Cedid'e eşlik ederler. Böylece "Bir nev'î alay-ı bahri tertib olunarak" Kuruçeşme'deki Esmâ Sultan Sahilsarayı açığına gelindiğinde Sultan Abdülmecid, saltanat kayığına geçerek önce halası Esmâ Sultan'ın, ardından kızkardeşi Adile Sultan'ın sahilsaraylarını şereflendirir. Buradan, sandalla Çırağan Sahilsarayına rıhtımına çıkar.

41 gün süren Rumeli "seyahat-ı hümayun"unu, padişahın uğurlu ve yararlı icraatı cümlesinden olarak değerlendiren yazarı, İstanbul'da üç gün boyunca şenlikler yapıldığını,

ABDÜLMECİD'İN BİR TOPLANTIDAN SONRA KENDİSİNİ SELAMLAYAN HALKIN ARASINDAN GÖRÜLEN SARAYI DÖNÜŞÜ.

geceleri kandiller yakıldığını; söz ustalarının da kaside ve manzum tarihler yazdıklarını bildirir ki bunlardan, Ziver'in, Es'ad'ın ve Fuad'ın tarih kasideleri, risalenin son yapıklarındadır.

RUMELİ SEYAHATI SONUNDA KALEME ALINAN HATT-I HÜMAYUN

Dönüşü izleyen günlerde kendisinin de hazır bulunduğu bir Meclis-i Vala-i Ahkâm-ı Adliye oturumunda okunan hatt-ı hümayunda ise Abdülmecid özetle ülkenin ve ahalinin sorunlarını doğrudan saptamak bakımından seyahatin çok yararlı olduğunu; uğradığı her yerde yöneticileri, cemaat reislerini toplayarak "hukuk-ı nâsin muhafazası ve her sınıf ahali ve tebaanın 'adalete mazharîyetleri matlûb-ı şâhânemdir" uyarısında bulunduğunu; Meriç'in yatağının ve Enez limanının temizlenmesi için Darbhane'den "meblâğ-ı vâfire" tahsis ettirdiğini; Bursa, Konya ve Tokat gümrüklerinin ahalîye verdiği zararlar bilindiğinden Edirne, Ziftovi ve Rusçuk'ta gümrük vergilerini; ayrıca taşralarda "erzak ve es'ar ve hayvanattan alınmakta olan rûsum-ı ihtisabiyenin" mart ayından itibaren kaldırılacağıni duyurulmasını; gidilen yerlerde ziraat ve ticarete hayli gelişme gö-

rüldüğünü; saptanan sorunların sırası geldikçe gündeme getirileceğini; güvenlik kadrolarındaki yeterliliğin ivedilikle önlenmesini; Silistre kaza ve köylerindeki "öküz ve ineklere bu sene bir hasdalık müstevli olarak ekserisi telef olduğundan" o bölge ahalisine hemen yardımda bulunulmasını; padişah olarak ülke ahalisinin cehaletten kurtarılmasını; "emel-i mahsus" edildiğinden "terbiyet-i 'amme maddesinin" en kısa zamanda gerçekleştirilmesini; bu konuda daha önce başlatılan çalışmanın ivedilikle ilerlemesi için "iktiza eden meclis-i daiminin heman şimdiden teşkiline" bakılmasını bildirdiği görülmektedir.

Özellikle bu "terbiyet-i 'amme maddesine" İlgel-yaygın eğitim öncelik verilmesi buyruğu, Abdülmecid'in Rumeli seyahatinin en olumlu sonucu olmak üzere, Maarif Nezaretinin başlangıcı sayılan Mekâtib-i Umumiye Nezareti (8 Kasım 1846) kurulmasını çabuklaştırmış, izleyen birkaç yılda da başta Darülmualimin olmak üzere sivil ve askeri okullar açılmıştır. Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın, padişahın daveti üzerine İstanbul'a gelişi (19 Temmuz 1846), Mustafa Reşid Paşa'nın birinci kez sadarete getirilişi (28 Eylül 1846) de geziden sonraki önemli gelişmelerdir.

DİPNOTLAR:

(1) Abdülmecid, çocukken çiçek çikması, ölümünden dönmüş fakat bu hastalığın iletildiği yarıymı bizzatı ile ilgili.

(2) Tarih-i Lâ'li (nâşir Abdurrahman Şeref) c. 8, Dersaadet: Sabahı Muhtazara, 1344, s. 12.

(3) TOEM, c. 6, Sayı 34, 1 Tesnimevvel 133, s. 604-606.

(4) Marbu Sevhotevme'in kapağı yazısı olup ilk ve son sayfalarında da bulduğumuz bir kavi bulduğumuzdur.

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA KADIN FOTOĞRAFÇILAR

Müslüman Osmanlı kadınlarının iktisadi hayata katılımı, ekonomik ihtiyaçların dayattığı baskıların doğurduğu kaçınılmaz bir toplumsal sonuçtur.

Müslüman kadınların iktisadi hayata katılımı, bu kadınların toplumsal yaşamda giderek artan oranda daha etkin hale gelmesiyle sonuçlanmıştır.

İster "yeni bir işgücü kaynağı", ister "proleterleşme", ister "kadınların ekonomik özgürlüğünü kazanması" olarak yorumlansın, Birinci Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü koşullarından kaynaklanan bu önemli ekonomik süreç, önemli toplumsal değişimleri de beraberinde getirmiştir.

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

23 Temmuz 1908 günü ilan edilen II. Meşrutiyet ile birlikte, Osmanlı toplumu kendini büyük bir değişim sürecinin içerisinde buldu. II. Meşrutiyet döneminde (1908-1918) ve onu izleyen Mütareke ve Milli Mücadele yıllarında (1918-1923) Osmanlı kadınlarının toplumsal hayata doğrudan katılması ve iktisadi hayatın gerçekleriyle yüz yüze kalması gündeme gelmiştir. 1908-1923 yılları arasında yaşanan askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeler, Osmanlı toplumunda büyük çalkantılara yol açmış ve önemli toplumsal değişikliklere neden olmuştur.

Savaş yıllarının Osmanlı toplumsal yaşamından çok şey alıp götürmüş olduğu açıktır. Ancak, bu acılı yılların Osmanlı toplumuna kazandırdıkları da vardır. Bu toplumsal kazanımların en önemilerinden biri, savaş yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntıların neden olduğu parasal problemleri aşabilmek amacıyla, Müslüman Osmanlı kadınlarının kendi hayatlarını kazanabilmek için uğraş vermeye başlamalarıdır. Diğer bir deyişle, savaş yıllarının olağanüstü koşulları Müslüman Os-

manlı kadınlarını evlerinden çıkmak ve iktisadi hayata bir kenarından tutunmak zorunda bırakmıştır. Özellikle, savaşta ailenin geçim kaynağı olan erkeğini cephelere göndermiş olan veya daha da kötüsü erkeklerinin cephede şehit düşmüş olduğu haberini alan kadınlar, içine düştükleri geçim sıkıntısına acil çözüm yolları aramaya başlamışlardır.

Cepheye göndermiş oldukları koca, baba, ağabey ve oğulların şehit olması durumunda, Müslüman Osmanlı kadınlarının karşı karşıya kalmış oldukları açlık ve sefillik daha da içinden çıkılmaz bir hale dönüşmüştür. İşte bu noktada, toplumsal ve ekonomik koşulların da çeşitli baskıları neticesinde, Müslüman Osmanlı kadınlarının evlerinden çıkarak Osmanlı toplumsal ve iktisadi hayatına atılmaları giderek daha da kaçınılmaz bir hale gelmiştir.

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiği zaman, Müslüman Osmanlı kadınlarının bir işte fiilen çalışması, bir iş kurması veya hayatını kurmuş olduğu bu işten kazanması, bırakın düşünmeyi bir kenara, hayal bile edilmezdi. Müslüman bir Osmanlı kadınının evinin dışında bulunan bir işyerinde çalışması, kendisine

bir iş kurması, bir başkası tarafından kurulmuş bir işte o kişinin idaresi altında çalışması, para kazanması ve kendisinin ve ailesinin geçimini sağlaması "olacak şey değil"di. Ancak, I. Dünya Savaşı Osmanlı toplumunun ekonomik ve toplumsal dengelerini alt üst etmiş ve gelecekteki tabuların kırılmasına olanak sağlamıştı. İşte böyle bir ortamda, işgal İstanbul'unda hayatını profesyonel anlamda fotoğrafçılık yaparak kazanmış iki kadın girişimciden, Naciye ve Muzaffer Hanımlardan bahsetmek istiyoruz.'

"TÜRK HANIMLAR FOTOĞRAFHANESİ: NACİYE"

Naciye Hanım 23 Nisan 1881 günü İstanbul'da doğmuştu. Genç bir subay olan İsmail Hakkı Bey'le çok genç yaşta evlenmişti. Balkan Harbi ve nilgisi sırasında, İstanbul'a geri dönmede güçlükle çeken aile, Avusturya'ya sığınmak zorunda kalmıştı. İşte bu dokuz aylık zorunlu ikamet döneminde, zaten sanatın her dalına tutkun olan İsmail Hakkı Bey fotoğrafçılık sanatını öğrenmek şansını yakalamıştı. Daha sonra, Birinci Dünya Savaşı patlak verince, İsmail Hakkı Bey hemen Çanakkale Cephesi'nde görevlendirilmiştir. Çanakkale

SELANİK
BONHARİSİ

İpekçi Kardeşler
fotoğraf ve
süremançılığı an-
ıya kataloğu
Eylül 1940, 3. baki

le Savaşları sırasında kalbinden ve kısığından ağır yaralanmış ve 1917 yılında yeniden İstanbul'a dönmek durumunda kalmıştır. Artık, malul bir subay olduğu için, gündüzleri sokaklara bile çıkmaya çekinir.

İşte zor bu günlerde, İsmail Hakkı Bey ailenin yaşamakta olduğu Said Paşa Konağı'nın üst katında bir salonu bir fotoğrafhane haline döndürmüştür. Savaş yıllarının acımasız

ekonomik baskıları karşısında artık ailenin ihtiyaçlarına hiç yetmemeye başlayan eşinin malullük maaşından umudunu kesen Naciye Hanım, zamanla kocası İsmail Hakkı Bey'den fotoğrafçılık sanatını öğrenir. Evinin alt katındaki giriş kapısının üzerine "Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi: Naciye" yazılı bir tabela astırır ve profesyonel fotoğrafçı olarak çalışmaya başlar. Kadın kadı-

na fotoğraf çekirmek fikri, Müslüman Osmanlı kadınları arasında hemen büyük rağbet görür ve kısa bir süre içinde Naciye Hanım'ın küçük stüdyosu kadın müşterilerle dolup taşmaya başlar.'

1919 yılının ilk aylarında Yıldız'da bulunan Said Paşa Konağı'nın alt katında "Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi: Naciye" adıyla açılmış olan bu fotoğrafçı dükkanı, daha sonra 1921

DÖNEME AİT BİR
AGFA REKLAMI!

"AGFA MARKASINI
HER YERDE ARAYINIZ,
ÇÜNKÜ EN İYİ
FOTOĞRAF
MALZEMESİDİR."

yılında işler giderek açılınca Beyazıt'ta taşınmıştır.¹ Beyazıt'ta cadde üstünde bulunan bu yeni binada ise alt katta ailenin yaşadığı daire, üst katta da Naciye Hanım'ın fotoğraf stüdyosu vardır.

II. Meşrutiyet döneminin radikal feminist kadın dergisi Kadınlar Dünyası, 1921 yılında yayımlanmış olan

194-2 numaralı sayısında, "Hanımlar Fotoğrafçısı Naciye" adıyla kadınlar için bir fotoğrafçı dükkânı açmış olan Naciye Hanım'dan şu sözlerle bahsetmekteydi:

Naciye Hanım nâmında bir hemşiremizin kadınlara mahsûs bir fotoğrafhâne idâre etmekte olduğuna haber aldık. Bu müteşebbis

ve fâal hemşiremizi takdir ve teşvik etmek borcumuzdur.⁴

Gerçekten de, siyah bir önlük giyen ve yalnızca başını örten genç bir kadın olan Naciye Hanım'ın fotoğrafçılıktaki başarısı giderek kulaktan kulağa yayılır. Kızı Nedret Ekşigil, annesi için şunları demektedir:

Fotoğrafçılık yaptığı yıllarda büyük şükresi vardı. Kurtuluş Savaşı sırasında eşlerini İstanbul'da bırakmış olan erkekler mektuplarında "Filan yerde bir kadınlar fotoğrafhanesi varmış. Orada bir resmini çektirerek bana yolla" diye yazarlardı. Hanımlar gelir, yüzleri ve kolları açık biçimde fotoğraflarını çektirerek eşlerine yollarlardı. Fotoğrafhaneden kazanılan parayla hiç sıkıntı çekmeden seçinirdik.⁵

Naciye Hanım yalnızca profesyonel fotoğrafçılıkla yaşamını temin etmekle kalmamış, sanatını kadınlara öğretmek üzere kadın izleyicilere fotoğrafçılık dersleri de vermişti.⁶ Kızı Nedret Ekşigil'in anlattığına göre, Naciye Hanım, Sultan V. Mehmed Reşad'ın torunlarına fotoğrafçılık dersleri vermek üzere haftanın iki günü Yıldız Sarayı'na gitmekte, hatta bazen de bu sultan hanımları Beyazıt'taki atölyesine davet ederek karanlık odada onlarla birlikte çalışmaktaydı. Saraya gittiği zamanlarda, saray içinde yaşayan harem mensubu diğer kadınların da çeşitli fotoğraflarını çekmekteydi. Ayrıca, "halktan on kadar hanım" daha fotoğrafçılık öğrenmek üzere Naciye Hanım'ın Beyazıt'taki atölyesine derse gelmekteydi.⁷

Kızı Nedret Ekşigil, tabelasında "Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi: Naciye" yazan fotoğraf stüdyosunda yalnızca kadınları değil, erkek müşterileri de rahat ettirmeyi başarmış olan Naciye Hanım'ın müteareke günlerinde başından geçmiş olan ilginç bir hikâyeyi de bizlere aktarıyor:

Size ilginç bir anımı anlatmak istiyorum. Bir gün fotoğrafhaneye elinde bavuluyla genç bir adam geldi. Anneme "Hanimefendi affedersiniz, söyleyeceklerim aramızda kalsın. Kadın kıyafetine gire-

Havadis-i Dünyâ: Nâciye Hanım

Naciye Hanım n-âmında bir hemşiremizin kadınlara mahsûs bir fotoğrafhâne idâre etmekte olduğuna haber aldık.

Bu müteşebbis ve fâal hemşiremizi takdir ve teşvik etmek borcumuzdur.

"Havadis-i Dünyâ: Nâciye Hanım", Kadınlar Dünyası, no. 194-2, 8 Kanunisanı [Ocak] 1921, s. 11.

rek fotoğraf çekirmek istiyorum" dedi. Adam giyindi, boyandı, süs-
lendi. Aman Allah'im, ne kadar
çok resim çekirdi. Artık annemin
daimi müşterisi olmuştu. Deli ol-
madığını anlamıştık. Ona "tuhaf
bir adam" gözüyle bakardık.⁸

Naciye Hanım'ın fotoğrafhanesi mü-
tareke döneminde İşgal Kuvvetle-
ri'nde görevli bulunan Fransız su-
bayların eşlerinin hücumuna uğrar.
Fransız subay eşleri çarşaflara bürü-
nerek, sokağa çıktığında sırtına bir
pelerin alan, asla çarşaf giymeyen,
hep yüzü açık dolaşan bu modern
Osmanlı kadınına fotoğraf çektiler-
ne gelirler. Naciye Hanım ise Kuru-
luş Savaşı günlerinde İstanbul'da
düzenlenen mitinglere yalnızca he-
yecanla katılmakla kalmaz, miting-
lerde çeşitli fotoğraflar da çeker.

Sıvaştan sonra, Naciye Hanım'ın kızı
Nedret Ekşigil evlenir ve Ankara'ya
taşınır. Kızı Nedret, Sevgi (Divitçioğ-
lu) isminde bir kız çocuğu dünyaya
getirince, Naciye Hanım on bir yıldır
sürdürmekte olduğu fotoğrafçılık
mesleğini 1930 yılında bırakır ve An-
kara'ya kızının yanına taşınır:

*Torununu mesleğini bırakmasına
neden olacak kadar sevdi. 1930
yılında fotoğrafhanesini kapata-*

*rak Ankara'ya geldi. Arşivi ise yok
oldu. Yaptığı için ne denli önemli
olduğunun farkında bile değildi.⁹*

Naciye Hanım 1935 yılında eşi İsmail
Hakkı Bey'i kaybetmiş, 1944 yılında
İstanbul'a geri dönmüş, 1939-1973
yılları arasında yaşamını sonradan
sosyete terzisi olarak büyük ün ka-
zanmış olan Nedret Ekşigil'in yanın-
da sürdürmüş ve 23 Temmuz 1973 gü-
nü 92 yaşında yaşama gözlerini yum-
muştur. Nedret Ekşigil, "Naciye Ha-
nım'ın fotoğraflarına ismini yazma-
mış olması ve arşivini kaderine terk
etmesi, onun bugüne kadar yalnız
yakınlarının belleklerinde yaşaması-
na neden olmuştur" serzenişinde bu-
lunmaktadır.¹⁰

SEYYAR FOTOĞRAFÇI MUZAFFER HANIM

Muzaffer Hanım, seyyar fotoğrafçılı-
ğa profesyonel anlamda 1923 yılında
başlamıştır." Dönemin aktüel kadın
dergisi olan Sûs dergisinde yer alan
"Muzaffer Hanım: Seyyâr Fotoğraf"
başlıklı bir habere göre, "Resimciye
gitmek, ihtimal sıra beklemek,
san'atkarın keyfine esir olmak, ma-
kine karşısında mum gibi dikilip dur-
mak, bize bir angarya gelir ve bütün
bu işleri yapmaya üşeniriz" diyen bü-
tün kadınlar artık "Seyyâr Fotoğraf

Muzaffer Hanım'ı evlerine çağırabi-
lecekler ve kendi istedikleri pozdaki
fotoğraflarını da ona çekebilecek-
lerdir." Böylelikle, hem kadınların
çekirecekleri resimler artık stüdyo-
da çekilen resimlerde olduğu gibi
"kurma bebek gibi gergin, bir heyköl
gibi cämîd (donuk) bir tavır" içinde
bulunmayacak, hem de kadınlar ar-
tık resim çekirtmek için İstanbul'a
inmek zorunda kalmayacak, "Beyoğ-
lu'nda bir dükkâna gidip yabancı er-
keklerle temâs etmek" durumunda
olmayacak, aksine "Seyyâr Fotoğraf
Muzaffer Hanım"ı kendi bulundukla-
rı yere çağırabileceklerdir. Yazı şu
sözlerle devam etmektedir:

*İşte bütün bu cihetleri nazar-ı dik-
kate alarak san'atkar Muzaffer
Hanım istenilen yerlere gidip her-
kesin resmini kendi muhitinde
çekmeyi düşünmüş, ve bunun için
gazetemizin muâvenet ve himâye-
sini [destek ve korumasını] rica et-
miştir. Muzaffer Hanım hakikaten
san'atkar bir resimci olduğu için,
mahecüb olmaktan hiç korkmaksızın
kârielerimize lîkadın okurları-
mızla kendisini harâretle tavsiye
ediyoruz. Artık bütün hanımefen-
diler için, İstanbul dükkânlarına
kadar zahmet edip sürüklenmek,
yabancı erkeklerle temâs etmek*

Muzaffer Hanım: Seyyâr Fotoğraf

Şüphesiz, herkes fotoğrafı çıkartmak ister:
bu bir insan için en tabii bir arzû, en hod-
gâm bir zevkidir. Böyle olduğu hâlde, niçin
hepimizin o kadar az resmimiz vardır? Sa-
dece şunun için ki resimciye gitmek, ihti-
mal sıra beklemek, san'atkarın keyfine esir
olmak, makine karşısında mum gibi dikilip
durmak, bize bir angarya gelir, ve bütün
bu işleri yapmaya üşeniriz.
Meselâ, resimci kalkıp bizim ayağımıza gel-
se, oturduğumuz yerde resmimizi çıkarsa,
şüphesiz hepimiz sık sık resim çıkartmak
isteriz.
Hem atelyelerde çekilen resimlerde kurma
bebek gibi gergin, bir heyköl gibi cämîd bir
tavır vardır; hâlbûki, meselâ evimizde,
bahçemizde hatta acemi bir amatörün çı-
kardığı resimlerde bile ne tabiiîlik, ne de
zavallık bulunur, değil mi?
Demek ki, evimizde, kendi muhitimizde çı-
kan resimler daha hoş, daha renkli ve da-
ha canlı oluyor; bâ-husûs hiç yorulmadan
uğramadan, oturup dururken çıkacağını
da düşünülür. Hele köylerde, uzak taraf-

larda oturan hanımefendilerin resim çı-
kartmak için İstanbul'a inmesi, Beyoğ-
lu'nda bir dükkâna gidip yabancı erkekler-
le temâs etmesi ne müşküldür!
İşte bütün bu cihetleri nazar-ı dikkate ala-
rak san'atkar Muzaffer Hanım istenilen
yerlere gidip herkesin resmini kendi muhi-
tinde çekmeyi düşünmüş, ve bunun için
gazetemizin muâvenet ve himâyesini rica
etmiştir.
Muzaffer Hanım hakikaten san'atkar bir
resimci olduğu için, mahecüb olmaktan hiç
korkmaksızın kârielerimize kendisini harâ-
retle tavsiye edeceğiz. Artık hanımefendi-
ler için, İstanbul dükkânlarına kadar zah-
met edip sürüklenmek, yabancı erkeklerle
temâs etmek rahatsızlığı kalmadı.
Âdi bir kartpostala gün ve saat ta'yin
ederek adresinizi yazınız, idârehânemize
gönderiniz, Muzaffer Hanım hemân şîtab
edecek, hem resimlerinin muvaffakiyeti,
hem fîyatının ehveniyeti ile sizi son
derece memnûn edecektir...
Bir tecrübe ediniz.

"MUZAFFER HANIM:
SEYYAR FOTOĞRAF"
Sûs, yıl. 3, 10 Mart 1923
1923 Ocak 3, 10

rahatsızlığı kalmadı. Âdi bir kart-postala gün ve saat ta'yin ederek adresinizi yazınız. idârehanemize gönderiniz. Muzaḥḥer Hanım hemân şitâb edecek [gelecek], hem resimlerinin muvaḥḥakiyeti, hem ḥiyâtının ehveniyeti luygunluḡu ile sizi son derece memnûn ede-

kendi doğal ortamlarında resimlenmesi ve resim çektiren kadınlar kervanına katılması sonucunu doğuruyordu. Bu ise kadın fotoğrafçıların fotoğraf sanatını Müslüman Osmanlı toplumunun en mahrem kesimleri, en alt katmanlarına bile taşıdıkları anlamına geliyordu.

evlerine misafir olduğu kadın müşterilerine uygulamakta olduğu sabit fiyat tarifesi de yer almaktadır:

Bu münâsebetle, ilk seḥerde unutmış olduğumuz bir mes'eleye rücu' ederek [geri dönerek] ḥiyâtırları tesbit ediyoruz: tramvay ve vapur masrafları hâric olmak üzere: 6 aded kabine (12x16) resim dört yüz: 6 aded kartpostal (9x12) resim iki yüz: 6 aded minyon (6,5x9) resim yüz elli kuruşdur.¹⁵

İtiraf etmek gerekirse, "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım"ın fiyatları o sıralarda İstanbul sokaklarını mesken tutmuş olan erkekseyyar fotoğrafçıların fiyatlarından çok daha pahalıdır. Ancak, kendisinin diğer sey-yar fotoğrafçıları gibi bir sokakta müşteri beklemek yerine, ev ev kapı kapı bütün İstanbul'u karış karış dolaştığı düşünülürse, "tramvay ve vapur bedeli hâric olmak üzere" almakta olduğu bu fotoğraf çekim ücretlerinin pek de abartılı derecede yüksek olmadığı daha iyi anlaşıl-maktadır. Zaten, Sûs dergisinde yapılmış olan ilk duyurudan sonra yaşanan talep patlaması da bunun bir göstergesidir. Derginin sekizinci sayısında "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım" ile ilgili yeni bir duyuru daha yer alır:

Muzaḥḥer Hanım resim çıkartmak için şehrin muhtelif köşelerinden tevâlî eden [gelen] da'vetler için hanımeḥendilere arz-ı şükrân etmekle berâber, bu gibi da'vetlerde ta'yin edilen günlerin yakınlığından düḡâr-ı müşkülât olduğu ci-hette [zorluk çektiği için] buna çâ-re olmak üzere, mektûb tarihinden lâ-âkall [en az] bir hafta son-ra gün ta'yin edilmesini ricâ ediyor.¹⁶

Yani, işler gayet yolundadır. Yüksek fiyatlarına rağmen kendisine gösterilen rağbet ve talepten epeyce bunalmış olduğu anlaşılan "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım", kendisini okurlarına tanıtmakta olan Sûs dergisi aracılığıyla, müşterilerinin kendisini çağırın mektup ve kartpostal-larında belirlemek istedikleri randevüleri en az bir hafta sonrasına vermelerini rica etmektedir...

İşler gayet yolundadır. Yüksek fiyatlarına rağmen talepten epeyce bunalan "Seyyâr Fotoğraf Muzaḥḥer Hanım", kendisini okurlarına tanıtan Sûs dergisi aracılığıyla, müşterilerinin kendisini çağırın mektup ve kartpostallarında belirlemek istedikleri randevuları en az bir hafta sonrasına vermelerini rica etmektedir...

cektir. Bir tecrübe ediniz.¹³

Sûs dergisinin yazarı kesinlikle haklıdır. Muzaffer Hanım gibi Müslüman bir kadın fotoğrafçının kendisini da-vet eden bütün kadınların bulunduk-ları yere giderek fotoğraflarını çek-mesi, Osmanlı fotoğrafçılığında yeni bir dönem başlangıcıydı. Çünkü, Osmanlı konaklarının mahrem orta-mına bir kadının fotoğrafçı olarak gi-rebilmesi, daha önce hiç reşmî çekil-memiş büyük bir kadın kitlesinin de

Sûs dergisinin beşinci sayısında yer alan bir başka duyuruda, "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım"ın dergi-nin kadın okurlarının "kendisine karşı gösterdikleri lûtf u teveccüh-den, yetişemeyecek bir dereceye çı-kan da'vetlerden dolayı kendilerine en derin teşekkürâtını takdim" etti-ği belirtilmektedir;¹⁴ yani "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım"ın işleri-nin gayet yolunda gitmekte olduğu anlaşılmaktadır. Aynı duyuruda, "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım"ın

Seyyâr fotoğrafın ücret tarifesi

Sûs kâriyelerinin kendisine karşı gösterdikleri lûtf u teveccühden, yetişemeyecek bir dereceye çıkan da'vetlerden dolayı kendilerine en derin teşekkürâtını takdim ediyor. Bu münâsebetle, ilk seḥerde unutmış olduğumuz bir mes'eleye rücu' ederek

fiyâtırları tesbit ediyoruz: Tramvay ve vapur masrafları hâric olmak üzere: 6 aded kabine (12x16) resim dört yüz, 6 aded kart postal (9x12) resim iki yüz, 6 aded minyon (6,5x9) resim yüz elli kuruşdur.

¹³Seyyâr Fotoğraf: Muzaffer Hanım", Sûs, no. 5, 14 Temmuz 1330 [1923], s. 2.

Çekim için randevu uyarısı

Muzaffer Hanım resim çıkartmak için şehrin muhtelif köşelerinden tevâlî eden da'vetler için hanımeḥendilere arz-ı şükrân etmekle berâber, bu gibi da'vetlerde ta'yin edilen günlerin

yakınlığından düḡâr-ı müşkülât olduğu cihette buna çâ-re olmak üzere, mektûb tarihinden lâ-âkall bir hafta sonra gün ta'yin edilmesini ricâ ediyor.

¹⁴Seyyâr Fotoğraf: Muzaffer Hanım", Sûs, no. 8, 4 Ağustos 1330 [1923], s. 15.

"Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi"ni açmış olan Naciye Hanım ile "ilk kadın seyyar fotoğrafçı" unvanına layık görülmüş olan Muzaffer Hanım fotoğrafçılığı Osmanlı toplumunun evlerinden çık(a)mayan kesimi olan Müslüman Osmanlı kadınlarına da ulaştırmayı bildiler. Zamanla, kadın fotoğrafçıların adedi çoğaldı ve etkinlik bölgesi olarak İstanbul'un dışındaki taşra kasabalarına kadar yayıldılar. Örneğin, İzmir'de önce "Kandiye" adıyla açılmış olan, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra adını "Karamân-ı Hürriyet" Resneli Niyazi'den alarak "Resne Fotoğrafhanesi" olan ve 1909 yılında Çağaloğlu Yokuşu 59 numaraya taşınarak İstanbullu olan Rahmizâde Bahaeddin'in yeğenleri Naciye ve Adviye Hanımlar da 1925 yılından itibaren Fethiye'de fotoğrafçılık yapmaya başladılar. Servet Yanatma, "Fethiye'de Fotoğrafçılığın Gelişmesi," Kandiye Ailesi" başlıklı bir yazısında 1988 yılında hayata gözlerini kapatmış olan Adviye Hanım'ın fotoğrafçılığı girişini şu sözlerle özetliyor:

Adviye Hanım Girit'te dünyaya gelir. Doğum tarihi net olarak bilinmemektedir, ancak (1889 yılında doğmuş olan) Hasan Basri'nin küçük kardeşi olduğunu biliyoruz. Mübadele'den sonra, Adviye Hanım ağabeyi Hasan Basri Bey ve diğer akrabalarının bulunduğu İzmir'e gelir. Büyük ağabeyi İbrahim Selim Bey Bodrum'da fotoğraf çekimine başladıktan sonra, kendisini Bodrum'a çağırınca orada fotoğraf çekme işinde ağabeyine yardımcı olmaya başlar. Bir kadının fotoğraf çekmekte olduğu haberi hemen yayılır. Bir kadının fotoğraf çekmesi, Müslüman kadınlar arasında büyük rağbet görmüştür. Gün geçtikçe, kadın müşterilerin sayısı giderek artar. Ayrıca, Adviye Hanım dileyen müşterilerin evlerine giderek de fotoğraf çekimleri yapmaya başlar. Yaşamı erkeklerle temas etme rahatlığı olmadığı için, bu özel çekimler de büyük rağbet görür. Bu çekimler harem kısmında yapıldığı için, kadınlar kendilerini çok rahat hissetmekte, bu yüzden yüzleri, kolları, ve hatta bazen

1920'LERDEN BİR KODAK FOTOĞRAF ZARFI

HANIMLAR FOTOĞRAFI
NACİYE'NİN ÇEKİLDİ
BİR KADIN FOTOĞRAFI

başları da açık olarak fotoğraf çekirmektedirler. 8 Nisan 1944 günü, Adviye Hanım Bodrum'da sevk şubesi başkanlığı yapan Rıza Bey'in oğlu Vehbi Bey ile nişanlanır ve kısa bir süre sonra da Cevat Şakir Kabaağaçlı (Halikarnas Balıkcısı) ve Nusret Yeşrem'in iltisadıyla üslendiği bir tören ile evlenirler. Adviye Hanım evlendikten bir süre sonra gerek anne olmasından, gerekse ona olan ihtiyacın azalmasından dolayı fotoğrafçılığı bırakır. Ancak, nadir de olsa, evine gelen müşterilerin resimlerini çekmeye uzun yıllar

devam eder.⁶

Sonuçta, Naciye Kandiye ve Adviye Hanım gibi ikinci kuşak kadın fotoğrafçılara yolu açmış olan "Türk Hanımlar Fotoğrafhanesi" sahibi Naciye ve "seyyar fotoğrafçı" Muzaffer Hanımların Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde fotoğrafçılık sanatının gelişimine yapmış oldukları önemli katkıyı; Fotoğraf ve fotoğrafçılığın Müslüman Osmanlı kadınlarını da kapsayacak şekilde kitleselleşmesi ve toplumun bütün kesim ve katmanlarına, yani halka mal olması...

DİPNOTLAR:

1. Osmanlı fotoğraf ve fotoğrafçılık tarihine dair birçok eseri bulunan Engin Özendes'in kitaplarında Naciye ve Muzaffer Hanımlar ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Bkz. Engin Özendes, Abdullah Frères: Ottoman Court Photographers, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, 247 s.; Engin Özendes, *From Sébah & Joaillier to Foto Sabah: Orientalism in Photography*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999, 274 s.; Engin Özendes, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fotoğraf*, İstanbul: İletişim Yayınları, (a. baskı), 1995, 27 s.; Engin Özendes, *Türkiye'de Fotoğraf/Photography in Turkey*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1999, 389 s.; Engin Özendes'in Türkiye'de Fotoğraf/Photography in Turkey kitabında isimleri anılmış olan 178 fotoğrafçıdan da yalnızca 13 tanesi kadınlardan oluşmaktadır.

Aynı şekilde, Burçak Evren'in "Cumhuriyet'ten Önce Türkiye'de Fotoğraf" başlıklı makalesinde de Osmanlı kadın fotoğrafçılarına yer verilmemiştir. Bkz. Burçak Evren, "Cumhuriyet'ten Önce Türkiye'de Fotoğraf", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c. 3, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 788-794.

2. Seydi Ali Ak, "İlk Profesyonel Kadın Fotoğrafçımız: Naciye Hanım", *Sanat Olayı*, no. 34, Mart 1985, s. 78-79.
3. Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 134.
4. "Havadis-i Dünya: Naciye Hanım", *Kadınlar Dün-yâ'da*, no. 194-2, 8 Kânunusani 1321, 8 Ocak 1921, s. 2; Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1993, s. 297.

6. Serpil Çakır, *öge*, s. 297.

7. Seydi Ali Ak, *agm*, s. 79.

8. *ibid*, s. 79.

9. *ibid*, s. 79.

10. *ibid*, s. 79.

11. Malik Akse, *Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da mekân tutmuş olan panoramacı ve seyyar fotoğrafçıları anlattığı bir yazısında, sokaklarda "İstanbul Hatırası" yazılı perdeler önünde fotoğraf çeken seyyar fotoğrafçılara değinmektedir. Ancak, Akse'nin anlattığı bu seyyar fotoğrafçılar arasında da Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kadın seyyar fotoğrafçısı olan Muzaffer Hanım'ın adı anılmamaktadır. Bkz. Malik Akse, "Eski Panoramacılar ve Fotoğrafçılar", İstanbul'un Ortası, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977, s. 197-201.*

12. "Muzaffer Hanım: Seyyâr Fotoğraf", *Sûla*, no. 4, 1 Haziran 1339 1921, s. 15.

13. *ibid*, s. 15.

14. "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım", *Sûla*, no. 5, 14 Temmuz 1339 1921, s. 4.

15. *ibid*, s. 2.

16. "Seyyâr Fotoğraf Muzaffer Hanım", *Sûla*, no. 5, 4 Ağustos 1339 1921, s. 16.

17. Yazının daha geniş kapsamı hali için bkz. Servet Yanatma, "Fethiye'de Fotoğrafçılığın Gelişimi, Kandiye Ailesi", *Bogaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, yayımlanmamış öğrenci tezisi* (tezi), Seribaşlar 2002, 19 s.

18. Servet Yanatma, "Fethiye'de Fotoğrafçılığın Gelişimi, Kandiye Ailesi", *Toplumsal Tarih*, 6, s. 15.

OSMANLI'NIN ASTRONOMİ İLE İMTİHANI

İstanbul Rasathanesi'nin büyük bir heyecanla kuruluşundan birkaç yıl sonra bir daha açılmamak üzere kapatılmasının üzerindeki esrar perdesi henüz kalkmış değil. Rasathanenin yıkılışında, 1577 yılında gözlenen kuyruklu yıldızın ve bu olayı hayra yorarak 1578'de çıkılan İran seferinin hazin sonuçlarının etkisinin olması kuvvetle muhtemel....

TAKİYÜDDİN'İN
(ORTADA)
RESMEDİLDİĞİ
ALATILAR RASADİYE Lİ
ZİYETLİ ŞEHİNŞAHİYE
İSİMLİ ESERDEKİ
MİNİATÖRLERDEN.

AYŞE HÜR

Hüseyin Rahmi Gürpınar *Kuyruklu yıldız Altında Bir İzdüvâç* adlı romanında İstanbul'un kenar mahalle kadınlarının 1910 yılında semaları süsleyen Halley kuyruklu yıldızını saçlı bir melek olarak algılayarak kıyametin kopacağından korkmalarını ve onlara bilimsel açıklamalar yapmaya çalışan genç İrfan Galib'in, kendisini dinleyenlerden Feriha adlı genç hanımla yaşadığı aşkı gayet canlı bir dille anlatır. Bu olaydan çok önce, 1577 yılı Kasım ayında, ramazanın birinci günü akşamı, İstanbul halkının gökyüzünü sarmalayan

ışıklı şalı gördüğünde duyduğu şaşkınlık ve heyecan herhalde Reşat Nuri'nin kahramanlarının yaşadığına çok benziyordu. Tahmin edilebilir ki, o tarihi akşamüstü Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa'nın verdiği iftar yemeğinden ayrılanlar yavaş yavaş bölmelerine dönerken, Şehzadebaşı'ndaki konaklarda, Fildamı'nda ve Altımermer'deki esnaf evlerinde, iftar sonrasında rehabeti ile ağaçların altında tütün saranlar birbirleriyle şakalaşıyorlardı. Çemberlitaş'taki Tavuk Pazarı'nda saz şairlerini dinlemeye gidenler, Balat'taki zurnalı semai kahvehanelerinde nargilelerini fokurdatanlar, Yeşiltu-

lumba meydanında Karagöz seyredenler, Mercan odalarında pinekle-yen papuççu bekârları, cumbaların arkasında tarçınlı şerbetlerini yudumlayarak tatlı tatlı dedikodu yapan kadınlar gökyüzündeki bu olağanüstü parlaklığı görünce muhtemelen kıyamet gününün geldiğini sanıp duaya durmuşlardır. Mahallenin ileri gelenleri akıl sormak için en yakın mescidin imamına koşarken, içe kapanık ve vesveseli biri olduğu bilinen padişah III. Murad'ın (1574-1595) derhal müneccimbaşı Takıyüddin'i çağırdığı biliniyor. Takıyüddin'in büyük bir maharet ile "züzeneb" (ışıklı kuyruk) diye adlandırdığı bu kuyruklu yıldız 12 Kasım 1577 akşamından başlayarak 40 gece boyunca İstanbul semalarında güneş gibi parlayacak, bu süre içinde halkın ve sarayın en önemli konusu olacaktı.

"Züzeneb'in nasıl yorumlandığını anlatan kaynakların sayısı oldukça sınırlıdır. III. Murad'ın şehnamesi olan *Şemâiname*'ye ya da dönemin asker sadrazamlarından Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (ö.1585) Şark gazalarını anlatan *Şecaatname*'ye bakılırsa "akıllı, ruhi bilgili, zamanın hakimi, yüksek ruhlu fazıl kişiler, bu kuyruklu yıldızın açıklamasını yapmak için geceler boyunca uykusuz ve yiyeceksiz halde çalışmaya koyulmuşlardı." Bu uzun tefekkür gecelerinden sonra müneccimbaşı Ta-

kiyüddin'in Şeyhülislam Aziz Efen- di'yi de yanına alarak padişahın hu- zuruna çıktığı ve III. Murad'a "Ey âlemin medarı olan padişah! Güzel meclisin aydınlık olsun! İran'ı fet- hetmek için sana müjdelersin! Zira düşman toprakta nefesi kesil- miş bir halde kaldı. Böyle semavi bir ateşin zuhuru burada uğur ve iyilik alametidir. Fakat İran üzerine bela, felaket şerareleri yağacaktır!" dedi- ği kaydedilir. Yine *Şecaatname*'ye bakılırsa "zuhuru Kavis hanesinde olduğu için okunun tesiri çabucak din düşmanlarının üstüne düş- müş.... parlaklık ile kuyruğu Şark ta- rafında olduğundan uğursuzluğunu akreb gibi düşmanın üzerine yolla- mış" olan bu kuyruklu yıldızın koru- yucu kanatları altında İran yollarına düşmenin zamanı gelişti!

VESVESELİ BİR PADİŞAH İLE HİRSİLİ BİR VEZİRİAZAM

III. Murad iyi eğitim almış, ancak za- yıf iradeli, tesir altında kalabilen bir şahsiyet olarak tarihe geçmiştir. Tahta geçtiği ilk yıl harem yaşamına uzak kalması büyüye bağlandığında, annesi Nurbanu Sultan tarafından yapılan "büyü çözmeye" töreninden sonra inziva yaşamına son verme- mekle birlikte kadınlarla ilgisi art- mıştı. Hatta öyle artmış ki, tarihçi Şelani'ye göre 100'den fazla çocu- ğu doğmuştu. Nurbanu'nun haremde önemli görevlere getirdiği Canfeda ve Raziye kalfalarla Murad'ın eşi Sa- fiye Sultan, Kanuni'nin kızı Mihri- mah Sultan, Sokullu Mehmed Pa- şa'nın eşi İsmahan Sultan ve Yahudi sarraf Ester Kira'dan oluşan klik ise, Osmanlı saraylarında ileriki yıllarda olumsuz etkileri olduğu ileri sürülen kadınlar iktidarının ilk örneğiydi. (O dönemde, Yahudi kadınları sarayın harem dairesi ile yakın bir diyalog içerisine girmişler ve önemli görev- ler üstlenmişlerdir. Bu kadınlar, "ekonomik danışman" anlamına ge- len "kira kadın" denilmektedir. Ester Kira'nın asıl adının Esther Handalı olduğu sanılır.) Ancak dönemi en çok etkileyen kişi bu hanımların ko- ruması altında olan Veziriazam So- kullu Mehmed Paşa'dır. İran Şahı Tahmasb'ın ölümünden yararlanmak isteyen Sokullu'nun bir süredir padi- şahı Azerbeycan, Gürcistan ve İran

üzerine sefere çıkmak için iknaya çalıştığı, ancak padişahın bu konuda tereddütleri olduğu bilinmektedir. Kuyruklu yıldız ile ilgili bu yorumlar- da Sokullu'nun dahili var mıdır bilin- mez ama, Takiyüddin'in bu açıkla- malarının padişahı cesaretlendirdiği ve bir süre sonra divandan İran Se- ferini için irade çıktığı bilinir.

TAKİYÜDDİN KİMDİR?

Takiyüddin, *Reyhane'tü'r-Ruh* ve *Sidretü'l-Münteha* adlı eserlere ba- kılırsa Mısır'a yerleşmiş bir Türk aile- sinin oğlu olarak ya Kahire'de ya da Şam'da 1521 yada 1526'da doğmuş, yine bu şehirlerde döneminin tanın- mış hocalarından fıkıh, hadis ve tef- sir dersleri aldıktan sonra ders ver- mek üzere yine Mısır'a gitmiştir. İki kez İstanbul'a geldiği fakat yeniden Mısır'a döndüğü bilinir. İstanbul'a ilk gelişinde (1553 ?) kendisinden yaklaşık 100 yıl önce İstanbul'a ge- len bir başka müneccimin, Semer- kantlı Ali Kuşçu'nun torunu Kutbed- dinzade Muhammed Efendi gibi bil- ge kişilerle dostluk kurduğu ve bilgi- sini artırdığı rivayet edilir. Aslında Ali Kuşçu Osmanlı'daki astronomi çalışmalarını ilk başlatan kişi sayı- lır. Babası Mehmed Bey Timurlu hü- kümdarı Uluğ Bey'in doğancısı oldu- ğu için Kuşçu adıyla anılan bu bil- gin, 1421'de Semerkant'ta kurduğu rasathanede önemli çalışmalar yap- mıştı. Uluğ Bey'in öldürülmesi üzeri- ne 1449'da Tebriz'de Akkoyunlu Uzun Hasan'a sığınmış ve barış gö- rüşmelerinde elçilik göreviyle İstan- bul'a gönderilen öğrencisi Ali Kuş- çu, Fatih Sultan Mehmed'in ilgisine mazhar olunca, elçilik görevini ta- mamladıktan sonra İstanbul'a yer- leşmiş ve Ayasofya medresesinde ders vermeye başlamıştı.

Uzun adıyla Seyyid Takiyüddin Meh- med bin Maruf bin Ahmed bin Yusuf bin Ahmed bin Emir Nasirüddin, Mengüpers ibn-ül Emir Humar Tekin ül Esed ül Arebini ve'l Emir-ül Müca- hidin, İstanbul'a ikinci gelişinde Edirnekapı Medresesi'ne müderris olarak atanınca tekrar Mısır'a dön- müştü. Anlaşılan, gözü daha yüksek- lerdeydi ve değerini bir türlü anlaya- mayan saraya biraz kırgındı. Mısır'da kadılık yapmakta olan Abdülkerim

Efendi adlı hamisi, Takiyüddin'e eski gökbilimcilerden kalma risalelere ilaveten çeşitli gözlem aletlerini ve aletlerin yapımlarına ilişkin bilgileri vererek matematik ve gökbilimle il- gilenmesini sağlamıştır. Gökbilim konusundaki deneyimini ve yetkinli- ğini artıran Takiyüddin 1570 yılında İstanbul'a tekrar gelecek ve 1571'de müneccimbaşı Mustafa Çelebi'nin ölümü üzerine II. Selim döneminde müneccimbaşıla tayin edilerek mu- radına erecektir. (O yıllarda müneccimbaşılara ödenen ücret 2000 ak- ceydi.) Kendisine verilen ilk görev, Uluğ Bey'in astronomi cetvelinin ye- ni rasatlarla düzenlenmesidir. Bu ça- lışmasıyla 1574'te tahta çıkan III. Mu- rad'ın dikkatini çekmeyi başaran Ta- kiyüddin'in bir rasathane kurmakla görevlendirilmesi ise Osmanlı'daki

astronomi çalışmaları açısından çok önemli bir dönüm noktası olur.

RASATHANENİN YERİ

Artık müneccimbaşı değil de astro- nom olarak anılmaya hak eden Taki- yüddin'in Dar-ü'r-Rasad-ül Cedid adını verdiği rasathanenin hem yeri hem de kuruluş tarihi hakkında de- ğişik görüşler vardır. Rasathanenin kuruluşuyla ilgili tarihler de 1575-

RAHATLI DİRİ
RASATHANE
Yatırımcıların deni

1578 arasında değişmektedir. Ancak kesin olan bir şey vardır ki, padişahın şehzadelikinden beri hocası olan Saadetdin Efendi'nin tavsiyesi ile rasathaneye 10 bin sultanı altını tahsis edilmiş ve Takiyüddin'e de 3 bin altınlık bir zeamet verilmiştir. *Şemail-name*'de "Takiyüddin'in yanında Fisağoras küçük düşüyor, Arşimidis çaresiz ondan saklanıyordu. Eberhas'ın bundan evvel yaptığı rasadlar Takiyüddin'in en adi talebisinin işi idi." dendiğine bakılırsa, Takiyüddin'in itibarı o günlerde gayet yüksekti. Bu ödeneklere ve bu övgülere bakarak, rasathaneye çok önem verildiğini ileri sürenler olduğu gibi, rasathanenin boyutlarına ilişkin tasvirlerden hareket ederek Semerkant ya da Meraga rasathanelerinin minyatürü olduğunu düşünenler de var-

târ, el-müşebbehe bi'l-menâtik (sextant) ve benşam-ı rasatıyye (astronomik saat) idi. Bunlardan son üçü ile mekanik saatin bizzat Takiyüddin tarafından geliştirildiği tahmin edilir. Takiyüddin gözlemlerini *Sidrot Muhtaha'l-Eşkâr fî Melekût al-Felek al-Devvâr veya al-Zic al-Şehinşâhi* adlarıyla bilinen eserinde bir araya toplamıştır. Ancak Takiyüddin rasathanede yaptığı gözlemlerle Güneşle ilgili cetvellerini tamamlayabilmişse de Ay ile ilgili cetvelleri tamamlamamıştır.

İstanbul Rasathanesi'nin yeri konusunda da kesinlik yoktur. *Ata Tarihi*'nde ve anonim eser *Hadikatü'l-Cevami*'de yapılan bazı tasvirlerden, Takiyüddin'in rasathaneyi kurmadan önce kısa bir süre Galata Kulesi'nde çalıştığı tahmin edilmektedir. Daha

liya Çelebi'nin "Tophane civarındaki Samsunhane denilen yerde Münecimsunhane Kuyusu Mesiresi" diye andığı "çarh-ı rasad"ın, yani gözlem kuyusunun Çelebi'nin dediği gibi, Tophane'de değil de Taksim'de ya da 1846'dan 1910'daki ölümüne kadar İstanbul'da yaşayan Alman Oryantalist Andreas David Mortdmann'ın iddia ettiği gibi Ayaspaşa'da olmasını muhtemel bulanlar vardır, çünkü o dönemde padişahın samsunlarının, yani büyük köpeklerinin Taksim civarında, Venedikli Gritti'nin konağı yakınlarında beslendiğinden söz edilir. Bilindiği gibi, birkaç kuşak boyunca İstanbul'da yaşayan Gritti ailesinin konağının bulunduğu yere "Bey Oğlu" denirdi. Osmanlı belgelerinde "Beg oğlu'nun ademisi Nikola" "Beg oğlu Lorenzo" gibi ifadeler var-

Birbirinden habersiz biçimde aynı kuyrukluyıldıza ait bilimsel hesaplamaları yapmalarına rağmen Takiyüddin'in III. Murad'a arz ettiği ileri sürülen "ilmi muhtıranın" aslının günümüze kadar ulaşmaması yüzünden kuyrukluyıldızın adının tarihe "Takiyüddin Kuyrukluyıldızı" olarak değil de "Tycho Brahe Kuyrukluyıldızı" olarak geçmesi çok üzücü.

dır. Bazıları ise Takiyüddin'in gözlem aletlerini asıllarına uygun biçimde küçültmeyi başardığı için büyük bir rasathane binasına ihtiyaç duymadığını söylerler. III. Murad'ın *Şemailname*'sindeki ve yine aynı padişaha sunulan *Alatü'r-Rasadiyye li ziyetü'l-Şehinşahiye* adlı eserdeki minyatürlerden anlaşıldığına göre rasathanenin Takiyüddin ile birlikte, sekizi rasid yani rasat yapan, dördü kâtip ve diğer dördü de yardımcı olarak vazife yapan on altı kişilik kadrosu bulunmaktaydı. Kullanılan gözlem aletleri ise *zâtü'l-halal (armillae zodiaci), kadran (mural quadrant), zâtü's-semt ve'l-irtîfâ (azimuthal semicircle), zâtü's-şubeteyn (triquetrum), rubû' mîstar (rubb-u deşle), zâtü's-sekbe'teyn (dipotra), zâtü'l-ev-*

sonra yeri bugün de tam olarak tespit edilemeyen bir yerde bir gözlem kulesi ve/veya bir gözlem kuyusu yapılmıştır. *Alatü'r-Rasadiyye*'ye göre rasathane için "miri Tophane-i mamurenin fevkinde Frenk Sarayı denmekle maruf saha-i latife muayyen kılınıp mübaşeret olunmuştur". 1573-1581 arasında İstanbul'daki Nemçe (Alman) elçisi Von Ugnad'nın maiyetinde sefaret papazı olan ve İstanbul hakkında tuttuğu günlüklerle meşhur olan Stephan Gerlach ve halefi Salomon Schweigger'e göre ise "Rasathane Galata dışında mukim Venedikli Andreas Gritti adlı birinin konağının bahçesindeydi ve sadece bir kuyudan ibaretti." Bu yazarların ifadelerine bakılırsa, rasathane öyle heyecan uyandıracak bir oluşum değildir. 17. yüzyıl yazarı Ev-

dir ve günümüzdeki Beyoğlu adı buradan türemiştir.

RASATHANENİN ACIKLI SONU

İstanbul Rasathanesi'nin büyük bir heyecanla kuruluşundan birkaç yıl sonra bir daha açılmamak üzere kapatılmasının üzerindeki esrar perdesi henüz kalkmamıştır. Rasathanenin yıkılışında, 1577 yılında gözlenen kuyrukluyıldızın ve bu olayı hayra yorarak 1578'de çıkan İran seferinin hazin sonuçlarının etkisi olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, Sokullu Mehmed Paşa'nın zorlamasıyla başlayan ve ilk ağızda Tiflis, Şiraz ve Revan'ın fethi ile mutlu sona ulaşan İran seferi yüzünden Hazine büyük açıklar vermiş ilk kez paranın içindeki değerli maden oranı tağışış edilmişti. Bu, Osmanlı tarihinin ilk enflasyonuydu. Piyasa kırkık ve ayarı

düşük akçelerle dolmuştu. (Sarraf Ester Kira da, bazı kaynaklara göre 1590'da, bazılarına göre ise 1602 yılında, 80 yaşındayken, verdiği ayarı bozuk akçelerin ulufe olarak dağıtılması sonucu linç edilerek öldürülmüş ve 5 milyon dukalık serveti müsadere edilmiştir.) Halkın öfkeli homurdanmaları artınca, kabahati yükleyecek yer arayan saray çevrelerinin Takiyüddin'e yönelmiş olmaları muhtemeldir. Takiyüddin'in hem bu talihsiz kehanetten dolayı hem de onu kıskanan saray görevlilerinin ayak oyunları sonucu padişahın gözünden düştüğü sanılır. Örneğin Kürdzade adlı bir saray imamının, Takiyüddin'in sarığının kendi sarığından büyük oluşunu hazmedemediği kayıtlara geçmiştir. Ancak nihai darbeyi Takiyüddin'in hamisi Hoca Saadetdin Efendi ile arası hiç de iyi olmayan Şeyhülislam Kadızade Ahmet Şemseddin Efendi vurur. Şeyhülislam padişaha bir "ariza" takdim eder ve "semaları rasat etmenin uğursuz olduğunu ve her nerede bu işe teşebbüs edildi ise devletin harap olduğunu" söyler. Yine kaynaklara göre "padişahın yer işlerini bırakıp gök işleriyle fazla uğraşması sonunda umur-ı devletin pusulasını kaybettirdiği için ve kızılbaşların galebe çaldıklarını ihtar etmesi üzerine ve meleklerin bacaklarını alttan delikli borularla gözledikleri ihtar edildiği için" mezkûr rasathanenin yıkılması farz olmuştur! Bu jurnalleri takiben Kapudan-ı Derya Kılıç Ali Paşa rasathaneyi topa tutarak yok eder. Rasathanenin padişah emriyle yıktırıldığı kesin olmakla birlikte Kılıç Ali Paşa emrindeki donanma tarafından denizden topa tutularak yıkılması hakkında resmi belge yok. Rasathanenin tahmin edilen yerinin yakınlarında yerleşim bölgeleri olduğu dikkate alınırsa bu durum tartışmaya açıktır.

Takiyüddin'in 21 Ocak 1580'de meydana gelen bu olaydan sonra neler yaptığı bilinmez, ancak rasathanenin yıkımı işi yaramamış, uğursuzluk padişahın yakanasını bırakmamıştır. III. Murad döneminin yangınları, depremleri, salgınları, isyanları, entrikaları, ahlak skandalları, ekonomik krizleri, rüşvet ve yolsuzluk

hikâyeleri saymakla bitmez ama rasathanenin kaderi 1584'te halkın yolsuzluklara karşı Allah'ın bir cezası olduğunu düşündüğü için "Mubarek Taun" diye adlandırdığı veba salgını ile belli olmuş gibidir. (Salgın 1590'a kadar aralıklarla sürer ve binlerce kişiyi öldürür.) Rasathaneyi yerle bir eden Kılıç Ali Paşa 1587'de öldüğünde, malları ve parası müsadere edilerek Hazine'ye aktarılır. Takiyüddin'in ise bir iddiaya göre, rasathane yıkılırken, bir başka iddiaya göre ise 1585 yılında hayata gözlerini yumduğu sanılmaktadır.

DANİMARKALI TYCHO BRAHE

Osmanlı ülkesinde bunlar olurken, Avrupa'nın küçük ülkesi Danimarka'da bir başka hikâye yaşanmaktadır. Takiyüddin'in başını yediği iddia edilen bu kuyrukluyıldız Norveç ve Danimarka Kralı II. Frederik'in büyük desteği ile 1576'da Baltık denizindeki Hveen (bugün Ven) Adası'nda kurduğu Uraniborg adlı rasathanesinde gözlemler yapan Danimarkalı astronom Tycho Brahe'nin uğuru olacaktır. Prag'dan Çin'e kadar uzanan bir coğrafyada büyük heyecanlar yaratan bu kuyrukluyıldızın özelliklerini dikkatle tespit eden Tycho Brahe ya da bilim dünyasındaki adıyla Tycho, bu tespitlerini 1588'de kaleme aldığı *De mundi aetherei recentioribus phoenomenis Liber Secundus* adlı eserinde kayıtlara geçirir. Kuyrukluyıldızın yörüngesine ilişkin bilimsel hesaplamalar 1705 yılında İngiliz astronom Edmund Halley (1656-1742) tarafından kesinleştirilmiştir. Reşat Nuri Güntekin'in romanına konu olan kuyrukluyıldız adını veren Halley'in hesaplamalarına göre söz konusu kuyrukluyıldız, insanoğlunun bugüne kadar gözlemediği en parlak kuyruklu yıldızdır (kadiri-1,8 olarak hesaplanmıştır), ancak bir kez daha görülmediği için periyodu henüz belli değildir.

Birbirinden habersiz biçimde aynı kuyrukluyıldızla ait bilimsel hesaplamaları yapmalarına rağmen Takiyüddin'in III. Murad'a arz ettiği ileri sürülen "ilmi muhtıranın" aslının günümüze kadar ulaşmaması yüzünden kuyrukluyıldızın adının tarihe "Takiyüddin Kuyrukluyıldızı" olarak değil de "Tycho Brahe Kuyrukluyıldızı" olarak geçmesi çok üzücüdür. Ancak, Takiyüddin dedikodu ve tezvirat yüzünden rasatlarını tamamlayamazken, Tycho Danimarka kralının desteğiyle, aralarında Uraniborg'un kurulmasına da vesile olan Kassiope Yıldız kümesindeki süpernova (bugün SN 1572 olarak bilinir) olmak üzere 777 yıldızla ait güvenilir rasat kayıtlarını bilimsel esaslara uygun olarak tutmuş ve bunların günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Bugün Ay'daki ve Mars'taki birer krater Tycho Brahe'nin adıyla anılmaktadır.

İlginçtir, Tycho'nun Danimarka'da kurduğu rasathanenin sonu da İstanbul'dakine benzer. Hamisi II. Frederik'in ölmesi üzerine yerine geçen oğlu IV. Christian, Tycho'nun

ŞEHİNSAHNAME'DEN
BİR GÖRÜLÜŞ
MINYATÖRÜ.

para desteğini keser. Sonuçta Tycho Brahe, Hveen Adası'ndan ayrılmak durumunda kalır ve çalışmalarını Prag'da sürdürür. Ancak bu tarihten itibaren Batı'da astronomi bilimi büyük bir hızla gelişirken, Osmanlı ülkesi, yeni bir rasathaneye 1868'de kavuşur. Pera'da kurulan Rasathane-i Amire 13 Nisan 1909'da (31 Mart olayları sırasında) yağmalanarak kullanılamaz hale gelir, yeniden açılışı için ise 1911 yılını beklemek gerekir. Bu tarihten sonra birilerini çıkıp da "meleklerin bacaklarını gözletlemek giranır" deyip dediğini bilmiyoruz ama umur-ı devletin pusulasının bir daha düzelmemesi'nin nedeni belki de bu kuyrukluyıldızdır, kim bilir.

ERZURUM'DAN PİRE'YE

UZUN BİR ESARET MACERASI

Birinci Dünya Savaşı sırasında Sarıkamış ve Ardahan muharebelerinde esir alınarak Rusya'ya götürülen askerlerden 1004'ü 1921 Şubat'ında Vlodivostok'tan Heimei-Maruy adlı bir gemiyle yola çıktı. Ülkelerine döneceklerdi, ancak yolculuk beklediklerinden çok daha uzun sürdü.

ASINARA
KAMPINDAKİ ESİRLER
ALELİVEYLİ HABER
LEŞEBİLİYOR,
HÜKÜMETİN
GÖNDERDİĞİ CEP
HARCÇILIĞIYLA
GEÇİNEBİLİYORLARDI.
GENÇ HİRSİTİVANLAR
CEMİYETİ İŞE
HAZIRLADIĞI
RAPORDA ESİRLERİN
KÜÇÜK BİR ADADA
YAŞAMAKTAN HİÇ DE
MEHNET
OLMADIKLARINI VE
BİR AN ÖNCE SERBEST
BIRAKILMAK
İSTEDİKLERİNİ
YAZIYORDU.

AYŞE ÇAVDAR

Kasım 1920'de bir grup Osmanlı askeri Rusya tarafından Vlodivostok'ta Japonya'ya teslim edildi. Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu tarafından esir alınmışlar ve esir kamplarına yerleştirilmişlerdi. Çoğunluğu Sivasi, Erzurumlu, Elazığlı, Bolulu, Sakaryalı askerler, Sarıkamış ve Ardahan'da alınan yenilgilerde esir düşmüşlerdi. Ancak Rusya Bolşevik İhtilali'nin ardından, 1919 yılında Brest Litovsk anlaşması ile savaştan çekildi.

Yusuf Akçura Bey'in Hilal-i Ahmer (Kızılay) için hazırladığı rapora göre Rusya'da 40.000'den fazla Osmanlı

esiri vardı.' Bu esirler Samara, Simbir, Kazan, Ufa, Nijninovograd, Oka, Kostruma, Viatka, Vologda, Krasnoyarsk, Novinikulusuriskri ve Vlodivostok gibi şehirlerde kurulan esir kamplarında tutuluyorlardı. 1920'lerin ortalarına kadar 40.000 esirden ancak 20.000'i Türkiye'ye dönebildi.

Osmanlı esirler Krasnoyarsk'ta Avusturyalı, Macar ve Alman esirlerle birlikte kalıyorlardı. Esir kampında bir süre kaldıktan sonra ayrılıp Afganistan'a kaçan ve en sonunda tek başına Türkiye'ye dönen Başkaptızade Ragıp Bey hayli uzun bir yolculuk safhası yaşadıklarını anlatıyor. Erzurum'da esir alınan askerler,

daha sonra Ağustos 1916'da bir trene

bindirilerek Bakü'ye gönderilirler, bir gün sonra yine trenle Derbent, Mahaçkale, Grozni, Rostov, Lezki ve Voronej üzerinden Moskova'ya geçerler. 10 günlük bir bekleyişin ardından buradaki Macar esirlerle birlikte Volga sahillerindeki Gonenışma iskelesine varırlar, oradan vapurla yola devam ederek Makaryef'e kadar giderler. Şubat 1917'de tekrar yola çıkarak Sibirya'ya, Krasnoyarsk esir kampına götürülürler.' Dönüş yolculuğunu ya da kaçış fırsatını bekleyecekleri bu son durakta kendileri gibi esir edilen Avusturyalı, Macar ve Alman esirlerle yaşayacakları uzun bir 3 yıl vardır önderinde.

Bu sırada Rusya büyük bir iç karışık-

PİRE LİMANI'NDA
6 AY BİR GÜNEŞ
HAYATINI GEÇİREN,
HİLAL-İ AHMER VE
SALİB-İ AHMER
CEMİYETLERİNİN
GİZLİKİMLERİ HİLA VE
İTALYA
DENETİMİNDE
ASINARA KAMPINA
GETİRİLDİLER.

lığın içerisinde. Üstelik 1918'de Japonya'da Rusya'nın içinde bulundu-ğu bu karışıklıktan yararlanarak Vlodivostok üzerinden saldırıya girer. Osmanlı esirler ne memleketlerine dönebilir ne de bulundukları kentlerde serbestçe dolaşabilirler. Nihayet Ekim 1919'da SSCB, Uluslararası Salib-i Ahmer Komitesi'nin başvurusu üzerine, Sibirya'da topladığı Türk, Alman, Avusturya, Macar ve Bulgar esirlerinin yurtlarına dönmelerine masrafları ülkelerince karşılanmak koşuluyla izin verilir. Dönüş yolunu tamamlayabilen esirlerden Yüzbaşı Ekrem Bey bu haberin esir kampında nasıl karşılandığını şöyle anlatıyor:

Dördüncü seneye girerken Rusya'da kızılar, beyazlar mücadelesi diye bir kıyamet koptu. Bolşeviklik ilan olundu. Brest Litovsk muahedesi tanzim ve imza edildi. Bu muahedenin imzasını müteakip Remiz Paşa, Türk üseranın avdetini temin etmek üzere Sibirya'ya gelmişti. Hazırlandık, eşyamızı sattık, askeri cem ettik. Birçok Türk bayrağı yaptırdık. Hepimiz bayraklar elimizde memleketimize avdet arzeshinde bulunuyorduk. Fakat birden bire Çekler isyan ettiler, yollar kapandı. Bu isyan uzun zaman devam etti. Nush etmekte olan isyana ıstıarak etmememiz için Bolşevikler bizi Şarki Sibirya'ya nakl ettiler. Biz memleketimize dönmeyi düşünürken, dünyanın buzlı bir köşesine nakl edilmiştik.¹

Böylece Krasnoyarsk'taki esirler, Vlodivostok'a gönderilerek Rusya'daki diğer Osmanlı esirlerle birlikte burada toplandılar. Artık Osmanlı esirlerin kaderi Japonya'nın

elindeydi. Japonya, esirlerin Hint Okyanusu üzerinden İstanbul'a getirilebileceğini söylüyordu. Bu amaçla Katsuya adlı bir vapur şirketi ile anlaşma yapıldı. Bu arada esirlerin İstanbul'a getirilmesi için diploması işleyişine devam ediyor, ancak bir türlü sonuç alınamıyordu. Esirlerin Türkiye'ye getirilmesi işini Japon Salib-i Ahmer'i üstlendi.* Gereken 240 bin Lira (48 bin İngiliz Lirası) Osmanlı hükümetince, İngiliz Fevkalade Komiserliği tarafından kullanılmak üzere Osmanlı Bankası'na yatırıldı. Esirlerin Vlodivostok Limanı'nda toplanması için ilanlar yayınlandı. Esirler toplandı. Ancak dönüş yolculuğu bir türlü başlayamıyordu. Nihayet Hilal-i Ahmer harekete geçti ve Beynelmillel Hilal-i Salib (Kızılhaç) Komitesi'ne başvurarak neden esirlerin hâlâ getirilmediğini sordu. Sorun bürokrasiydi. İngiliz Hükümeti Maslahatgüzarlığı, parayı Japon hükümetine henüz göndermemişti. Sorun çözüldü ve nihayet 23 Şubat 1921'de "Heimei-Marı" (Parlak Barış) adlı bir Japon gemisi Vlodivostok'ta bulunan Osmanlı esirlerinden 1030'unu da alarak yola çıkacaktı. Yola çıkmadan önce gemide bulunan Japon subaylardan biri şu konuşmayı esirlere hitaben yaptı:

Çendiler, biz de sizin gibi Asyalıyız... Dünyanın hâkimiyeti şarktan garba geçti. Bir zaman olacak ki, yine şarka geçecektir. Binaenaleyh, çalışmaktan geri durmayınız. Merkezi Avrupa hâkimiyeti görüyor. Görüyorsunuz ki, şarka yavaş yavaş taziyk yapıyor ve şarki zir-i hâkimiyetinde tutuyor. Bunu görmek ve bilmek lazımdır. Gerek

Türkler gerekse Japonlar bu Avrupa'nın hâkim-i mutlakları kim ise onları görmeli, tanımalı ve hâkimiyeti onlardan almaya çalışmalıdır. Güneş İmparatorluğu olan bizler, hilal-i sema hâkimiyetinde bulunan sizler, iki millet için büyük vezaiî vardır... Çendiler, memleketinize gittiğiniz zaman Aksa-yı Şark'ta (Uzakdoğu'da) bir güneş hükümeti olduğunu tebliğ etmeyi unutmayınız.²

Heimei-Marı, Yarbay Çomora'nın kaptanlığında yola çıktı. Onları uzun

Artık Osmanlı esirlerin kaderi Japonya'nın elindeydi. Japonya, esirlerin Hint Okyanusu üzerinden İstanbul'a getirilebileceğini söylüyordu.

bir yolculuk bekliyordu. İstanbul'a 45 günde ulaşacaklarını tahmin ediyorlardı, ancak yolculuk düşündüklerinden çok daha uzun sürdü. Önce güneye doğru gidip Çin Denizi'ni geçtiler, sonra yönlerini batıya çevirip Hint Okyanusu'nu aştılar ve yola çıktıklarının kırkıbirinci günü Kızıl deniz'i geçerek Akdeniz'e ulaştılar. Artık çok az kalmıştı, Herkes neye incedeydi. Ama yolculuk beklenmedik bir şekilde menzile ulaşamadı kesintiye uğradı.

Bütün esirlerimiz, İstanbul'a avdetin tahkiki üzerine pürnege ve sürur idli. Nihayet Midilli Adası önterine gelmiştik. Artık herkes

kendisini İstanbul'da harz ediyordu. Fakat Midilli açıklarında Yerrafesi ismindeki Yunan torpidosu bizi tevkif ile Midilli'ye götürdü. Orada üç gün kaldıktan sonra Pire'ye sevk edildik.⁶

Yunan torpidosu gemiye el koyarak esirleri Pire'ye götürdü, çünkü o sırada Yunanistan ve Türkiye arasındaki savaş devam ediyordu. Yunanistan'ın gerekçesi ortadaydı. Bu esirler savaşta kullanılacaklardı, dolayısıyla Türkiye'ye iade edilmeleri mümkün değildi.

Esirler bugüne kadar yaşadıklarından çok daha zor koşullarla yüz yüze kaldılar, çünkü bir türlü karaya çıkartılmıyorlardı. Uluslararası hu-

da sürmekte olan bir savaş vardı. Vapurdaki doktorlar, hasta bakıcı ve birkaç sivil esir serbest bırakılacaktı, ancak askerlerin serbest bırakılması olası değildi. Salib-i Ahmer bu yanıt üzerine harekete geçerek olayı uluslararası basına yansıttı. Cemiyet-i Akvam da bir açıklama yaparak meseleyi ele alacağını bildirdi ve konuyla ilgilenmek üzere Mösyö Schlemmer'i görevlendirdi. Mösyö Schlemmer önce İstanbul'a, ardından Ankara'ya giderek her iki hükümetten de esirlerin iade edilmeleri durumunda askeri göreve alınmayacaklarına dair teminat istedi. Teminatların çıkmasına rağmen esirler bir türlü serbest bırakılmıyorlardı.

19 Ekim 1921 günü Heimei-Marı yol-

lerini olumsuz etkiliyordu.⁷

Genç Hristiyanlar Cemiyeti, İstanbul Şubesi Kâtibi-i Umumi Mister Steker, cemiyetin üyelerinden bir heyet oluşturarak Şubat 1922'de Asinara'ya, esirleri ziyarette gitti. Dönüşte Hilal-i Ahmer'e gönderdiği raporda şöyle diyordu:

Asinara'da elyevm 56 Türk zabiti ve 496 Türk neferi vardır. Bunlar 18 Ekim 1921'den beri burada bulunmakta olup, kıym-ı azamî 7-8 senelik bir esaret hayatı geçirmişlerdir... İçlerinde yaşı elliyi geçmiş olanların adedi 60 kadardır. Üseranın en büyük arzuları, bir an evvel memleketlerine kavuşmak- tır. Iraklı ve Suriyeli 1 zabit ile 17

Mösyö Schlemmer Hilal-i Ahmer'e bir telgraf göndererek esirlerin serbest bırakılacaklarını, bir an önce adaya bir vapur gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Hilal-i Ahmer Seyr-ü Sefer İdaresi'nden Ümit Vapuru'nu istedi ve haber Asinara'ya da ulaştı. 57 subay ve 500 askerden mürekkep esirler nihayet memleketlerine dönüyorlardı.

KALDIRILAN SCHLEMMER

kukun boşluğundan yararlanan Yunan hükümeti onları gemide tutarak resmen esir muamelesi görmelerine engel oluyordu. Yüzbaşı Ekrem Bey daha sonra gemi nüfusunun giderek azaldığını anlatacaktı. Altı ay boyunca gemide, son derece kısıtlı bir erzakla ve içmek için bile su bulamaksızın yaşamaya mahkûm edilmişlerdi. Ölenler arasında Heimei-Marı'nun Japon kaptanı da vardı.

Diplomasi yeniden devreye girdi. 11 Nisan 1921 günü Hilal-i Ahmer, uluslararası Salib-i Ahmer'e bir telgraf çekerek esirlerin derhal serbest bırakılmaları gerektiğini söyledi. Salib-i Ahmer hemen harekete geçerek Yunan hükümetine başvurdu. Bu arada Japonya da Yunan hükümeti nezdinde temaslara başlamıştı. Yunan hükümetinin cevabı açık: Meselerin uluslararası hukuk tarafından çözülmesi gerekiyordu. Orta-

cularını Asinara'ya bıraktı. Esirlere İstanbul hükümetinin İtalya'daki sefirisi Osman Nizami Paşa tarafından görevlendirilen Manyasızade Feridun Bey de eşlik ediyordu. Feridun Bey İtalyan yetkililerin esirlere ve kendilerine gösterdikleri yakınlıktan bahsediyor, esirlerin bir gemide sıkışık kalmalarından Asinara Adası'na getirilmelerinin olumlu bir gelişme olduğunu söylüyordu hazırladığı raporda. 15 Kasım 1921'de de Salib-i Ahmer temsilcisi olarak Mösyö Henry Gamnu durumu tetkik etmeye gitti. Mösyö Gamnu durumdan o kadar da memnun değildi: "Asinara'da yaşamının ne kadar müşkül ve gayri-kabil-i tahammül olduğu kendiliğinden anlaşılıyor" diyordu Salib-i Ahmer'in genel merkezine gönderdiği raporda. Asinara hiç kimsenin yaşamadığı, küçücük bir adayıydı sonuçta. Esirlerin beklemekten başka yapacak işleri yoktu. Bu da halet-i ruhiye-

nefer, İngiltere'nin tavsiyesiyle 1921 Aralık'ında memleketlerine azim etmişlerdir... Üsera, adada serbest olarak istedikleri yere gidiyor ve aileleri ile muhabere ediyorlar. Üseranın iskân edildiği barakalar geniş ve havadardır. Her esirin bir yatağı vardır. laşelerini İtalya hükümeti temin ediyor... Neferler İtalyan askerinin üniformasını, elbisesini, ayakkabısını giyiyorlar.⁸

Derken Mösyö Schlemmer'in çalışmaları sonuç vermeye başladı. 11 Mayıs 1922 günü Mösyö Schlemmer Hilal-i Ahmer'e bir telgraf göndererek esirlerin serbest bırakılacaklarını, bir an önce adaya bir vapur gönderilmesi gerektiğini bildirdi. Hilal-i Ahmer Seyr-ü Sefer İdaresi'nden Ümit Vapuru'nu istedi esirleri almak üzere ve haber Asinara'ya da ulaştı. 57 subay ve 500 askerden mürekkep

olan Asinara esirleri nihayet memlekelerine dönüyorlardı. Yüzbaşı Ekrem Bey yaşadıkları sevinci daha sonra şöyle anlatacaktı:

Tahliyemize karar verildiğini öğrenmiştik. Fakat bu kararın mevki-i hüle çıktığını bize tebşir edecek haberlerin vevle pek kısa bir zaman içinde olsun, tehiri uzun senelerin ızdırabıyla burşun düşmüş, asabı son derece germişti. Tahammül edilemeyen bir intizar-ı haması içinde kuranıyorduk. Nihayet Ümit Vapuru'nun gelip bizi alacağı söylendi. Mayısın onuncu günü biri Roma Şehiri Osman Nizami Paşa'dan, diğeri Beynelmilel Salib-i Ahmer memuru Raimond Schlemmer'den iki telgraף aldık.

mız gibi petrol ile hamur edilmiş toprak kümelerini ateşliyor. kurumuş otları yakıyorduk. Orduşah bir şehri- i ayin içinde idi. Yavaş yavaş tan yeri aşılmaya başladı. Deniz yaz sabahlarına mahsus tazelik ve nazlı bir mahmurlukla örtülü. Ümit orada yatıyordu. Güneşle beraber sancaklar çekildi hep bir emel. Hiç bir duygu asla bu kadar heyecanlı olamaz. Tüpleri asla bu kadar tatlı bir irtiaşla ürpertemezdi.*

Dönüş yolculuğunda bir vefa borcu ödenecekti. Ümit Vapuru'ndaki Hilal-i Ahmer Heyeti'nin reisi Saffet Bey, Sardunya Adası Kumandanı General Rossi'nin ricasını kırmayarak Ümit Vapuru'nun önce Porto Te-

tordipodu tarafından 30 Mayıs 1922 günü kesilmisti çünkü. 2.5 saat kadar açıkta bekletildikten sonra geminin yoluna devam etmesine izin verildi. 1 Haziran 1922 günü, saat 10.00'da Ümit yolcularını İstanbul'a ulaştırdı. 7 Haziran'da tekrar yola çıkarak Anadolu'nun pek çok kasabasından gelen esirleri Samsun ve Trabzon limanlarına bıraktı.

1030 kişinin çıktığı yolculuğu ancak 550 kişi tamamlayabildi. Biri hariç diğerleri uzun deniz seyahatinde, Pire Limanı'nda ya da Asinara'da vefat ettiler. Kalan biri için ise Hilal-i Ahmer Heyeti Reisi Saffet Bey akıldardan kılmayacak bir not düşüştü Asinara dönüşü yazdığı raporda:

Önden sonra diğer telgraflar da bunları takip etti. Artık intizar nöbeti olanca şiddetle hükümünü icra ediyor, herkes mesafeye ve geminin tahmin edilen süratine göre vusul anını hesap eyleyip duruyordu. 24-25 Mayıs gecesi gece yarısına doğru orduşah dahilinde bir uşultudur koptu. Vaktin gece, herkesin uykuda olmasına rağmen en soşukkanlılar bile bu cereyanın tesirinden kendini kurtaramamış, bütün orduşah dışarı fırlamış idi. Biz vatanımıza kavuşturacak gemimiz gelmişti. İster hasmane ve hoşin, ister nevaşekâr ve dostane olsun bize daima yabancı olan cenabi memurların huzurundan biki-miş usunmuş kendi adamlarımızı görmeğe teşne olmuştuk. Sahilden oldukça uzakta demirleyen Ümit, parıldayan ıslıkıyla karanlıkları şömülmüş hareketsiz duruyordu. Biz çöcekluğumuzda yaptığış-

resa'ya götürdük. General Rossi esirlere hitaben yaptığı konuşmada "Bizler emperyalist değiliz, sizlerin dostuyuz" diyordu. "Bizden bir isteğiniz var mı?" diye sorduğunda da "afiyyette olmasını" temenni ettiler. Ancak daha fazla oyalanmak istemiyorlardı. Yolculuk kesintisiz sürdü ve nihayet Çanakakale'ye gelindi ve bir anda esirleri inanılmaz bir korku sardı. Hilal-i Ahmer bayrağıyla yoluna devam etmekte olan geminin yolu bir kez daha Agali adlı bir Yunan

Gelen üseranın ahal-i sıhiyeyi pek iyidir. İçlerinde yalnız iki müteverrim nefer vardır. Zavallı bir mecnun da orada kalmıştır. Asinara'da esaretin verdiği meşakketden dolayı bir neferin muvazene-yi aklıyesi muhtil olmuş ve zavallı ara sıra dalgın bir halde dâvâlara dolaşıp dururmuş. Hareketimiz günü, yine nöbet günü olacak ki bu zavallıyı bulmak kabil olmamıştır."

KRASNOYARS KAMP'INDA, OSMANLI ESİRLERİ MACAR, AVUSTURYALI VE ALMAN ESİRLERİ BİRLİKTE KALİYORLARI. MESLEKLERİNİ ÖĞRETİYORLAR VE MİSABİHİNİN DÖZİMLİYORLAR. RAPİD BEY AVUSTURYALI VE MACAR ESİRLERİN OYNADIRIARI BİR TİYATRO OTURUŞUN SONRA ÇEVİTİ BU FOTOĞRAFİ SARILAN. ÜMIT, ASINARA'DAKİ TÜH ESİRLERİN ALANINDA. ÜMIT İ AHMER HEYETİ REİSİ SAFFET BEY, ARALIKTAN BİRİNDİ ASINARA'DA. ARALIKTAN BİRİNDİ ASINARA'DA. ARALIKTAN BİRİNDİ ASINARA'DA. ARALIKTAN BİRİNDİ ASINARA'DA.

DİPNOTLAR:

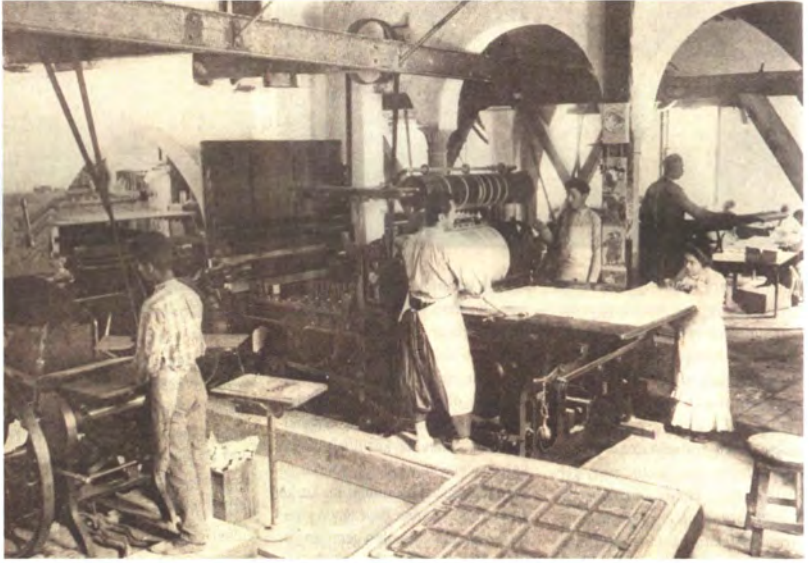
1. Cemalattin Taşkınlar, Ana Ben Ömedim. I. Dünya Savaşı'nda Türk Esirleri. İstanbul. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 230.
2. Bakıatıprade Ragıp Bey, Tarih-i Hayatım. Tahsil-Harp-Esaret-Kurtuluş Anıları. Ankara: Keleşik Yayınları, 1996, s. 80-88.
3. "Ümit Vapuru'nun Asinara'daki Esirlerini Getirdi". Tasvir-i Eşkâr. 3 Haziran 1922.
4. Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a. c. 2. Kızılay, 2001, s. 65.
5. Cemalattin Taşkınlar, a.g.e. s. 230-231.
6. Yüzbaşı Ekrem Bey'e söyleşi. "Ümit Vapuru'nun

- Asinara'daki Esirlerini Getirdi". Tasvir-i Eşkâr. 3 Haziran 1922.
- "Asinara Adası Mevkilini". Daimiye Hilal-i Ahmer Mecmuası. Kâhnetâatı 1921. Sayı 3, s. 99-101.
- "Asinara Adası Mevkilini". Osmânî Hilal-i Ahmer Mecmuası. Sayı 8, s. 97-101.
- "Asinara'dan Gelen Esirler Hakkında". Vekâi gazetesi. 3 Haziran 1922. Gazeteciler buluşları raporları yapıp kâğıt yalvarna "Tahliyelerden bir zat" diye tasnif.
- "Asinara Adası Mevkilini". Osmânî Hilal-i Ahmer Mecmuası. Sayı 10, s. 101.

İZMİR'İN TARİHİNDEN AZ BİLİNER BİR HİKÂYE

AMERİKAN ARAPÇASI

Tek başına bir ivme sağlamasa da, Amerikan Arapçası 19. yüzyıl sonlarında hızla büyüyen bir Arapça yayımcılık endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Çok sayıdaki yayında yer aldığı gibi, Smith ve Hallock'ın icat ettiği font, al-Nahda olarak bilinen o dönemin Arap kültürel rönesansı için teknik bir temel oluşturmuştu.

DİN, FEN BİLİMLERİ, EDEBİYAT VE TARİH KONULARINDA ÇOK ÇEŞİTLİ KİTAPIN AMERİKAN ARAPÇASI İLE BASILDIĞI BEYRUT AMERİKAN MİSYON MATBAASI'NIN MAKİNE ODASI, 19. yüzyıl sonları.

BRIAN JOHNSON
ÇEVİRİ: HANAND CİNGİ

19. yüzyılda, American Board of Commissioners for Foreign Missions'ın (ABCFM) iki üyesi Eli Smith ve Homan Hallock, Arap harfleriyle yapılan basımın gelişmesine dikkate değer bir katkıda bulundular. ABCFM'nin İzmir'deki matbaasında

Arap alfabesi için marifetli bir teknik aygıt olan yeni hareketli hurufatı yarattılar. Halk arasında "Amerikan Arapçası" olarak tanınan bu fontlar o dönemde basılan Arapça kitaplarda yaygın şekilde kullanılarak yayıncılığın gelişmesine destek oldu, 1800'lerin sonlarında Ortadoğu'da edebi ve kültürel alanlarda canlanma sağladı.

Johannes Gutenberg'in tek tek ve tekrar kullanılabilen hurufatla basım işlemini icat etmesinden (1450) yaklaşık yarım yüzyıl sonra Arapça hurufatla basılan ilk metin 1514 yılında, Venedik'te papalık tarafından Süryani Malkayt Hristiyanlar için yayımlanan *Kitab salat al-sawa'i* ya da "Saatlerin Kitabı" adlı dua kitabı olmuştur. Daha sonraları da

Avrupa'da Arapça basım yapılması sürmüştü, Ortadoğu'da ise neredeyse iki yüz yıl geçtikten sonra ancak başlamıştır. Yine de, 1700'lerde Halep, İstanbul ve Beyrut'taki matbaaların kurulmasından sonra bile bölgede basılı metinlerin yaygınlaşması yavaş olmuştur. 19. yüzyılda bile matbaada basılmış Arapça metinler, okuyan halk tarafından yaygın olarak kabul görmemiştir.

Elyazması metinlerden basılı kitaplara geçiş zorlu bir süreçti. Arapça olarak yazılmış eserler İslam dünyasında Allah'ın kelamının insanlığına Kuran aracılığıyla aktarılmasındaki temel araç olarak kutsal kabul edilmekteydi. Matbaa İslam dininin ve kültürünün özünü oluşturan metinlerin bütünlüğü için olduğu kadar hattatlık ve kâtiplik gibi prestijli meslekler için de bir tehdit olarak algılanmaktaydı. Sultan III. Ahmed 1727 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda Arap harfleriyle basım yapılması için ilk yetkiyi İbrahim Müteferrika'nın İstanbul'daki matbaasına verdiği zaman, bu izin yalnızca dini olmayan eserler içindi. Bu sınırlamaya rağmen şehirdeki hattatlar bunu protesto ettiler; kalemlerini, kâğıt ve hokkalarını bir tabuta koyup cenaze töreni düzenleyerek hoşnutsuzluklarını açığa vurdular.

Matbaada basılan metinlerin imlasi-nin bozuk olacağı korkusu temelsiz değildi. Arapça el yazısına uygun harflerin yapılması güçtür. El yazısına benzer yazıda kelimeleri dizmek için her harfin başta, ortada, sonda ve tek başına olmak üzere değişik şekillerine, ayrıca farklı bağlama işaretlerine ihtiyaç bulunmaktadır. Latin alfabesinin temel birimleri olan tek tek harflerin yerine, Arapça metinlerin temelini sözcükler oluşturmaktadır. Arapça font tasarımı, hem harflerin orantılı olmasını, hem de biçimlerinde ve birbirleriyle olan bağlantılarında gösterdikleri çok sayıda farklılığa dikkat edilmesini gerektirmektedir. Standart Arap alfabesinde 28 tane olan temel harfin yanında sözcük anlamı "hareket ettiriciler" olan *al-harakât* ile sözcüklerin üstünde ve altında yer alan —örneğin sessiz harflerin çift okunacağını gösteren— diğer imla işaretle-

ri bulunmaktadır. Basılı eserlerde bazen kullanılmayan bu işaretler Kuran gibi kesin anlamın fevkalade önem taşıdığı metinlerde mutlaka kullanılmak zorundadır.

Avrupa'da basılmış ilk eserler tipografik açıdan incelikten yoksun, bozuk orantılı ve dağınık bir görünüme sahipti. 16. yüzyıl sonlarına doğru Fransız tipograf Robert Granjon (1513-90 civarı) gerçekten estetik ve okunabilir olarak kabul edilen ilk Arapça font tasarımını yaptı. Granjon'un bu başarısına ve de tipografide hem Avrupa hem de Ortadoğu'da daha sonra meydana gelen ilerlemelere rağmen 1800'lerde matbaaların elinde, hattatın kaleminden çıkmış zarif yazılara benzeyen hurufat hâlâ bulunmamaktaydı. Bu da İslam dünyasında Arapça olarak basılmış metinlerin halk arasında kabul görmesini engellemekteydi. Özellikle ABCFM'nin Akdeniz çevresinde matbaacılık çalışmalarındaki boşluğu doldurmak amacıyla Ameri-kan Bord'dan Eli Smith (1801-57) ve Homan Hallock (1803-94), kaligrafik kalıplardan özenle tasarlanmış Arapça font yaratmak üzere 1836 yılında işbirliği yaptılar. Amerikan Bord'un misyonerleri 1822'den beri, önce Malta'da, daha sonra da İzmir ve Beyrut'ta olmak üzere bölgede, din ve eğitime ilgili kitapların basımını yapmaktaydılar.¹ Misyonerler Londra'da bulunan oryantalist matbaa şirketi Richard Watts'tan sağlanan fontlarla 1836 yılında Beyrut'ta yayımcılığa başladılar. Avrupa'daki pek çok Arapça huruftan üstün olmasına karşın Watts'ın hurufatı bir hattatın kaleminden çıkmış yazıya benzememekteydi. Ayrıca, Beyrut matbaasının elindeki fontlar da bozuktur.

1836 yılının ilkbaharında, matbaanın müdürü Eli Smith Arapça yazıların tipografik niteliğini düzeltmek ve sorunları çözmek üzere işinde izin aldı. ABCFM'nin İzmir matbaasında görevli Homan Hallock'a fikir danışmak isteyen, aynı zamanda da zayıf ve sağlığı bozuk olan eşine deniz seyahatinin sağlayacağı yararı da düşünen Smith bir Prusya yelkenli teknesiyle Türkiye'ye doğru yola çıktı. Yanında, Kahire, Şam ve

Halep'teki hat ustalarının Arapça yazı örneklerini de götürmekteydi. Beyrut'tan çıktıktan dört gün sonra çıkan fırtınada tekne Kıbrıs'ın kuzeyinde kayalara çarptı. Gemiyle Türk etmek zorunda kalan yolcular ve tayfa kayıklarla, kürek çekerek güney Anadolu sahillerine çıktılar. Bu kazadan Smith sağ kurtuldu ancak kaligrafi örnekleri gemi enkazıyla birlikte battı. Bütün bu olanlar nedeniyle daha da zayıf düşen eşi ise birkaç ay sonra öldü.

Yaşadığı bu trajediye rağmen Smith, daha geliştirilmiş Arapça font için arayışını sürdürdü. 1836-37 yıllarında İstanbul'a gelerek yeni kaligrafik örnekleri aldı, bunları İzmir'de Homan Hallock'a emanet etti. Malta'daki matbaanın günlük işlerini

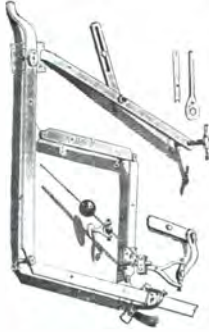

HOMAN HALLOCK
PANTOGRAFİN
YANINDA OTURURKEN.
(ABC 381,
Houghston
Kaligrafi
Enstitüsü,
Harvard
Üniversitesi)

idare etmek üzere 1826'da ABCFM tarafından işe alınan Hallock yeni yazı karakterleri yapımında çok önemli bir rol oynadı. Matbaa işlemindeki deneyiminin yanı sıra Hallock kesim ve gofraj konusunda da beceri sahibiydi. İzmir'e geldikten sonra da bu iş için daha fazla zaman ayırma fırsatını buldu, hatta orada hurufat dökmek ve onarmak için de

HALLOCK'IN PANTOGRAFİ ELİ SMITH'İN ARAPÇA KALİGRAFİ ÖRNEKLERİNİ ÇELİK KLİŞELERE KAZIMAK İÇİN KULLANILDI. (SOLDA)

SMITH VE HALLOCK'IN YAŞADISI DÖNEMDE HURUFAT YAPMAK İÇİN ÖNCE HARFIN AYKADAKİ GÖRÜNTÜSÜ ÇELİK BİR "KLİŞE" YE YAZILIRDI. DAHA SONRA KLİŞE BAKIR GİBİ DAHA YUMUŞAK BİR METALE ÇAKILARAK "MATRİS" OLUŞTURULURDU. EN SONUNDA DA, ÇOĞU ZAMAN KALAY YA DA ANTİMON İLE KURŞUN ALAŞIMINDAN OLUŞAN SICAK METAL MATRİSE BOŞALTILIR VE HURUFAT DÖKÜLMÜŞ OLURDU.

Punch

Matrix

Type

Print

bir dökümhane kurdu. Kirk yıldan fazla bir süre sonra kaleme aldığı ve kendi yaşam öyküsü olan *The New Arabic Type* (Arapça Yeni Hurufat) Hallock'ın "Amerikan Arapçası"nı yaratma hikâyesi ile kişisel amacından, maharetinden ve ilhamından öğeleri bir arada barındırmaktadır.

Başarılı bir Arap dili ve edebiyatı âlimi olan Eli Smith'in aksine, Hallock Arapça'ya hiç aşina değildi. Ancak hatıralarında belgelandığı gibi "sözcük sayısının enginliği ve de telifazfunda zarafet bakımından başka hiçbir dilin onunla kıyaslanamayacağı"nı ifade ederek bu dilin zenginliğini ve derinliğini zaman içinde takdir eder hale gelmişti. Usta hattatların eserlerine ulaşmayı amaçlayan biri için görünüşte en aşilamaz engel olan Arapça dil becerilerinin eksikliği Hallock'ın üstün başarısının temelini oluşturdu:

... bu neredeyse sonucu umutsuz teğebbüs için hazırlık yaparken ilk izim kaşamın dört bir köşesinde deha, zevk ve becerinin yerine geçecek bir mekanizmayı beceriksizce aramaktı. Bu iş, çocukluk yıllarımdan kalma anılar arasından, uçlarımdan birinden yaklaşık 30 cm uzaklıktan bir üniversal kavrama ile dengelenmiş, diğer ucundan 30 cm kadar bir tel çikan bir çeşit süpürge sapını hatırlayıp çıkarmakla sonuçlandı. Bu aleti yaşı bir adam, insan profilleri kopya etmek için kullandı: profiller daha küçük ölçekte olur, makasla kesilip çıkarılır, bir çerçeve içine yerleştirilir, ar-

kasına da siyah ipek konurdu: bir çeşit fotoğrafı taklıdı.

Hafızasına güvenerek Hallock, Smith'in Arapça hat örneklerini kopya etmeye yarayacak "çeliktten bir süpürge sapı" yaptı. Bu, "bu yazıyı bu kadar çarpıcı kılan tüm oval şekiller, kıvrımlar, inişler ve diğer zarif şekiller ve orantılar için ... bir anahtar"dı ve aynı anda da harfleri çelik bir klîşe üzerine çizmekteydi. Beş aylık bir sürede Hallock yüz tane klîşe (hurufatın döküldüğü matrislere harflerin şekillerini basmaya yarayan küçük kalıplar) hazırlayarak bunları kullanılacak biçimde kısmen şekillendirdi. Bu başarısına rağmen kafasında bazı şüpheler kalmış olmalıydı:

... çok geçmeden, bir pazar sabahı, saat dördü vururken, benim için hatırlanmaya değer bir sabah, uyandım. Sahip olduğum mükemmel ve zarif bir pantografin içizim, plan, vesaireyi daha küçük ya da daha büyük ölçekte kopya etmeye yarayan alet! işleğini ters yöne çevirerek harflerimi daha önce ulaşlamamış, hatıta hiç umulmayan bir hassaslıkla kopya edebildim ...

Büyük bir güven duygusu içinde Hallock bir kâğıda alelacele bir dua yazıp bunu cm²'lik bir çelik levhaya pantograf ile oydu. Harfler gözle neredeyse hiç görülmüyordu; ancak ince bir pirinç levhaya kazınıp mikroskop altında incelendiğinde Hallock'ın elyazısının net bir kopyası ortaya çıkmaktaydı. Hallock bu aleti

uyarlamak için günler harcadı, sonunda "süpürge sapı" ile ikinci alet için yaptığı ve daha fazla netlik sağlayacağını umduğu ilk baskı klîşelerini bir kenara koydu. Pantografin kullanılmasıyla Eli Smith'in yazı örnekleri, yeni delgiler hazırlamak üzere, çelik parçaları üzerinde mükemmel oranlarda küçültülmüştü.

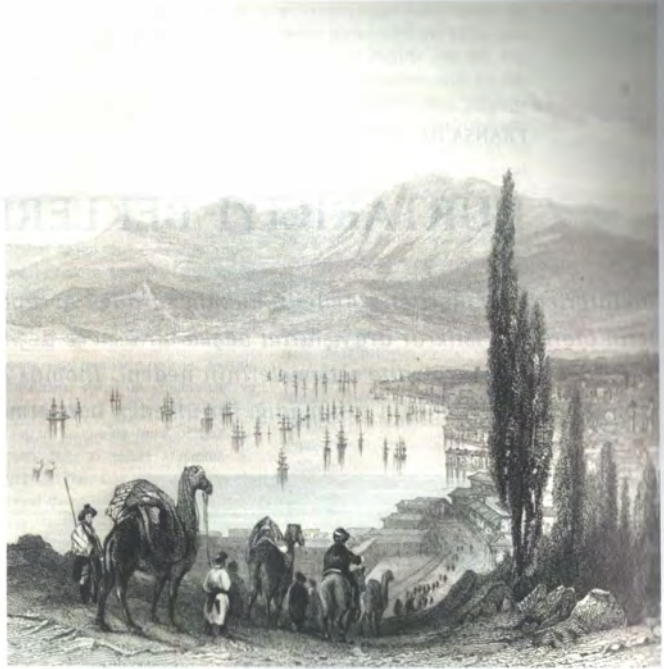
Hallock 1837-38 yıllarının büyük bölümünü Arapça küçük bir font için klîşeleri kesmek ve bakır matrisleri hazırlamakla geçirdi. Bu hurufatın büyük bölümü 1838 yılının sonbaharından başlayarak Eli Smith'in denetiminde ve daha hızlı ve hesaplı yapılacağı için Leipzig'de Karl Tauchnitz'in tanınmış dökümhanesinde döküldü. Geri kalan kısım daha sonra Bord'un İzmir'deki matbaasında yapıldı. Yeterli miktarda harufat hazırlandı hazırlanmaz Smith tek bir sayfayı çoğaltarak Hallock'a gönderdi. Bu örneklerden birini gören yaşlı bir Türk hattat onu elyazması metin sandı. Kendisine bunun hareketli harufat ile basıldığı söylendiğinde, riyavete göre, iki elini kaldırıp "Maşallah, Maşallah, Maşallah!" diye bağırdı.

Elyazısına benzediği ve kolayca okunabildiği için bu yazı karakteri Ortadoğudaki eğitimli kişiler tarafından kabul gördü. Yaygın şekilde "Amerikan Arapçası" olarak tanınan bu yazı sonunda, esas klîşelerin, matrislerin, kalıpların ve hurufatın ilk fontlarının gönderildiği Beyrut Amerikan Misyon Matbaası'nın hem basım işleri için, hem de ticari bir ürün olarak başlıca dayanağı oldu.

1800'lerin ikinci yarısında matbaa kendi dökümhanesini kurmuştu ve Kuzey Afrika'dan Asya'ya kadar, Arapça basım yapan yayınevlerine satmak üzere çeşitli puntolarda hurufat takımları üretmekteydi. Tek başına bir ivme sağlamasa da, Amerikan Arapçası 19. yüzyıl sonlarında hızla büyüyen bir Arapça yayımcılık endüstrisinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Çok sayıdaki yayında yer aldığı gibi, Smith ve Hallock'ın icat ettiği font, al-Nahda olarak bilinen o dönemin Arap kültürel rönesansı için teknik bir temel oluşturmuştur. Homan Hallock Amerikan Arapçası'nın önemini hatıralarında şöyle özetlemiştir:

Benim fontum... elyazması metinlerin üslubunun öyle kusursuz taklidiydi ki şu anda yüz elli milyon elinin altında bir yığın kitap bulunuyor... bunlar en titiz kişileri bile memnun etmiş durumda. Bu kitaplar Suriye'nin her tarafında, Filistin'de, Mısır'da, Afrika'da ve Çin'in Arapça konuşan halkı arasında yaygın bir şekilde dağılmış bulunuyor; bütün bu bölgelerde Arap edebiyatı sürrekli artan bir hızla yayılmakta.

ABCFM'nin matbaacılık alanındaki ilk başarıları arasında Amerikan Arapçası'nın yaratılması önde gelir. Bunun, Ortadoğu'da ve dünya üzerindeki başka yerlerde oynanan rolün temel unsurlarından birini yansıttığı Bord tarafından kabul edilmiştir. Bu da insanlığın aydınlanması ve düşünce gelişimi için çaba sarf etmektir. Aynı görüş Bord üyelerine, dünya üzerinde okullar ve kolejer kurma konusunda cesaret vermiştir. Bu kurumlardan bazıları, 1957'de ABCFM'nin kapanması da dahil olmak üzere, 20. yüzyıldaki pek çok olaya göğüs germiş olup hâla varlığını sürdürmektedir. Amerikan Bord'un amaçlarının ve giriştiği işlerin tarihi yönden nasıl değerlendirildiğine bakıldığında Eli Smith ve Homan Hallock'un başarısının kendi başına takdir belki de hâlâ en iyi şekilde yaşlı Osmanlı hat sanatının kendisine yeni Arapça yazı ile bölünmüş sayfa gösterildiği zaman haykırdığı sözlerle ifade edilebilir: "Mağallah, Mağallah, Mağallah!"

HOMAN HALLOCK VE ELI SMITH'İN "AMERİKAN ARAPÇASI" NI TASARLAYIP ÜRETMEK ÜZERE BİRLİKTE ÇALIŞTIKLARI İZMİR

1838 civarı

DİPNOTLAR:

1. American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM) Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk organize yabancı misyonerlik kuruluşudur. ABCFM 1810 yılında kurulmuş, 1812 yılında, tüzel kişilik olarak Massachusetts eyaletinden berat almış, 1820 yılında da Osmanlı İmparatorluğu'nda, özellikle de Bord tarafından kiliselerinde reform yapılmasına ihtiyaç olduğu düşünülen, imparatorluğun Hristiyan azınlıkları (Rumlar ve Ermeniler) arasında din ve eğitim alanında çalışmaları yapmaya başlamıştır.
2. Bord'un Malta'daki matbaası 1829 yılına kadar Arapça fontları elde etmiş olmasına rağmen yayınlarını sadece İtalyanca, Rumca ve Rum ve Ermeni harflerile basılan Türkçe olarak yapmaktaydı. ABCFM Rumca, Ermenice ve Türkçe matbaasını 1833 yılında İzmir'e, Arapça bölümünü de 1834'te Beyrut'a nakletti.

KAYNAKLAR:

- AbiFarès, Huda Smitschuijzen, *Arabic Typography: A Comprehensive Sourcebook*. Londra: Saqi Books, 2001.
- Coakley, J. F., "Homan Hallock, Punchcutter", *Printing History*, no. 45, c. 23, no. 1, 2003.
- Daniel, Robert L., *American Philanthropy in the Near East, 1820-1960*. Athens, Ohio: Ohio University Press, 1970.
- "Embarkation for Smyrna-Shipwreck on the Coast". *The Missionary Herald*, c. 32, no. 12, 1836, s. 464-466.
- Glass, Dagmar ve Geoffrey Roper, "The Printing of Arabic Books in the Arab World", *Middle Eastern Languages and the Print Revolution*, Mainz, Gutenberg Müzesi, 2002.
- Grabill, Joseph L., *Protestant Diplomacy and the Near East, 1810-1927*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1971.
- Hallock, Homan, *The New Arabic Type*. New York: özel basım, 1929.
- Illustrated Catalogue and Price List of Publications of the American Mission Press*. Beirut, Syria, 1887; Beyrut.
- "Smyrna". *The Missionary Herald*, c. 31, no. 1, 1835, s. 8-9.
- "Smyrna". *The Missionary Herald*, c. 35, no. 1, 1839, s. 5.
- Jessup, Henry Harris, *Fifty-Three Years in Syria*. c. 1. New York: Fleming H. Revell Company, 1910.
- Kabacalı, Alpay, *Bağlançısından Günümüze Türkiye'de Matbaa, Basım ve Yayın*. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2000.
- "Malta, Operations of the American Mission Press". *The Missionary Herald*, c. 24, no. 4, 1828, s. 107.
- "Malta". *The Missionary Herald*, c. 25, no. 1, 1829, s. 8.
- "Malta". *The Missionary Herald*, c. 28, no. 1, 1831, s. 1.
- "Malta and Smyrna". *The Missionary Herald*, c. 30, no. 5, 1834, s. 191-192.
- "Oriental Type". *The Missionary Herald*, c. 41, no. 5, 1844, s. 170-172.
- Roper, Geoffrey, "Early Arabic Printing in Istanbul", *Middle Eastern Languages and the Print Revolution*, Mainz, Gutenberg Müzesi, 2002.
- Roper, Geoffrey, "The Beginnings of Arabic Printing by the ABCFM, 1822-1847". *Harvard Library Bulletin*, c. 9, 1999.
- "Syria and the Holy Land". *The Missionary Herald*, c. 14, no. 11, 1838, s. 443.
- The Beginnings of Printing in the Near and Middle East: Jews, Christians and Muslims*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2001.

FRANSA'DA ATATÜRK İMAJI

KURTARICIYI BEKLERKEN

Diktatörlerin ve otoriter rejimlerin hüküm sürdüğü Avrupa'da Fransız gözlemcilerin otorite ve istikrar arayışlarını başka bir örneğe değil de Türkiye ve lideri Atatürk'e başvurarak dile getirmelerinin nedeni, Thomas More'un Ütopya'sındaki gibi uzaklarda, kimsenin tanımadığı bir ülkeden bahsetmenin kolaylığıdır.

ATATÜRK, 1928'DE
İZMİT'E GELİŞİNDE
KARŞILAYANLARLA.

PINAR DOST

İki dünya savaşı arasındaki dönem Fransız gözlemcileri Türkiye'deki siyasi rejimi bir "diktatörlük", rejimin kurucusu ve şefini de "dikta-

tör" ilan ederler. 1920'li yılların sonundan itibaren ve özellikle de 1930'lu yıllarda Fransa'da Mustafa Kemal'e olan ilgi ve hakkında yayımlanan kitap ve makalelerin sayısı gözle görülür bir şekilde artar. İn-

kıpların önemli bir bölümü 1922 ve 1928 yılları arasında gerçekleştirilmişse de, bu dönem içinde bunlardan ya da Mustafa Kemal'den bahseden kitaplar çok azdır. Oysa ki 30'lu yıllarda ve Atatürk'ün ölümü-

ne kadar olan süre içerisinde, Fransız yazarlar ve gazeteciler "Yeni Türkiye"ye ama özellikle de bir Doğu ülkesini on yıldan kısa bir süre içinde modern bir ülkeye dönüştürdüğü için olağanüstü bir adam olduğunu düşündükleri Atatürk'le yakından ilgilenmeye başladılar.

Bu yazıda eserleri anılacak yazarların çoğu Türkiye'nin yaşadığı değişimlere tanık olmak için geldiklerinde Mustafa Kemal'le karşılaşan ve ondan çok etkilendiklerini eserlerine yansıtan gazetecilerdir. Ancak gazetecilerin yanında siyasetçiler, diplomatlar ya da Fransız askerleri de Atatürk inkılapları üzerine yazdılar. 1930'lu yıllarda yayımlanan yazı eserlerde genel olarak Mustafa Kemal'e ve kurduğu rejime çok olumlu bir yaklaşım vardır. Oysa ki 1920'lerin Fransız diplomatik ve askeri arşivleri karıştırıldığında birkaç istisnai isim dışında Mustafa Kemal'in kurmuş olduğu rejimin pek de onaylanmadığı görülür. Bu belgelerde, inkılapları onaylamamanın ötesinde hissedilen daha çok bunların kalıcılığı konusunda duyulan endişedir. Fransız gözlemciler göre "bu rejime güven duyulamaz; Türk halkının geleneklerine tamamiyle aykırı reformların yaratıcısı Mustafa Kemal bir ütöpiştir ve fikirleri de olsa olsa gerçekleşmeyecek düşlerden ibarettir."

1920'li yıllarda Fransız arşivlerinde Mustafa Kemal ve inkılapları üzerine olan bu olumsuz imaj neden 1930'lu yıllarda yerini övgü dolu eserlere bırakmıştır? İnkılapların geliştiği dönemdeki ilgisizlikle, Atatürk üzerine yazılan eserlerin arttığı 30'lu yıllar arasında ne olmuştur? Hepsinin de ötesinde, kuruluş aşamasındaki bir ülkenin liderine Fransızlar tarafından büyük bir ilgi duyulduğunu varsaymak bile, bu ilginin nedenlerini araştırmamızı gerektiriyor.

Esasında sözü geçen eserlerde, kurulan yeni rejim Fransızları korkutmamakta, Türkiye'nin geleceği için bir umut ifade etmektedir. Atatürk'ün ülkenin tek yöneticisi olması, Meclis'i ve ülkeyi tek elden yönetmesi, muhalefetin yasak olması ve muha-

lif olanların cezalandırılmaları ya da Osmanlı geçmişi olduğu gibi artık Fransız aydınlarını rahatsız etmemektedir.

Söz konusu olan birbirine zıt iki algıya değil, daha çok bir algının gelişimidir. 1930'lu yıllarda Avrupa'da diktatör kılığı yoktur. 1920'lerden itibaren Doğu Avrupa'daki, Balkanlar'daki ve Orta Avrupa'daki sahte liberal demokrasiler yerlerini otoriter rejimlere bırakır. Önce faşist İtalya örneği ve daha sonra 1933'te Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinden Almanya'da totaliter devletin kurulması. 1920'li yılların otoriter Avrupa haritasını daha da güçlendirir ve sonraki on yıl içinde Avrupa'da bir "faşizm salgını"na tanık olunur. Faşizm, 1934-36 yılları arasında, 20. yüzyılın başından itibaren kurulu liberal demokrasileri bile bir ölçüde etkilemiştir. Ama, tarihçi Serge Bernstein'in da altını çizdiği gibi "özellikle faşist ve otoriter rejimlerle temastaki köklü liberal demokrasi ülkesi olan Fransa'da, liberal demokratik rejimin içinde bulunduğu kriz rejimin uyarlanması ve geleceği konusunda bir sorgulamaya neden olmuştur". Böylece, Cumhuriyet rejiminin geçirdiği kriz ve var olan siyasi ideolojilerin sorgulanması sonucunda, Fransa'da liberal demokrasi bir kriz sürecine girer. Siyasi güçlerin savaş sonrası problemlerini çözmekteki yetersizlikleri siyasi cemiyetlerin (*ligue*) ortaya çıkmasıyla kendini gösterir. Bunlar 1932-34 yılları arasında etkinleşir ve 6 Şubat 1934 olaylarıyla doruğa ulaşır. Olayların çıkış noktası Meclis'te güven oyu almak isteyen sol koalisyon hükümetini protesto etmektir. Tüm ligler Meclis'e yürür ve Paris'te iki kanlı gün yaşanır. Sonuç olarak Fransız Cumhuriyeti ayakta kalmıştır, ancak hükümet düşer ve cumhuriyeti kurtarması için kıdemli siyasetçi Gaston Doumergue göreve çağrılır.

İşte Atatürk bu koşullar altındaki Fransa'da gözlemcilerin dikkatini çekmeye başlar; ancak henüz Amerikan siyaset biliminin II. Dünya Savaşı'ndan sonra "otoriter" ve "totaliter" kavramlarının içlerini doldurup, bunlar arasındaki ayrımı bilimsel olarak ortaya koyduğu döneme

gelinmediğinden incelediğimiz dönemin gözlemcileri için bu kavramlar çok net değildir. Her biri Atatürk'ü kendi görüşüyle ele alır. Ama ortak noktaları onu, halkını ve rejimini iletlemek; olumlu değişimler yapmak için güce başvuran "iyi diktatör" ve "aydın despot" olarak göstermeleridir. Sık sık onun diğer diktatörlerden farklı olduğuna vurgu yapılır. Bununla beraber, Fransız toplumunun bir kısmında otoriter ve faşist rejimlere duyulan yakınlik nedeniyle, bazı yazarlar Atatürk'ün eseri vasıtasıyla, otoriter bir rejimin, diktatörlüğün faydalı olabileceğini, bir ülkeyi iletletip, rejimine istikrar getirebileceğini göstermeye çalışır. Ancak bu unsur dikkate aldığımız eserler arasında bir azınlığın çabasıdır. Otoriter bir rejim taraftarı olmayan diğerlerinin sadece Fransa'yı içine girmiş olduğu krizden çıkaracak sanki "gökten gönderilmiş" kurtarıcının arayışında oldukları söylenebilir.

1930'lu yıllarda Türkiye'deki rejimi onaylayan birçok Fransız yazar Türkiye'nin tarihini yeniden yazar. Daha önce Mustafa Kemal'e yakıştırılan "maceraperest" ya da "asi" sıfatlarından vazgeçildiği gibi, bu eserlerde yaşlı Avrupa bu kişiliğin büyüklüğünü ve önemini zamanında kavrayamamakla suçlanmaktadır. Mustafa Kemal artık yaratıcıdır, reformcudur. Ülkesinin topraklarının daha sonra halkının ruhunu da fethetmek istemiştir. 1928-1933 yılları arasında Türkiye'deki Büyükelçi Kont Charles de Chambrun bile görevi sırasında yazdığı olumsuz raporların aksine, Atatürk üzerinde 1939'da yayımladığı eserinde onu "yeni Türkiye'nin hem yaratıcısı, hem özgürlüğe kavuşturan kılıcı, hem de dahi bir reformcu" olarak niteler.¹ Reformları bu eski Doğu'yu ilerlemeye ve modernliğe itip, bir uygarlıktan başka bir uygarlığa geçilmesini sağlayacaktır.²

Türkiye'nin geçirdiği değişimlere tanık olmak isteyen Fransız gezginler, gazeteciler ya da yazarlar gördükleri karşısındaki şaşkınlıklarını saklayamazlar. 1924'te ve 1932'de kısa süreler için hükümet başkanı olan, çeşitli bakanlıklar yapan ve 6 Şubat

BİLECİK
BOZÜYÜKTE
İBRAHİM BEY'İN
KERESTE
FABRİKASI'NDA.

1934'ten sonraki Doumergue hükümetinde devlet bakanı olan, Radikal Parti'nin başkanı Edouard Herriot 1934'te Doğu ülkeleri üzerine yayımladığı kitabında, 1933 yılında ziyaret ettiği Türkiye'ye geniş yer ayırır: "Fes yok, kadınlar artık peçe takmıyor,... tekke yok....".

1937'de İstanbul'a gelen ve bu şehri sadece Pierre Loti'nin romanlarından tanıyan Fransız yazar Claude Eylan da Batı tarzı giyinmiş topluluklar karşısında şaşırır. Üstelik değişim sadece görünüşte değildir; Eylan İstanbul'da bulunduğu süre boyunca her akşam Türkiye ezan okuyan müezzini dinler.*

Gazeteci René Marchand ve Türkolog Jean Dénay için ise Mustafa Kemal'in reformlarından en önemlileri din alanında laikliğin yerleşmesi için yapılanlardır:

ların Kemalistleri uzun süre görmezden gelmelerinden ve yaptıklarını iyi değerlendirememelerinden yakını. Kemalistlerden "yurttaşlarından en zor fedakârlıkları istemeye, alışkanlıklarını, hatta geleneklerini yeniden doğuş çabalarına zıt düşükleri yerde değiştirmeye tereddüt etmeyen bu adamları ilk andan itibaren sevdim" diye bahseder.

Cenevre Üniversitesi'nde antropoloji profesörü olan ve 1921-1925 yılları arasında Türkiye'de yaşayan Eugène Pittard, 1928'de ve 1937'de Türkiye'ye seyahatler yapmış ve Atatürk'le karşılaşmıştır. Ona göre Batı "hiç abartısız Türkiye mucizesi diye anılabilecek" gelişmeleri yeterince bilmemektedir, oysa bunlardan ders çıkarabilirdi.†

1922-1925 yılları arasında Le Temps gazetesinin Türkiye muhabiri Paul

lûğü getirecekti.

Mustafa Kemal başka türlü davranamazdı. Yürüttüğü devrimi o yaptı. Kimseye bir şey borçlu değildir. İktidarı hiç bir onaya yada seçime başvurmadan kendi gücüyle aldı. Başarısını sadece cesaretine borçludur.

Yazarlara göre, otoriter rejimlerin Türkiye üzerindeki etkisi Mustafa Kemal'in seçimini anlamaya yetmez. Onlara göre Türkiye'deki otoriter rejimin meşruluğu esas olarak, yüz yıllardır sultanların keyfi yönetimi altında yaşayan halkın henüz demokrasiye hazır olmamasından ileri gelmektedir:

*Özgürlüğe alışık olmayan bir halkın tüm güçleri kurtarıcısına devretmesine şaşılabilir mi?**

Halk yeterince eğitilmiş hale geldiği gün zaten Türkiye'deki bu güce dayalı rejim terk edilecektir.†

Herriot, 21 Ağustos 1933'te Dolmabahçe Sarayı'nda sohbet ettiği Mustafa Kemal'in diktatör olduğunu kabul etmez. Onun sadece halifeliği değil ömür boyu başkanlığı da reddettiğini hatırlatır. Herriot yeni Türkiye'yi şöyle tanımlar:

Osmanlı İmparatorluğu'nun, halifeliği ve sultanlığı kalıntıları üzerine, demokratik, laik bir cumhuriyet kuruldu, bir düzen ve iler-

"Bir Hitler ya da bir Mussolini diktatörlüklerini özgürlüğün yıkıntısı üzerine kurduğu halde, Mustafa Kemal tüm eserini mutlakiyet ve esaret yönetiminin ortadan kaldırılması üzerine kurmuştur. Sadece kişisel itibarıyla Fransız Devrimi'nin büyük ilkeleri adına ükesini değiştirmiştir." Henry LAPORTE

Devletin dinle karıştığı bir ülkede camiyi devletten ayırdı; tamamiyela teokratik bir toplumdaki radikal olarak laik bir toplum yarattı.

1925-1926 arasında Türkiye'deki Fransa büyükelçisi olan Albert Sarraut, Marchand ve Dénay'nin kitaplarının önsözünü yazar ve "halkın uyandırıcısı" dediği Mustafa Kemal'e övgüler yağdırır. Batı toplum-

Gentizon, Türkiye'de yerleşmiş olan rejimin "gerçek bir diktatörlük" olduğunu gösteren tüm unsurları saydıktan sonra, Kemalist rejimin hükümet ilkelerinin Rusya'da ve İtalya'da uygulanlarla aynı olduğunu söyler, ama "diktatörlük varsa da, kabul etmek gerekir ki bu gereklidir".* Yazara göre zaten Mustafa Kemal istemeseydi de şartlar diktatör-

leme rejimi.

Herriot Cumhuriyet Halk Fırkası Kurultayı'nda (13 ve 14 Mayıs 1931) alınan, Fransız devrimci ve liberal fikirlerinin etkisi hissedilen kararlardan çok etkilendir. Bunun üzerine Fransa'da Cumhuriyet rejiminin içinde bulunduğu krizden ve Fransız Devrimi fikirlerinin sorgulanmasından şikâyet eder:

Diktatörlük ruhunun ortalığı kırıp geçtiği bir dönemde, bazı Fransızlar devrimlerini inkâr ederken bunu savunan cesur bir halk görmek mutluluk verici. Bugün Bulgarlar ya da Türkler bizden daha demokratik mi olacaklar?²⁰

Mustafa Kemal'in halk üstündeki etkisi ve gücü onun diğer diktatörler gibi şiddete başvurmasına gerek bırakmıyordu. Öyle ki Mustafa Kemal'i diğerleriyle kıyasladıklarında diktatör olmadığını söyleyen de çoktur:

...Bir diktatör olması için çok uygun koşullar vardı ancak demokratik ruhu ve vatanına olan sevgisi onu tüm utançvererlerin ve demokratların hayranlık duyacağı bir örneğe dönüştürdü.²¹

Bu yazarlara göre ilke olarak Cumhuriyetçi demokrat olan, ama uygulamada otoriter olan Mustafa Kemal ülkesinin geleceğini kişisel bir yönetimin temelleri üzerine kurmak istemiyordu. Ankara'da Mustafa Kemal'e karşılaşan René Marchand'a göre onun arzusu demokrasiydi:

Kişisel bir diktatörlük kurmak için koşullardan ve adının dayanılmaz itibarından faydalanmamış olması Mustafa Kemal'in saygınlığı olacaktı.²²

Türkiye'deki büyükelçiliği sırasında Mustafa Kemal'i eleştiren ve bu raporlarda onu diktatör ilan eden Charles de Chambrun, bu görevinden altı yıl sonra daha olumlu fikirler beyan ediyor:

Tahta çıkabilirdi. O, Atatürk olmayı, halkın babası olmayı tercih etmişti. Atatürk'ün mirası diktatörlük değildi.²³

Guy de Courson da Kemalist rejimin totaliter olmadığını ve onun diğer

diktatörlerden ne kadar farklı olduğunu göstermeye çalışır. Yahudi düşmanlığının Kemalizme ne kadar ters olduğunu ve Türk ırkçılığının diğer totaliter devletlerdeki aşırılıklardan ne kadar uzak olduğunu anlatır. Courson, Mustafa Kemal'in zafiriyle gözünün kamaşmadığını, diktatörler arasında askeri üniformasını tekrar giymeyi tek hak eden olduğu halde onun bunu yapmadığının altını çizer.

Onun halkıyla ilişkiye girmek için bazılan gibi dekora ya da göz alıcı gösterilere ihtiyacı yoktu. Onlara doğal olarak giderdi.²⁴

Bahsettiğimiz yazarlar Mustafa Kemal'i en çok da barışçıl politikasıyla diğer diktatörlerden ayrı tutarlar. Mustafa Kemal yeni Türkiye'nin çıkarlarının sınır ötesi her türlü talebi reddetmek olduğunu anlamıştı. "Dünyanın düzenini bozmaya çalışan Türkiye değildir", derken gazeteci Henry Laporte da Türkiye'deki otoriter rejimin barış yanlısı olduğunu altını çizmek istemektedir.²⁵

Hitler'in Almanya'sı ve Mussolini'nin İtalya'sı silahlanmaya devam

ederken Kemalist Türkiye hem komşularıyla hem de Avrupa'nın büyük devletleriyle dostluk antlaşmaları imzalamıştır.

İktidarı alırmaz kaybedilen topraklardan vazgeçmeyi bilmesi, ve Osmanlı geleneğindeki fetih politikasını dostluk antlaşmalarının faydalı politikasıyla değiştirmesi Gazi'nin şerefi defterine yazılacaktır.

Sonuç olarak ülkelerinde derin bir ekonomik ve siyasi kriz yaşandığı bir dönemde, bazı Fransız yazarların kurtarıcı imajını Atatürk'te gördüklerini ve onun üzerine yazılar yazarak Fransa'nın içine düştüğü zor durumdan böyle bir kurtarıcıyla çıkmasını umudunu yansıttıklarını varsayabiliriz. Böyle düşünüldüğünde, Atatürk'e duyulan ilginin esasında Türkiye'de olup bitenden çok Fransa'da ve Avrupa'da olanlardan ileri geldiğini söyleyebilir ve bu nedenle de Fransa'da beklenen kurtarıcının Atatürk yoluyla siyasi inşasından bahsedebiliriz. Bu da Türk devrimine ve yaratıcısına Fransa'da duyulan ilginin zamanlamasını anlamamızda yardımcı olacaktır.

FRANZIZ YAZARLARIN
ATATÜRK VE
TÜRKİYE ÜZERİNE
BAZI KİTAPLARI.

DİPNOTLAR:

- 1 Jean Méliès, *Mustapha Kemal ou la rénovation de la Turquie* (Mustafa Kemal ya da Türkiye'nin Yenilenmesi), Paris: Eugène Fasquelle, 1929, s. 32.
- 2 Noëlle Roger, *En Asie Mineure. La Turquie du Gazi* (Küçük Asya'da. Gazi'nin Türkiye'si), Paris: Fasquelle, 1930, s. 64. Yazar aslında romancıdır, gerçek adı Hélène Pittard'dır (1874-1953) ve Eugène Pittard'ın esidir.
- 3 Charles de Chambrun, *Atatürk et la Turquie nouvelle* (Atatürk ve Yeni Türkiye), Paris: Fernand Sorlot, 1939, s. 14.
- 4 Henry Laporte, "Au pays de Kamal Atatürk" [Kemal Atatürk'ün Ülkesinde], *Revue de France*, 15 Aralık 1935, s. 249.
- 5 Edouard Herriot, *Orient* (Doğu), Paris: Hachette, 1934, s. 102.
- 6 Claude Eylan, "La nouvelle Turquie" [Yeni Türkiye], *Revue des Deux Mondes*, c. 38, 15 Mart 1937, s. 414-422, 425.

- 7 Eugène Pittard, "Homages à la mémoire d'Atatürk" [Atatürk'ün Anısına Saygılar], *Belleten*, III/10, 1939, s. 178.
- 8 Paul Gentizon, *Mustapha Kemal ou l'Orient en marche* (Mustafa Kemal ya da Gülüğün Yürüyüşü) (Doğu), Paris: Bossard, 1929, s. 377.
- 9 Jean Derry ve René Marchand, *op. cit.*, s. 41.
- 10 Paul Gentizon, *op. cit.*, s. 346.
- 11 Edouard Herriot, *op. cit.*, s. 119.
- 12 Krista S. Chantich-Chandani, *Le mouvement turc* (Türkiye Hareketi), Paris: La Renaissance moderne, 1949, s. 104.
- 13 René Marchand, *Le réveil d'une race* (Bir ırkın Uyanışı), Paris: La nouvelle Société d'Édition, 1927, s. 63.
- 14 Charles de Chambrun, *op. cit.*, s. 41.
- 15 Guy de Courson, *op. cit.*, s. 614.
- 16 Guy de Courson, *op. cit.*, s. 630.

ORHAN SİLİER İLE SÖYLEŞİ

ÇOKKÜLTÜRLÜ TARİHE DOĞRU

Avrupa –en sağ, en şoven milliyetçi kesimler dışın da– kültürel yönelimlerini, var olan etnik, dinsel, kültürel çeşitliliği kabul etmenin ötesine geçip, bunu geliştirilecek bir zenginlik olarak sayma doğrultusunda davranıyor. Bu alanda dünyaya öncülük ediyor.

SÖYLEŞİ: HAMZA AKTAN

Geçtiğimiz ay Paris ve Brüksel'de iki önemli toplantıda konuşma yaptınız, Avrupa Komisyonu'nun ve Avrupa Parlamentosu'nun kültür işleriyle görevli önde gelen kişilerle görüştünüz. Biraz bilgi verir misiniz?

Tarih Vakfı olarak, yıllardır, Avru-

pa'da tarih yazımı, tarih eğitimi, kültürel mirasın korunması gibi alanlardaki gelişmeleri, tartışmaları olanaklarımız ölçüsünde izlemeye çalışıyoruz. Aralık ayının ilk yarısında Paris ve Brüksel'de çok yoğun bir ilişki dönemi geçirdim. Paris'te UNESCO merkezinde düzenlenen "Türkiye-Fransa Arasında Kültürler Arası Diyalog: Yeni Projeler" konulu

bir toplantı için davet edilmiştim. Burada "Ders Kitapları ve İnsan Hakları" alanındaki yeni tamamladığımız projemizi anlattım ve diğer ülkelere örnek olabile potansiyeline dikkat çektim. Bir hafta sonra da yönetim kurulu üyesi olduğum Avrupa Nostira'nın (Avrupa Kültürel Miras Örgütleri Federasyonu) AB ve Avrupa Konseyi ile ortaklaşa düzenlediği genel konferansına katıldım ve orada bir tebliğ verdim. Bu genel konferans "Avrupa İçin Kültürel Miras Değerlidir" başlığını taşıyordu ve Avrupa'nın belli başlı kültür sektörü yöneticilerinin kültürel mirasın korunup kullanıma sokulması konularındaki katkılarını almayı amaçlıyordu. Bu forumun Kültürel Miras ve Aktif Yurttaşlık adlı oturumunda "Avrupa bir taşınmaz kültürel mirası olan milliyetçilikle başa çıkabiliyor mu?" konusunda konuştum.

İkinci konuşmanızın Avrupalılar için hayli ilginç gelen bir başlığı vardı. Yaptığınız sunuma ne tür tepkiler geldi?

Avrupa kültüründe milliyetçiliğin oynamış olduğu rolü bugün nasıl gözlemlediğimizi ve kültürel miras tartışmalarında Avrupa'nın milliyetçiliği ne kadar aştığını tartışmaya getirmek, gerçekten de, duyarlı alanlara girmek anlamına geliyor. Bugün Avrupa kültürel miras çevrelerinin büyükçe bir bölümü liberal, sol, demokrat yaklaşımlara sahip kuruluş-

lardan oluşuyor ve milliyetçi bağnazlık ve kısıtlı birincil rolü oynamıyor. Yine de, eğer Avrupa'da uzunca bir dönem yaşarsanız, tarih ve kimlik ile ilgili meselelerle ilgilenirseniz, özellikle son yirmi yıldır yeni liberalizm yarattığı politikaların ve tek kutuplu bir dünyada Bush yönetiminin yaygınlaştırdığı yaklaşımların milliyetçiliğin yeni bir canlanışına yol açtığını açıkça fark edersiniz. Özellikle Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde son 15 yılda milliyetçilik, içine kapanma yeni ve önemli bir faktör olarak ortaya görünüyor. AB süreçleri tıpkı Türkiye'de olduğu gibi bu ülkelerde de, yalnızca Avrupa değerlerine doğru bir tartışma ve yaşanmayı değil, aynı zamanda toplum içinde buna açıkça veya dolaylı biçimde direnen kesimlerin 19. yüzyıl değerlerine dönüş, dışlayıcılık-ayrımcılık politikalarını gündeme getirmesine de yol açıyor.

Ben bu süreçte dikkat çekmek ve milliyetçiliğin yalnızca Avrupa tarafından ihraç edildiği Asya, Afrika, Latin Amerika ülkelerinde değil, daha incelmış biçimleriyle ve daha dar kesimleriyle Avrupa kültür yaşamında da hâlâ önemli bir öğe olduğunu ve bunu görmezden gelmek yerine, somut olarak karşı politikalar geliştirilmesinin barış ve karşılıklı anlayış için çok daha yararlı olacağını tartışma gündemine getirmek istedim. Hem toplantı sırasında gelip düşüncelerini dile getiren katılımcılar bu yaklaşımı destekler doğrultuda şeyler söylediler.

Milliyetçilikle baş etmek Türkiye için de önemli, değil mi?

Hem de nasıl! Yalnızca 19. ve 20. yüzyıl değil, etkisi azalsa da 21. yüzyıl da bir milliyetçilik yüzyılı olacak. Şöven, milliyetçi dar görüşlülük ve saldırganlıkla baş etmek, onun kitlesel gücünü kırmak için politikalar geliştirmek, Türkiye bakımından daha da önemli. Eğer, "nihayet bazı konuları tabu olmaktan çıkardık, tartışıyoruz" diye erken bir rahatlamaya içine girerseniz, büyük yanlış yaparız. Böyle bir tutuma hiç hakkımız yok. Şövenizm, ayrımcılığın toplumun çok sınırlı bazı kurumlarında

ve çok sınırlı bazı yayın organlarında tartışılır olması yetmiyor. Geniş kitleler arasında bağnazlığın, şövenizmin, ümmetçiliğin, yabancı düşmanlığının etkisini kırmak için, üslubumuzdan toplumla bağlarımızda, tempomuzdan basınla ilişkimize kadar birçok alanda yeni bir anlayışla çalışmaya ihtiyacımız var.

Avrupa'daki toplantı ve görüşmelerden Avrupa tarihçiliği açısından edindiğiniz en genel izlenimi söyler misiniz?

En genel izlenim olarak, dünyada kültür alanında etkili olan, sık sık öncü bir rol oynayan Avrupa'nın, kültürel çeşitlilik, kültürler arası diyalog ve kültürler arası öğrenme konusuna artan bir vurgu ile yaklaştığını, bu alanda genel politikalarını belirginleştirip çözümler üretmeye yoğunlaştığını söyleyebilirim.

Kültürler arası diyalog ve çeşitliliği yapılan bu vurgu genel olarak bir "üst politika" olarak mı işleniyor? Eğer böyleyse bunun vesilesi olarak neyi görmekte gerek?

Evet AB Anayasası'na da yansıyan "çeşitlilik içinde birlik" yaklaşımı bir üst politika olarak belirginlik kazanıyor. Bu artan vurgu, hem Hollanda ve Fransa'daki referandumların, hem Paris ve Brüksel'deki varoş isyanlarının, hem de 11 Eylül ve Irak'ın işgali sürecinde Amerika'nın aldığı tavra karşı Avrupa'nın kendi özgün çözüm önerisini belirleme ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkıyor. Üstelik Irak'ın işgalinde ABD'yi destekleyen ülkelerin de katıldığı bir süreç.

Bana öyle geliyor ki, Avrupa –belki en sağ, en şöven milliyetçi kesimler dışında– kültürel yönelimlerini, var olan etnik, dinsel, kültürel çeşitliliği kabul etmenin ötesine geçip, bunu geliştirilecek bir zenginlik olarak sayma doğrultusunda davranıyor. Bu alanda dünyaya öncülük ediyor. Böylece, özü açısından bizdeki "biz hoşgörülü" edebiyatına benzer, üstten, ötekine bazı hakları lütfen bağışlayan bir üsluptan da, çokkültürlülük dediğimiz özü kaybolmuş, çeşitli gruplar arasına yeni ve gö-

rünmez duvarlar koyan bir anlayıştan da adım adım uzaklaşıyor, daha hümanist, evrenselci bir yönelim öne çıkıyor.

Dünyadaki gelişmeler deyince, belki izlemeyenlerimiz vardır, son haftalarda Birleşmiş Milletler çerçevesinde çok önemli bir anlaşma imzalanarak yürürlüğe girdi. İki yıllık hayli uzun bir hazırlık ve daha önemlisi pazarlık sürecinden sonra, 20 Ekim'de UNESCO'da Kültürel Çeşitliliğin Korunması ve Desteklenmesi Konvansiyonu kabul edildi. Işrail ve ABD'nin karşı oyları, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 148 ülkenin desteği ve imzası ile uzun pazarlıklardan sonra sonuçlandırıldı.

lan edilen bu konvansiyon, üye devletlerin kültür alanında zorla, baskıyla, yok saymaya dayanan her türlü politikayı bir yana bırakmalarını ve kültürel çeşitliliği koruyup geliştirilmelerini öngörüyor. Kültür alanında çalışan uzmanlarımızı ve ilgili tüm kurum ve kuruluşları 9 Aralık'ta yayınlanan bu konvansiyonu incelemeye ve sahip çıkmaya davet etmek isterim.

Kültürel Çeşitliliğin Korunması ve Geliştirilmesi Konvansiyonu'nun imzalanmasında birçok Avrupa ülkesi önemli roller oynadı. Buna paralel olarak AB'nin de süreçte kendi katkısını artırmaya yöneldiğini görüyoruz.

2008 yılı Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu tarafından "kültürler arası diyalog yılı" olarak belirlendi ve kültür politikasının belli başlı program ve projelerinin bu doğrultuda kullanılmasını kararlaştırıldı. Bu karar neyin ifadesi sizce?

Bu aslında sadece son yıllarda yaygın olarak kullanılan çokkültürlülük politikasının yeniden gözden geçirilip, çok kimlikliliğin kültürler arası diyalog ve öğrenme doğrultusunda geliştirildiğini görüyoruz. Ulusal

Bu tür konvansiyonlar, belirli bir konunun bir yılın temel uğraşı alanı ilan edilmesi ve projektörlerin bu alana yöneltilmesi, temel olarak ilgili kuruluşların faaliyetlerini yönettirecekleri stratejik amaçlar konusunda fikir veriyor. Bu kuruluşların sürekli kadrolarının çalışmaları bu stratejik hedef doğrultusunda programlar ve giderek projeler üretiliyorlar, bazı bütçe kalemleri somutlanıyor. Böylece üye ve aday ülkeler düzeyinde politikalar ete kemiğe büründürülmeye çalışılıyor.

Tabii, 2008 şu an için henüz ilan edilmemiş bir hedef olduğundan, ayrıntıları konusunda fazla bir şey söylemek mümkün değil. Ama Avrupa Birliği'nin geçmişteki buna benzer çalışmalarından yola çıkarak şu-

büyük bir bölümünün içinde yaşadıkları zaman boyutunun getirdiği değişimler karşısında kendi aralarındaki farklılıklar ne olursa olsun, bir ana yoruma bütünleşmeleri beklenir. İşte tarihçilik, toplumsal dönüşüme istikrar ve belirlilik getiren bir toplumsal işleve cevap verirken, tarih yazımının ve tarih eğitiminin dayandığı temel değerler önemli oranda toplumsal değişimin kendisi tarafından belirlenir.

Dünyada, özellikle Avrupa'da kültürel çeşitlilik, bunun bir zenginlik sayılması, insan haklarıyla ilgili, ancak onu da aşan bir değer olarak öne çıkıyor. Tarihle ilgili tüm alanlarda düne, bugüne ve yarına bu değeri dikkate alarak bakılması yaygınlaşıyor. İnsanları ortak tarih bilinci etrafında birleştirme çabasında genel olarak etnik, dinsel kültürel ayrımcılıktan uzak durmak ve kültürler arasında yaygınlaşan ve derinleşen bir diyalog tarih yazımına, tarih eğitime, korumacılığa yeni bir perspektif açıyor. Ayrımcı ve önyargılı değil birleştirici, barışçı ve çıkar-tan, karşılıklı anlayışa hizmet eden ve sonuçlarını toplumun geniş bir bölümüyle paylaşılan tarihçilik, özel bir "tarafılığı" ya da "misyonerliği" değil, yalnızca bilim dışı müdahalelerden uzak kalarak kendi asıl görevine yönelmeyi içeriyor.

Türkiye'de son yıllarda sıcak gündemi en fazla belirleyen konu tarih olmaya başladı. Bir yüzleşme, geçmişi anlama çabası var. Avrupa'nın genel olarak tarihiyle ilgili bir "yüzleşme krizi" var mı? Özellikle de Paris'teki varoş ayaklanmasından sonra...

Bütün kendi sorunlarını teşhis edip bunları aşma çabasındaki toplum-larda, geleceğe bakışla dünle bağlantı kurma, dünü yeniden yorumlama, doğal süreçler olarak, genellikle yan yana gidiyor. O yüzden aramız dönemleri tarihe olan ilginin de yaygınlaştığı dönemler oluyor. Avrupa bugün tek tek ülkeler ve bir bütün olarak kendine bir gelecek ararken tarihe olan ilgisini de daha yoğunlaşmış biçimde yaşıyor. Bu tartışmanın Avrupa kamusal alanının oluşturulması tartışması oldu-

Üniversitelerde olsun, öteki araştırma kurumları içinde olsun, uluslararası standartta, ölçekte ve çapta hemen hemen hiçbir tarih projesinin geliştirilip, desteklenip sonuçlarının topluma sunulmamasının getirdiği geriliği, içe kapanıklığı yaşıyoruz.

kültürel alanların yanı sıra Avrupa'nın ortak kamusal alanı adım adım oluşurken, göçmen işçiler, 10 yeni ülkenin katılımı, Türkiye'nin aday üyeliği ve benzeri vesilelerle kültürel çeşitlilik konusu tekrar tekrar Avrupa'nın gündemine geliyor. Bu alan "Hristiyan Batı'nın bir dış sorunu, bir eski sömürgeler sorunu, bir tarihsel miras konusu olmaktan her anlamda çıkıyor, artan bir güncellik kazanıyor. Avrupa entelektüel çevreleri, bu arada Avrupa Komisyonu ve Avrupa Parlamentosu özel bir vurguyla güncel ve daha da güncelleşecek bir konuya eğilip, yalnız dünya için değil kendi toplumları için de çözümler üretmek istiyorlar.

2008 yılının "kültürler arası diyalog yılı" olarak seçilmesine dayanılarak belirlenmiş, simdi-den sözü edilebilecek net politikalar var mı? Veya ne zaman bir netleşmeden bahsedebileceğiz?

nu söylememiz mümkün: Son 5 yıldır AB'nin kültür alanındaki bir çok çalışması ağırlıklı Kültür 2000 adlı bir program kapsamında destekleniyordu. (Bu arada belirtirim 2006'dan itibaren Türkiye de Kültür 2000 programına katılıyor). Bu program 2007'de bitecek. 2007 sonrasında Kültür 2007 adlı yeni çerçevede programına geçiliyor. Öyle görünüyor ki, başta Kültür 2007 olmak üzere, Komisyon'un bu alandaki tüm çalışmaları kültürel çeşitlilik, kültürler arası diyalog, çok kimliklilik gibi alanlarda özel bir vurguyla yürütülecek.

AB, tüm bu programlardan ne sonuç bekliyor?

Tarihle uğraşmamızın birçok bireysel ve toplumsal yararı var. Bunlardan toplumsal olarak en önemlisi tarih bilincinin toplumda, belirlilik ve istikrara destek olucu işlevi. Toplumun bireylerinin, yurttaşlarının

ğunu söylemek lazım. "Hangi değerlere, nasıl bir kültürel gelişim çerçevesine sahip bir Avrupa kurmak istiyoruz?" sorusu Avrupa'nın kendi tarihini üzerine alan çalışmasını, bu alandaki tartışmaları da yoğunlaştırmıyor.

Bundan dört-beş yıl önce, bir grup öğretmen ve öğretim üyesinin, Cezayir savaşı sırasında işlenen insanlık suçları Fransız ders kitaplarında nasıl ele alınmalı konusunda başlattıkları tartışma şu anda Fransa'da yaygınlaşarak devam ediyor. Bu tartışmanın tutucu, reaksiyoner ucunda iktidardaki bazı politikacılar, kitaplarda Fransız sömürgeciliğinin medeniyet getirici, ilerletici rolü üzerine açıklamalar bulunmasını öngören bir kanunu oldu bittiyle Meclis'ten geçirdiler. Şimdi toplumun önemli bir bölümü buna tepki veriyor. Demek ki Fransız tarih ders kitaplarının Cezayir'le ilgili bölümlerinin iyileştirilmesi değil, savaş suçlarının savunulması, inkarcılığı ve ayrımcılığın gerekçelendirilmesi, Batı sömürgeciliğinin medeniyet götürme ve toplumsal-kültürel gelişme sağlama tezleriyle bezermesi yönündeki eğilim toplumdaki tepkiler alıyor.

Önde gelen bazı Fransız tarihçileri yalnızca bu konuda görüşlerini açıklamakla kalmadılar, aynı zamanda meclislerin tarih alanındaki etkinliklerinin sınırları konusunda düşüncelerini de ortaya koydular. Bu düşünceler Türkiye'de Ermeni tehirci konusu tartışılırken ve art arda çeşitli parlamentolarda bu konuda kararlar alınırken bilime dayanan bir tarihçiliği savunan kişi ve kurumların söylediği görüşleri tekrarlıyor... Bir başka deyişle, şu ya da bu parlamentonun şu ya da bu tarihsel olaya ait politik bir karar almasıyla tarih sorunlarının halledilemeyeceği, bunların bir yanda bir mesleki çalışma, öte yandan da toplumda bu önemli olaylar çevresinde yer alan taraflar arasında hümanist ve evrenselci yaklaşımlar doğrultusunda gelişen bir karşılıklı diyalog kültürüyle çözümlenebileceğini söylüyor. Bir yanyıla, bu tür tepkilerin ancak bu aşamada ve yalnızca Fransız tarihçilerden gelmesi olmasa yadırganabilir. Başka ülkelerde aynı konular

görüldükçe benzer tepkilerin ortaya çıkmaması ya da bunların çok cılız kalması Türkiye'nin Ermeni tehirci konusundaki etkililikten ve inandırıcılıktan yoksun politikasından da kaynaklanıyor... Tehcir sırasında yaşanan insanlık trajedisini esas olarak reddeden ve Osmanlı yönetimindeki maceracı ve hukuk dışına savrulan bir yönetici kadroyu aklayan tezlerin savunulması, bazı yaygın önyargılarla birleşince dünya bilim çevrelerini pasifliğe, seyirciliğe itiyor. Kısaca, şu anda Fransa'da başka bir bağlamdaki çatışmanın ürünü olarak başlamış bile olsa parlamentoların tarih alanındaki işlevlerinin sınırları üzerine bir tartışmanın milliyetçiliğin alanını daraltmak, en azından siyah-beyaz tablo çizimine karşı kuşkuları güç-

da politikacıların bu tür konularda sıkça yorumlar yapmasından doğduğunu zannetmiyorum. En büyük sıkıntı tarih alanının 1910'lardan başlayan bir süreçle devletleştirilmiş bir alan haline dönüşmesi, ulus devlet kurma sürecinin tek yönlülüğünün ve kısırlılığının bütün sonuçlarını hâlâ, 21. yüzyılda Türkiye'ye yansıtmamasından kaynaklanıyor.

1980 sonrasında tüm üniversiteler nasıl yüksek meslek okullarına dönüştürülüp özgür araştırma ve tartışma nasıl baltalandıysa, aynı şekilde Atatürk'ün bir cemiyet olarak kurduğu Türk Tarih Kurumu'nun bir devlet dairesi haline getirilip yönetimine en sağ unsurlarının atanması ve orada tutulması bu darlığı, tekceli yapıyı özellikle artırdı. Kısaca, milliyetçi, hatta zaman

TARİK VAKFI YÖNETİM KURULU BAŞKANI ORHAN KILIÇ
Fotoğraflar: Erande Ertem

lendirmek açısından önemli olduğunu düşünüyoruz.

Avrupa'da da insanlar tarih konularında politikacıların ağzına mı bakıyorlar? Bizimkiyle karşılaştırıldığında orada tarih-politikacı ilişkisi nasıl?

Tarih aslında bir yurttaş olarak hepimizin yorumlarımızın olabileceği ve bu yorumları birbirimizle tartışabileceğimiz bir alan. Ama aynı zamanda adına tarihçi dediğimiz bir grup uzmanın bir araştırma-tartışma, çalışma alanı. Bunların birbiriyle etkileşmesi, birbirine malzeme sağlaması ve daha gelişkin bir ilgi-araştırma-sonuç açıklama ve daha sonra yeni ilgiler-yeni araştırmalar-sonuçlar sarmalını üretmesi beklenir. Türkiye'deki tikanıklığın yurttaşların tarihe ilişkin çeşitli konularda farklı görüşlere sahip bulunmalarından ya

zaman ırkçı ya da ümmetçi koşulları kapsama giren tek yönlü bir mekanizma dışında geriye hayli dar bir bilimsel, entelektüel çalışma alanı kaldı. Üniversitelerde olsun, öteki araştırma kurumları içinde olsun, uluslararası standartta, ölçekte ve çapta hemen hemen hiçbir tarih projesinin geliştirilip, desteklenip sonuçlarının topluma sunulmamasının getirdiği gerilgi, içi kapanmışlığı yaşıyoruz.

Dolayısıyla Avrupa'da tarihçiliğin özellikle II. Dünya Savaşı'ndan bu yana aldığı yeni içeriği gündemimize alabilmek, bu alanı sivilleştirip dinamizm kazandırabilmek artan bir önem taşıyor. Bu alanda Tarih Vakfı olarak Dönüşüm 2006 programı kapsamında birçok önemli projenin hazırlığı içindeyiz.

GELENEĞİN KARŞISINDA BİR SANATÇI: JEAN DUBUFFET

Konu ne olursa olsun onun geleneksel yaklaşımın dışına çıkarak perspektifi, trompe l'oeil gibi etkileri resmin gerisinde tutup, asfalttan kelebek kanatlarına, alçıdan yapışkanlara kadar pek çok farklı malzemeyle çalışması, resmi kimi zaman bir deney kimi zaman ise oyun alanı olarak görmesini anlaşılır kılıyor.

KARABALIK YER
Jean Dubuffet

ESRA ALIÇAVUŞOĞLU

"Sanat yapıtı bir serüven gibi gelişip bunun damgasını taşıyorsa, sanatçıyla kullandığı malzemelerin dikkatli olduğu arasındaki tüm savaşların izi okunabiliyorsa onda, çok daha çekicidir. Hele ki bütün bunların kendisini nereye götüreceğini bilememişse!"

Türk sanat ortamı son günlerde hiç olmadığı kadar hareketli günler geçiriyor. Bir yanda Sakıp Sabancı Müzesi'nde açılan Picasso, diğer yanda Pera Müzesi'ndeki Jean Dubuffet sergisi... 20. yüzyılın bu iki önemli sanatçısına ait sergiler yıllardır sanat tarihi kitaplarındaki röprodüksiyonlarla avunmuş sanat izleyicisi için büyük bir önem taşıyor kuşkusuz.

Aslında her iki müzenin de koleksiyonu 20. yüzyıl yapıtlarını içermiyor, ancak özellikle Pera Müzesi'nin farklı katlarında farklı dönem ve içeriklere sahip yapıtları sergiliyor olması bir kültür merkezi işlevi taşımayı amaçlayan müze için önemli bir adım olarak nitelenebilir.

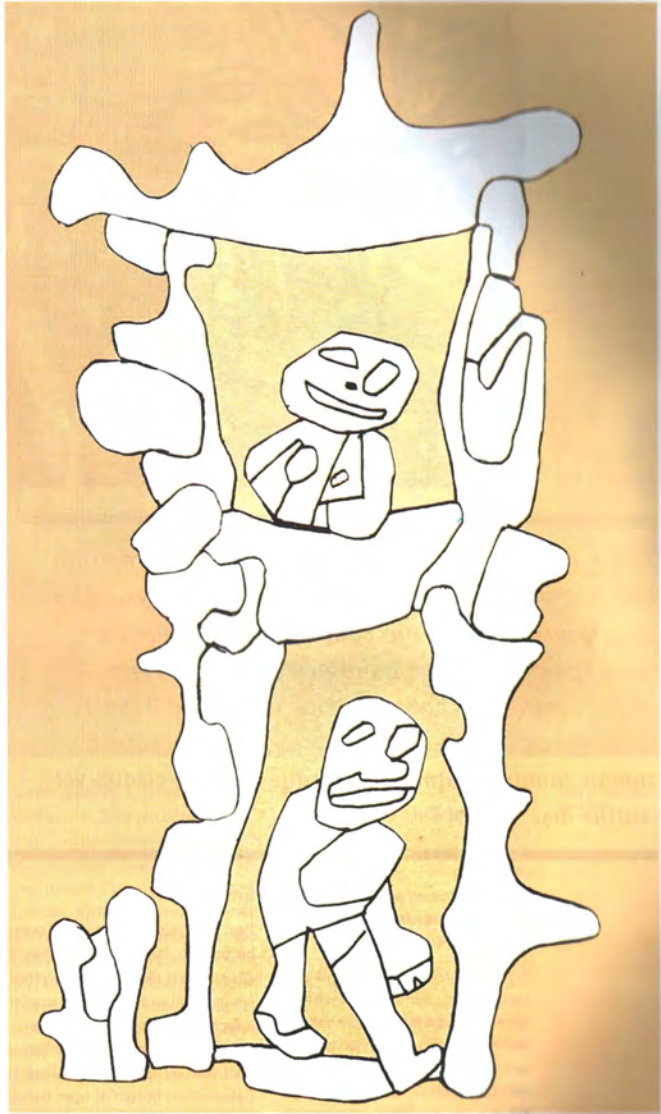
Müzenin uluslararası sergiler çerçevesinde Fransız Kültür Merkezi ara-

cılığıyla getirdiği ilk sergi adı "Art Brut" (Ham Sanat) ile özdeşleşmiş Fransız sanatçı Jean Dubuffet'in 1944-1984 tarihleri arasında gerçekleştirdiği baskı ve resimlerini içeriyor. Dubuffet'in bu sergide yer alan yapıtları, tıpkı Picasso sergisinde olduğu gibi, başyapıtları içermiyor. Durum, her iki sergi için bir eksiklik gibi görünse de aslında serginin içeriğini oluşturan yapıtlar ve bunların sunumu sanatçıları keşfetme mantığı ile düzenlendiğinden fazla önem taşıyor.

Art Brut'un (Ham Sanat) yaratıcısı, ve isim babası olan Dubuffet'in müzede 63 adet litografi, serigrafı, bir heykel ve 10 adet yağlıboya tablo olmak üzere 74 yapıtı yer alıyor. Sergi, geleneksel malzemenin dışında çakıl taşı, kum, kâğıt hamuru, organik malzemeler gibi çok çeşitli araçlarla çalışmış olan sanatçının tekniğini olduğu kadar yönelimini de göstermesi bakımından önemli. Heykelden tuvale, suluboyadan taşbaskıya kadar pek çok farklı biçimi deneyen Dubuffet'in Pera Müzesi'nde taşbaskıya ilgisi sonucunda gerçekleştirdiği Duvarlar/Les Murs serisi bütünüyle sergileniyor.

GELENEKSELİN KARŞISINDA

1901'de Le Havre'de dünyaya gelen, 1985'te Paris'te yaşamını yitiren Dubuffet'in sıradışı bir sanat öyküsü var; geleneksel olan her şeye karşı çıkan sanatçının bu tavrının daha eğitiminin başlangıcında kendini göstermiş olması ilginç detaylardan biri. 17 yaşındayken resim eğitimi almak üzere girdiği Akademi Julien'den kurumun denetimsiz tavrından sıkılarak altı ay gibi kısa bir süre sonra ayrılıp öğrenimine serbest olarak devam etmek istemesi gibi... Paris'te kaldığı bu dönemde Raoul Dufy, Max Jacob, Fernand Leger ve Suzanne Valadon gibi dönemin ünlü sanatçılarıyla tanışan Dubuffet'in yıllar sonra sanatının özünü, temel bağlamını oluşturan ilk kıvılcımla karşılaşması da o günlere rastlıyor. Hans Prinzhorn ile tanışması ve onun akıl hastalarının çizimlerini içeren *Deliliğin Anlatımı* adlı kitabını keşfi, Dubuffet'in büyük bir sarsıntı yaşamasına, sanata dair he-

DÜZENLİ YİĞLA
[Jean Dubuffet
1938]

men herşeyi silbasta sorgulamasına neden oluyor. Bu kitapla birlikte başlayan sorgulama sürecini, babasının şarap işini üstlenerek resme ara vermesi izlese de, 1930'larda tekrar resim yapmaya başlayan sanatçının sanat yaşamının temelini oluşturduğu ifade edilebilir.

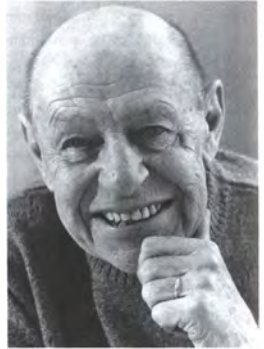
Sanat ortamına dönüşü ve gerçek anlamda etkili olduğu dönem 1940'lardan sonra olan Dubuffet'in resme dönüş yaptığı yıllar, sanat ortamının da İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni bir dil arayışında olduğu günlere denk düşüyor. Bu yıllarda pek çok sanatçı gibi Dubuffet de kendini geleneksel olmanın yanına

YOLDAN GEÇENLER

Jean Dubuffet
(1978)

Düzen ve geleneksel karşısında duran, Batı sanatının tüm bilgisinden sıyrılıp yepyeni ama en dolaysız üzerine düşünmesi Dubuffet'in sanırız en önemli özelliği. Ferid Edgü'nün sözleri bunu açıkça dile getiriyor: "Batı resminin bir halkası olmak istemeyen Dubuffet, kendi görsel dilini kurarken, fırçayı, yağlıboyayı da zaman zaman unutmak istiyordu. Kendine çizdiği yol 'kültür dışı' bir yol."

değil, bu tarihten sonra hep olacağı gibi bunun tam karşısına konumlanırdı.

Artık tüm değerlere kuşkuyla yaklaşıyordum. sanatsal yaratımın, geçmişte kazanmak için once çaba harcadığım beceriye gereksinim duyduğunu sanmıyordum artık. Tam tersine, daha sahici, bambaşka bir serbestliğin etkili iziymiş gibi geliyordu. Çocukların yaptığı resimlerle ilgileniyordum. İlk kez olabildiğince özgür biçimde resim yapma izni veriyordum kendime.'

Dubuffet'in kendini analiz ettiği bu cümleler salt bir sanatçının döneme ilişkin saptamalarını içermiyor; onun bu tarihten sonra sanatını belirleyecek ana eksenin de ilk izlerine

işaret ediyor.

Paul Klee'nin etkisinin, daha doğru bir tanımla, "sevgisinin" ağır bastığı gözlemlenen ilk resimlerinin yerini, kente, sokaklara, metrolara, sıradan insanlara bırakması ilk kişisel sergisini gerçekleştirdiği 1944 yıllarına rastlıyor. Bu ilk sergisini Paris'te Galerie René Drouin'de açan Dubuffet, pek çok övgünün yanı sıra protestolarla da karşılaşılıyor. Bu yıllarda sanat ortamının önemli isimleri Andre Breton, Georges Limbour, Jean Paulhan ve Charles Rattton ile ilişki kuran sanatçının konularının çeşitlendiği, resim dilinin değiştiği görülüyor. Konularını resim sanatının dışında aramaya başlayan Dubuffet'in gündelik yaşama ilişkin

tutkusu aslında; "Avan Garde resim sergilerini görüp de modernist yazılardan etkilenince sanatsal yaratımın gündelik yaşam içinde yer alması gerektiği yolunda bir inanç geliştirdim." sözlerini dile getirdiği akademi yıllarına değin uzanıyor.

ART BRUT: ÖTEKİLERİN SANATI

Müziğe, dile ve edebiyata müthiş bir tutkuyla bağlı olan Dubuffet'in ilgi alanlarını gündelik yaşamın içinden figürlerle yansıtmayı seçmesi Metro serisindeki Jazıcılar gibi örneklerde kendini gösteriyor.

Konu ne olursa olsun onun geleneksel yaklaşımın dışına çıkarak perspektif, trompe l'oeil gibi etkileri resmin gerisinde tutup, asfalttan, kelebek kanatlarına, alçıdan yapış-

kanlara kadar pek çok farklı malzemeyle çalışması resmi kimi zaman bir deney kimi zaman ise oyun alanı olarak görmesini anlaşılır kılıyor.

1945'ten itibaren toplamaya başladığı ve 1949'da Paris'te sergilediği "Art Brut" yapıtları ise onunla özdeşleşmiş en önemli alan ve onun sanatına yön veren izleği daha net açıklıyor. Sanat ile profesyonel ilişkisi olmayan kişilerin yapıtlarını içeren Art Brut, genellikle çocuklar, akıl hastaları, tutuklular gibi toplum tarafından ötekileştirilen bireylerin yapıtlarından oluşuyor. Toplum tarafından ötekileştirilen bu bireylerin yapıtları Dubuffet'in araştırmaları sonucunda sanat ortamında kendine yer bulmuş olmasının yanı sıra, estetik normların ve herhangi bir koşullandırmanın dışında resim yapan kişilerin bu özgür tavrı belki de en çok Dubuffet'in kendisini etkiliyor. Entelektüel kaynağın dışına taşarak resim yapan sanatçı, gündelik yaşamın önceden kestiremeyecek olayların yapıta nasıl aktarılacağını en net ifadesini yapıtları ile anlatmayı seçiyor.

Sanatına yön veren bu tavrın salt yapıtlarıyla değil New York'ta bulunduğu 1950'lerin başında söylemleriyle de somutlaşması Dubuffet'in gelenekelele olan tepkisinin yoğunluğunu açıklıyor:

Kültürümüzün yücelttiği değerler düşüncemizin gerçek devinimine uymuyor. (...) Sokak ağızıyla ilgili olmayan ölü bir dil gibi bu kültür. Gerçek yaşıntımıza gitgide daha yabancılaşıyor. (...) Doğrudan gündelik yaşıntımıza bağlanacak, bu gündelik yaşamdan yola çıkacak, gerçek yaşıntımızın ve gerçek mizaçlarımızın ani bir belirimi olacak bir sanat arzuluyorum.¹

KÜLTÜR DIŞI YOL

Sanatsal yaratımında yeni bir dönemin başlangıcı olan 1960-1961'de Paris'te Musée des Arts Décoratifs'te ve New York Museum of Modern Art'ta önemli bir retrospektifi gerçekleştirilen sanatçının, tükenmez kalemle karaladığı ufak çizimlerin temel olduğu, parça parça kesilip siyah zemine konan Hourloupe gibi

YEŞİL ŞAPKALI ADAM
J.D. (1954)

önemli serisi de bu dönemde karşımıza çıkıyor. Herleyen dönemde tablolara, anıtlara ve heykellere dönüşen Hourloupe dizisi, keyfi ve akıldışına tutkulu Dubuffet'in en temel yapıtları. Aynı adlı resimlerden etkilenerek 1960'ların sonlarında gerçekleştirildiği dev boyutlu Hourloupe heykelleri, anıtsallıklarıyla modern insanın yaşamına katılıyorlar. Bu yapıtların tümü onun sanatı farklı alana taşıma isteğinin yansımaları oldukları için oldukça önemli.

Düzen ve geleneksel karşısında duran, Batı sanatının tüm bilgisinden sıyrılıp yepyeni ama en dolaysız üzerine düşünmesi Dubuffet'in en

önemli özelliği. Ferid Edgü'nün sözleri bunu açıkça dile getiriyor:

Batı kültür ve sanatının değerlerine sahip olmayan, kendisi gibi bu değerlerin bilgisine sahip olup da onları yadsımış olanların değil, bu kültüre hiç bulaşmamış kişilerin ortaya koyduğu, yapıtların onun ilgisini çeken.²

Ayrıca, resim ve heykel dışında düşüncelerini içeren "Boğucu Kültür" ve "Jean Dubuffet'in Yazıları" başlıklı kitapları 8 Ocak'ta dek Pera Müzesi'nde, 22 Şubat'ta dek ise Ankara Galerisi Nev'de yapıtları sergilenen. Dubuffet'i daha iyi anlamak için önemli kaynaklar...

DİPNOTLAR:

1 Jean Dubuffet Sergi Karaloğu, İstanbul: Pera Müzesi Yayınları, 2005, s. 57

2 Age, s. 35.

3 Age, s. 28.

4 Age, s. 44-45.

5 Ferid Edgü, "Jean Dubuffet İçin", age, s. 16

ZONGULDAK'TA OLMAYAN TARİHÇİLİK ÜZERİNE

Zonguldak kömür havzası Türkiye iktisat tarihi, sanayi ve teknoloji tarihi, emek tarihi, tıp tarihi gibi disiplinler için halen bakir sayılabilecek bir bölge. Bu alanlarda araştırma yapacak kişilerin karşılaşılabilecekleri öncelikli sorun, kaynakların dağınıklığı.

20. YÜZYIL
BAŞLARINDAN
BİR ZONGULDAK
KARTPOSTALINDA
BÜYÜK LAVVARIN
GÖRÜNTÜSÜ

MURAT KORALTÜRK

11-13 Kasım 2005'te Zonguldak'ta Zonguldak Kültür ve Eğitim Vakfı (ZOKEV), TMMOB Maden Mühendisleri Odası Zonguldak Şubesi ve Zonguldak Maden Mühendisleri Derneği'nin düzenlediği Kent Tarihi 2005 Bienali gerçekleştirildi. Bienalin ilk iki günü yapılan oturumlarda Zonguldak tarihi ile ilgili çok sayıda bildiri sunuldu ve tartışıldı. Yerel tarihçilik adına önemli bir girişim olan bienal, Zonguldak'tan ve Zonguldak dışından, Zonguldak kömür havzası tarihi ile ilgili araştırmalar yapan birçok araştırmacıyı bir araya getirmiş olması açısından da önem taşıyordu. Bu araştırmacılar içinde özel-

likle Emre Dölen, Ahmet Makal, Kadir Tuncer, Erol Çatma, Ekrem Murat Zaman, Nurşen Gürboğa, Hamdi Genç ve Murat Metinsoy'u anmak gerekir: kuşkusuz, diğer araştırmacıların da değerli katkıları oldu.

Zonguldak'ta tarihçiliğe ilişkin gözlemlerim 2003 yılına uzanıyor. Bir araştırma nedeniyle 2003 Temmuz ve Eylül aylarında Zonguldak'ta kaldım. Havzanın tarihi üzerine araştırmalar yapan Erol Çatma, Ekrem Murat Zaman ve Saffet Can gibi araştırmacılar ile tanışma olanağı buldum. Zonguldak'ta yapılan tarihçiliğin olanaklarını ve sınırlarını gördüm.

Zonguldak'ta birçok yöreden farklı olarak canlı bir yerel tarihçilik yaşa-

nyıyor. Bu tarihçilik kentin de var olmasına neden olan kömür madenciliğine paralel gelişmiştir. Bu nedenle Zonguldak'ta yerel tarihçiliğin izlerini 1930'lara kadar sürmek mümkündür. Bu dönemde karşımıza iki önemli isim çıkıyor: Ahmet Naim ve Hüseyin Fehmi İmer. Bu isimleri İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Ahmet Ali Özekan izledi. Daha sonraki yıllarda ise Sina Çiladır, Kadri Yersel, Bahri Savaşkan, Necdet Sakaoğlu, Kadir Tuncer, Erol Çatma ve Ekrem Murat Zaman havza tarihi ile ilgili araştırmalar yapan kişiler arasında ilk akla gelen isimlerdir.

Havzanın tarihi ile ilgilenenlerin bir bölümü maden işçisi ve mühendistir. Havza tarihine ilginin artışı

ÖZÜLMEZ'DE
VAGONETLER
İÇİNDE İŞÇİLER.
(1940 lar)

etkili olan nedenlerden biri, Türkiye'de bir dönem oldukça yoğun işçi nüfusunu barındırmış olan havzada, özellikle 1960'lardan itibaren sendikal hareketlerin ve sol siyasal eğilimin hız kazanmış olmasıdır. Zonguldak'ta tarihçilik historiyoğrafik açıdan bir araştırmaya konu olacak kadar öneme sahiptir ve zengin bir malzeme bulunmaktadır. Bu yazının amacı konuya bu yönü ile daha fazla değinmek değil, konu ile ilgili muhtemel araştırmalar için bir dizi hatırlatma yapmaktır.

Zonguldak kömür havzası Türkiye iktisat tarihi, sanayi ve teknoloji tarihi, emek tarihi, tıp tarihi gibi disiplinler için halen bakir sayılabilecek bir bölgedir. Bu alanlarda araş-

tırma yapacak kişilerin karşılaşılabilecekleri öncelikli sorun, kaynakların dağınıklığıdır. Zonguldak'ta önemli bir arşiv sorunu bulunmaktadır. Havza tarihi ile ilgilenenlerin bildiği üzere, Osmanlı Arşivleri ve Cumhuriyet Arşivi havza tarihi açısından önemli belgeleri içermektedir. Ancak bir de havzada kömür üretimine paralel zaman içinde farklı tüzel kişilikler alan kurumlardan geriye kalan belgeler söz konusudur. Bu belgelerin önemli bir bölümü yakın bir zamanda havza tarihi ile ilgili bir kitabı yayımlanacak olan Amerikalı tarihçi Donald Quataert'in Nadir Özbek ile gerçekleştirdiği çalışma sonucu geçen yıllarda bir araya getirildi. Bu belgelerin

büyük bir bölümü Türkiye Taşkömürü Kurumu'nun (TTK) yanı sıra Zonguldak Karaelmas Üniversitesi'nde koruma altına alındı. Ancak zamanında kamyonlar dolusu belgenin SEKA'ya hurda kâğıt olarak gönderildiği de yerel tarihçiler tarafından dile getirilmektedir.

Yerel tarihçileri Zonguldak'ta önemli kılan, biraz da bu belgelerin bir bölümünü ellerinde bulunduruyor ve araştırmalarını bu belgelere dayandırıyor olmaları. Hemen akla, bu belgelerin kişilerin ellerine nasıl geçtiği sorusu gelebilir. Türkiye'de birçok kurumda egemen olan anlayış, yani eski belgelerin hurda kâğıt veya çöp olarak görülmesi Zonguldak'ta da oldukça yaygın. Özellikle

tirmeler sürecinde TTK'nın Zonguldak'taki boşaltmaya başlaması ile terk edilen binalardan dahi belgelerin sokaklara döküldüğü kentte anlatılmaktadır. Örneğin Zonguldak'ta ticaretiyle uğraşan Ali Kaya'nın çöpten belge toplayışını anlatmasını bir tarihçi olarak nasıl hayret ve üzüntü ile dinlediğimi hatırlıyorum. Tek avuntumuz Ali Kaya gibi yaşadıkları havzanın tarihine duyarlılıkları olan kişilerin bu belgeleri toplamış olmaları.

Quataert'in çalışmasına kadar havza ile ilgili belgelerin hurdaya gideni gitmiş, şahısların ellerine geçenler geçmiştir. TTK ve Zonguldak Karaelmas Üniversitesi ise artık ellerinde bulunan belgeleri modern bir arşivcilik anlayışıyla olmasa da ilgilenenlere sunmaktadır.

tedir. Burada ikinci bir Özege Koleksiyonu vakası yaratmamaya özen gösterilmelidir. Bilenler bilir, Seyfettin Özege binlerce Osmanlıca kitap ve dergiyi Erzurum Atatürk Üniversitesi'ne bağışlamıştır. Bu idealist tutum takdire şayandır; ancak bu değerli koleksiyonun Erzurum'da bulunması araştırmacıları zorlamaktadır. İstanbul veya Ankara'da bulunması bu koleksiyondan daha etkin yararlanmayı sağlardı. Dolayısıyla bizim önerimiz Zonguldak'ta arşiv adına ne varsa dijital ortama taşınmasıdır. Böylece bu belgeler hem daha iyi korunmuş olacaklar, hem de kopyalarının Zonguldak dışında da incelenmesi olanağı doğmuş olacaktır.

Hemen şu soru akla gelebilir: Belgeler dijital ortama alınarak Zonguldak

tarihi ile ilgilenenlerin tarihinin bir bölümünü yazmaya talip oldukları havzayı ziyaretleri elzemdir. Havzayı görmeden havzanın tarihi yazmak, dağı görmeden dağı tarif etmeye benzer. Kömürün bu havza için ne demek olduğunu, Zonguldak kenti için ise nasıl bir varoluş sebebi olduğunu havzayı ve kenti gezmeden anlamak mümkün değildir.

Genellikle taşra kentlerinin merkezlerini bir caminin, medresenin veya başka bir anıtsal yapının süslediği bir meydan oluşturur. Zonguldak ise tarihini ve varlığını 19. yüzyıl ortalarından itibaren çıkartılmaya başlanan kömüre borçludur. Zonguldak kent meydanını, yani bütün yolların birleştiği alanı büyük lavvar (kömür yıkama fabrikası) süsler. Büyük lavvarın kent merkezindeki durumu kö-

KOZLU'DA APELE BARAKALARI.
(20.yüzyıl başları)

Havza tarihi için sözlü kaynaklar büyük önem taşıyor. Sözlü tarih yöntemi ile havzanın yakın tarihine ilişkin vakit kaybetmeden tanıklıkları kaydetmek gerekiyor. Havzanın tarihinden haberdar kişilerin, özelde mükellefiyet dönemini bilen kişilerin bu görüşmeleri yapmasında fayda var.

KANDİLLİ'DE KÖMÜR YÜKLEME TESİSLERİ.
(1940'lar)

KANDİLLİ KÖMÜR OCAKLARININ DENİZDEN GÖRÜNÜŞÜ.
(1940'lar)

dışına taşınırsa Zonguldak'ın havza tarihi açısından önemi azalır mı? Hayır, azalmaz. Havza tarihi ile ilgilenenlerin belgeleri Zonguldak dışında görmeleri, belge tarayacakları zamanı kenti ve havzayı gezmeye ayırabilmelerini sağlayacaktır. Havza

mür kentinin tarihi ve varlığına dair en önemli semböldür kuşkusuz. Başka bir estetik...

Bir endüstrinin bir kentin ve havzanın tarihinde oynadığı rolü, dönüşümü görmek için araştırmacıların böl-

geyi gezmeleri en az yazılı belgeleri incelemeleri kadar önemlidir. Havzanın bazı yerleri açık hava sanayi müzesini andırır. Kandilli Müessesesi'nin deniz kıyısındaki tesislerinden arta kalanlar bunlara en güzel örnektir. Kozlu'nun sirtlarında işçi mahallerini gezmeden havzanın sosyal tarihini yazamazsınız. Belgelerde "ekonoma" adı verilen, kömür işletmeleri mensuplarının alışveriş yaptıkları tüketici kooperatifi benzeri küçük marketler uzunca bir süredir artık işlemiyor; ancak kepenkleri kapalı, rafları boş bir ekonomayı görmek hâlâ mümkündür.

Havzada üretilmiş, kömür işletmeciliği yapan kurum veya kurumlara ait kentlin sosyal tarihi açısından belgelerle birlikte önem taşımaktadır.

Arşiv belgelerinin yanı sıra, zaman içinde yayımı sona ermiş veya hâlâ yayımlanan süreli yayınlara ulaşmak da bir sorun olmayı sürdürmektedir. *Zonguldak Gazetesi* veya halen yayımı süren *Bartın Gazetesi* gibi, yayımları da dijital ortama taşınması ve en azından Zonguldak İl Halk Kütüphanesi'nde bulunması bir yarar sağlar.

Yazılı kaynaklarla birlikte havza tarihi için sözlü kaynakların da büyük önemi vardır. Sözlü tarih yöntemiyle havzanın yakın tarihine ilişkin tanıklıkları kaydetmek gerekmektedir. Sözlü tarih doğal olarak halen hayatta olan insanlar gerçekleştirilebilir. Dolayısıyla ortalama insan ömrünü dikkate aldığımızda havzanın 1940'lardan günümüze uzanan tarihine ilişkin sözlü tarih yapma olanağı bulunmaktadır. Örneğin havzanın, tarihinde çok özel bir dönem olan 1940'ları yaşamış kişilerin yaşları gereği hızla aramızdan ayrıldığını göz önüne aldığımızda, Havza'da geniş kapsamlı bir sözlü tarih projesinin hızla gerçekleştirilmesine olan ihtiyacı dile getirmek gerekir. Örneğin Saffet Can'ın 1990'larda gerçekleştirdiği görüşmeler bu açıdan önem taşımaktadır. Böyle bir projenin maliyeti dışında da önemli zorlukları bulunmaktadır. Havza sahilinde yayılmış yüzlerce madenci köyünden, sözlü tarih yapılabilecek yerleri saptamak gerekir. Sözlü tarih

yapılacak kişileri de saptandıktan sonra, bu görüşmeleri kimlerin yapacağı gündeme gelir. Havzanın tarihinden haberdar kişilerin, özelden mükellefiyet dönemini bilen kişilerin bu görüşmeleri yapmasında fayda vardır.

Arşivlerin toplanması ve sözlü tarih görüşleri havza tarihi için yapılması öncelikli çalışmalardır. Peki ya bu işleri kimler yapmalı? Önerim, bir ortak çatı altında çeşitli kesimlerin eş düzeyde ve etkinlikle katılımıyla, bu işlerin yürütülmesidir. Havza tarihini zenginliği ancak vilayet, belediye, üniversite, sivil toplum kurumları, yerel tarihçiler gibi farklı kurum, kuruluş ve kişilerin bilgi, birikim ve deneyimlerini bir araya getirebilecekleri bir çalışmasıyla gün yüzüne

mik disipline ihtiyacı vardır. Bu doğrultuda gösterilen çaba ve harcanan emekler, yerel tarihciliğin daha çok bilimsel disiplin edinmesiyle daha verimli olacaktır. Vilayet, belediye, TTK ve sivil toplum kuruluşlarına gelince, meselenin finansmanı ve bütün havzaya mal edilmesi konusunda bu kurumların daha çok sorumluluğu bulunmaktadır. Zonguldaklıların, bineale dinleyici olarak katılımlarının düşüklüğü sanırım bu durumu bu çevrelere de hatırlatmış oldu.

Zonguldak halen Türkiye'de tarihin akışını değiştirecek dinamizme sahip bir kent ve havza. Bu dinamizm gücünü hem çilekeş havza insanlarından hem de tarihten alıyor. Öyleyse Zonguldak dışından özellikle üniversitelerden gelecek katkılarla

çıkartılabilir. Örneğin üniversite çatısı altında bu kesimleri toplamak yerine üniversitenin de içinde yer aldığı bir ortak platform yaratılmalıdır. Üniversitenin havza tarihine ilişkin bilimsel ve akademik bir ağırlık merkezi haline geldiği söylenemez. Bazı projeler başlatılmış olmakla birlikte neredeyse ömrünü havza tarihine vermiş yerel tarihçilerin çaba ve katkıları yanında üniversite daha emekleme aşamasındadır. Yerel tarihciliğin ise daha çok bilimsel ve akade-

bienalin ikincisinin daha da vorimli geçeceğini umut ediyorum. Son olarak, bienalden önce yukarıda dile getirmeye çalıştığım yerel tarihciliğin sorunlarının bir atölye çalışmasında tartışmasının yararlarına dikkat çekmek isterim.

DİPNOTLARI

Bu sayıların her birinde yarıdan ve dörtte birine girilen günün değeri TTK'nın Sayın Sefi Eliboğlu'na teşekkür ederim.
Donald Gustafson, Nader Özbek, "Ereğli Kömür Madenleri", Tarih ve Toplum, c. 31, Sayı 121, Ocak 1999, s. 11-18.

ANILAR VEYERENKARASI
(1993)

MİLLİ TARİHİ ETKİLEYEN PARADİGMALAR

1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türkiye'de ırkçılık en katı biçimde sunulsa da esasen Cumhuriyet'in başından itibaren, romantik veriler her zaman Türk milliyetçiliğine hâkim olmuştur. Yani bu dönemden başlayarak Türk milliyetçiliğini bir yandan Aydınlanma geleneğinin evrenselciliği ve modernist değerleri bir yandan da Romantik tarih anlayışının verileri etkilemiştir.

KURTULUŞ DÖNEMİ
PROPAGANDA
KARTPOSTALLARINDAN
"HALAS".

Ankara Eski Zaman
Sanat ve Kültür
Merkezi
koleksiyonundan.

SEDA DUGAN

Türkiye'de milliyetçilik, ulus inşası (sivil küre) ile devlet inşası (politik küre) arasında gelip giden bir paradoksu sergilemektedir (Öğün 1997: 230). Türkiye'de milliyetçi ideoloji, millet –devlet bütünleşmesi hususunda Hegelist bir iz sürerken eşzamanlı olarak Herder'in "kültür-dil-ırk" bağlamında değerlendirdiği organik millet anlayışını da içinde barındırmaktadır. Meseleye tarih yazımı açısından baktığımızda, bu durum, bir yandan Herder'in öncelendiği etnik değerlere yapılan vurgu ve yine Hegel'in bir dünya devletini meydana getirecek olan Alman ulusunun doruğa çıkışını (devlet haline gelişini) sembolize eden geist kavramının görüldüğü bir tarih yazımına yol açmıştır.

Hem 1908'den sonraki milliyetçilik sınırları Turana varan imparatorluk tasarısı hem de az çok batılılaşma düşüncesinin kapsamı içindeki bütün öğelerle uzlaştırmaya yoluna gitmiş olan Ziya Gökalp'in 1918'de hâlâ "Türkleştirmek, İslamlaştırmak, muasırлаştırmak" formülü son derece bulanık bir görünüm arz etmekteydi. Ancak bu belirsizlik Milli Kurtuluş Savaşı'ndan sonra olanaksızlaşmıştır. Atatürkçülükle indirilen radikal darbe Türk milliyetçiliğine yeni, daha sınırlı ve daha olumlu bir

çerçeve çizilmesini önermiştir. Zira önceki dönemde Türkçülüğün sınırları hiçbir zaman kesinlikle saptanmamış ve siyasal olayların gösterdiği gelişmeye ve çizdiği grafiğe göre ya genişlemiş ya da daralmıştır. Nitekim uzun süre doğrudan doğruya Turancılık temasını işlemiş olan Gökaltıp dahi sonra onu uzak bir düşüncesi görmeye başlamış; daha sonra tüm dikkatini Türkiyecilik, Türkiye'de Türk ulusunun oluşması ve bilinçlenmesi konusu üzerine toplamıştır. Yusuf Akçura Kemalist hareketten bile önce Kemalist devleti kabullenmesini mümkün kılacak bir evrim geçirmiş, pantürkizmin en saldırgan yönlerini mahkûm eden bir zihniyete sahip olmuştur. Dolayısıyla Gökaltıp, Köprülü ve Akçura'da, Atatürk'ün 1923'teki Eskişehir nutkunda Pantürkizmi resmen mahkûm etmesiyle birlikte Anadolu ile sınırlı bir Türkçülüğe doğru bir kayma ve bu doğrultuda milliyetçiliği yeniden tanımlama söz konusu olmuştur (Berktaş 2002: 47-49). Böylelikle Kemalizm için öncelik ulusu kurmaya değil, devleti kurmaya yönelik bir hal almıştır. Mekânsal sınırlama olmaksızın ulusun var olduğu tüm sınırlar değil, salt misakı milli içinde yer alanlar ve bu sınırlar içindeki topluluk temel alınarak politik birlik öncelenmiştir. Dolayısıyla 1920'lerde Pantürkizm ve Panislamizmin yürüyüşleri artık ayrılmıştır. Bu ikisinin arçasal bir işlev olarak baktığı Batıcılık, TC devletinin kurucuları tarafından özel bir ideoloji düzeyine yükseltilmiştir (Kemalizm/Atatürkçülük). Geleneksel Türk veya Müslüman kimliğini koruyup güçlendirecek bir devlet arayışının yerini, güçlü bir devlete yaklaşan, onun isteklerine cevap veren bir milli kimlik ve onun inşasını yani tebaanın kimliğini değiştirmeyi hedefleyen bir "devlet" fikri almıştır (Bora 1995: 180-181).

Hegel, devleti, *Absolutegeist*'in (mutlak ruhun) yeryüzündeki somutlaşması olarak görmüştür ve bu özgürlük devletin kurulması ile gerçekleşecektir. Ona göre, devlette, özgürlük nesnelleşip, olumlu olarak gerçekleşebilir ve insan yalnızca devlette ussallığı kavuşabilir. Eğiti-

min tüm amacı bireyi özgürlükten kurtarıp ona devlet içinde nesnellik kazandırmaktır. Devletin Tanrısal yanı, yeryüzünde var olduğu biçimde "ide"dir. Genel ide ise ancak devlette görünür hale girmektedir (Hegel 2003: 113-116). Dolayısıyla Türkiye'deki tarihçilik "devlet"i tarihin merkezine koyarak tarihselciliğin bu türüne (Hegel'in tarihselciliğine) ve "Hegel'den esinlendiğini bildiğimiz Ranke'nin ulusal tarihçiliğine" (İlgers 2000: 25-26) bağlanmıştır.

Afet İnan'ın *Medeni Bilgiler*'inde devlete yüklenen anlamın büyüklüğü şu ifadelerle yerini bulmuştur:

Devletin sahip olduğu kuvveti ifade ederken bu kuvveti kendine özgü diye niteliyoruz. Gerçekten de devleti oluşturan milletin üzerinde etkisini sürdüren kuvvet, kişi olarak kimse tarafından verilmiş değildir. O bir siyasi nüfuzdur ki devlet kavramının özünde vardır. Ve devlet onu halk üzerinde uygulamak ve milleti dışı ve diğer milletlere karşı savunma yetkisine sahiptir. Bu siyasi kuvvet ve kudrete "irade veya egemenlik" denir (İnan 1969: 388; Atatürkçülük 2001: 5).

Recep Peker'e göre ulus, fertlerin

yarattığı kalabalıktan başka bir şey değildir. Peker, 1934-1935 yılları arasında Ankara Hukuk Fakültesi ve İstanbul Üniversitesi'nde verdiği inkılap tarihi derslerinde bu hususu açıkça şöyle belirtir:

Yurt denen ve kendisine kutsiyet verilen büyük ana varlığın tükenmez kaynağı olan ulus. hepsi tek tek olan ve hepsi ayrı tarafta çeken insanların bir araya gelmesinden teşekkül edince, benim sosyal düşünceme göre bir şey ifade etmez. Fertlerin yarattığı kalabalık yekünün, yani ulusun: hiçbir zaman ara vermeyen hayat mücadelesi cereyanları içinde daima muvafık olabilmesi, yurt dediğimiz büyük varlığın ön olması ve her kavşakta üstün çıkması için, düşüncede hareketle bir ve birliklik olması gerektir. (Peker 1984: 48).

Buradan da anlaşıldığı üzere ulus denen bu kalabalıklar devlet olmadan hiçbir şey ifade etmemektedir. Öyle ki devlete inat, adeta Türk milli kimliğinin en önemli kaynağıdır.

Ne var ki Türk ulusçuluğu ve ulusal tarih yazımı Hegel'in "dünya devleti" anlayışını benimsemekle birlikte

"BİZİM MİLLETİMİZ VATANI İÇİN HÜRRİYET VE EGEMENLİK İÇİN FEDAKAR BİR HALKTEİR. BUNU İSPAT ETTİ. MİLLETİMİZ YAPTIĞI İNKILAPLARIN KISKACI BİR SAVUNUCUSUDUR DA. BENLİĞİNDE BU FAZİLETLER YERLEŞMİŞ BİR MİLLETİ YÜRÜTMÜKTÜ DOĞRU YOLDAN HİÇ KİMSE, HİÇBİR KUVVET ALIKOYAMAZ."

Mustafa Kemal Atatürk

lar" diyenler vardır. Bu yorum doğru değildir. Gerçekte Türkler Bizanslılardan hem daha medeni idiler, hem de ırktan gelen karakırları onlardan yüksekti. (Age, 227).

Örneğin, Afet İnan'ın Mustafa Kemal'e Fransızca bir kitap göstererek, bu kitapta Türklerin sarı ırka mensup aşağı bir kavim olduğunu yazılı olduğunu bunun doğru olup olmadığını sorması üzerine Mustafa Kemal'in "Hayır, olamaz, bu mesele üzerine çalışmamız gerek" (Atatürk Hakkında Konferanslar 1946: 59) demesi de manidardır. Afet Hanım ise bu talimat ile harekete geçmiş ve bu çerçevede *Türk Tarihinin Ana Hatları* (TTAH) kitabının yazılması çalışmaları başlamış ve Türk Tarih Kongresi'nin ilk adımları atılmıştır (Ersanlı 2003: 147). Türklerin sarı ırka mensup olmadığının ispat edilmesi için girişilen çabalarla ortaya konmak istenen üstünlük anlatısı esasen ezilmişlik duygusundan neşet etmiştir. Esasen Kemalist tarihçiliğin ilk dönemlerinden itibaren, anlatısındaki bu kompleks Doğu milliyetçiliğinin bir özelliğidir. Zira milliyetçilik hareketleriyle ilgili Doğu-Batı ayrımı ekseninde açıklayıcı bir unsur olarak dikkate alınması gereken ayrım Doğu milliyetçiliğini tanımlayan "ezen-ezilen; fetih ve kurtuluş" öğeleriyle düşünülmelidir (Balibar-Wallerstein 1993: 61).

M. Kemal-Afet İnan diyalogunda da görüldüğü üzere (güya) oryantalist bakışa karşı geliştirilen bu karşı tez de oryantalist bakıştan ilham aldığı ortadadır. Batı karşısındaki ezilmişlik duygusuyla hareket eden M. Kemal, Türklerin Batı ırkları gibi ari ırktan geldiğini, hatta Batı ırkının kökenin Türk ırkına dayandığını göstermek isterken, sarı ırka karşı aşağılama içeren bir tavır ortaya koymuştur. Dolayısıyla üstünlük anlatısı ezme ve ezilme unsurlarını içermektedir ve tarih yazımında aşağılama ve aşağılanma psikolojisi içinde gelip gider. Paulo Freire bu konuda, ezilen milliyetçiliğin, direniş sürecinde, üstünlüğe dayalı bir gururla dolu olduğunu, bu gururun, milletlerin eşitliğinden çok üstünlüğe dayalı bir gurur olduğunu söy-

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, bir yandan demokratik kurumları yerleştirmeye çalışıp bir yandan da demokrasi karşıtı uygulamaları husule getirmiştir. Yer yer ana söylemde, Fransız kökenli ulus anlayışını, uygulamada ise, Alman kökenli "volkgeist" (ulus ruhu) anlayışını benimsemiştir.

ATATÜRK, ERTÜGRUL YATINDA AFET İNAN İLE BİRLİKTE.

1935

ulusun inşası mevzuunda etnik değerleri (Herder'yan paradigması) ön plana çıkarmaktan geri kalmamıştır.

Prototarih inşaları, modern tarihçiliğin kurumsallaşmasıyla başlamıştır. Modern tarihçilik milliyetçiliğin ve ulus devletin çocuğudur. Prototarih anlayışıyla, ulusun üzerinde yaşadığı toprağın gerçek sahibi olduğu ispata çalışılır. Bu anlamda çokkültürlülük olgusu karşısında ulusun benzersizliğini, biricikliğini, türdeşliğini kanıtlama, ulusun üzerinde yaşadığı topraklarda tarihsel kudemini kanıtlama ve ulusun temel var olma biçimi olarak insanlık tarihi üzerinden modern çağa ulaşan bir temel nüve olduğunu kanıtlama gibi üç temel kayı vardır. Buradaki türdeşlik olgusundan, belirli bir etnik grubun anıları, kültürü, tarihsel hafızası, anayurt kavramı doğal ve ger-

çeğe uygun sayılırken başka halkları (ötekilerin), gerçekten yoksun ve kusurlu görülür (Aydın 2003: 9-10). Örneğin, Mustafa Kemal'in "Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran Türk halkına Türk milleti denir... Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir..." (Atatürkçülük 2001: 49) şeklindeki millet tanımına baktığımızda bu gerçeği hemen görmek mümkün olacaktır; hatta sadece kadimlikte ve liyakatte değil ırksal olarak da Türk ırkı en üstün ırktır. İstanbul'un fethi olayı ile ilgili Atatürk'ün görüşü şöyledir:

İstanbul'un fethi olayını incelerken: "Bizanslar, Türklerden daha medeni idiler; fakat Türklerin kültürü (daha) kuvvetli olduğu için galip geldiler, başarılı oldu-

ler. Açıkça "ezme ve egemen olma" düşlerini içerir bu gurur... Ezilenin içinde bir potansiyele halinde ezen olma yani rolleri değiştirme eğilimi vardır." (Freire 1991: 23). Bu durum en fazla ırkın tarihsel kökeni inceleyenlere meydana çıkar. Örneğin, Türk tarih yazımında anayurt meselesi ele alınırken bu durumu çokça hissetmek mümkündür. Anayurt meselesi özellikle Türk milliyetçiliğinin yaşadığı büyük bir sıkıntı olmuştur. Türkçülerin, milliyetçiliklerini konumlandıracakları bir fiziki mekân bulmakta yaşadıkları güçlüğü bağli olarak sınırlarının saptanması son derece güç bir coğrafyaya yönelmeleri aslında burjuva özelliklerini kaybeden "yeni milliyetçiliğin" özelliklerinden biridir. H. Kohn'un tipolojisinde vurguladığı gibi "Milliyetçilerin kafasında apriori olarak 'ideal bir vatan' düşü yatmaktadır. Mevcut sınırlarsa çoğu kez kabul edilemezler. Bir milletin sınırları ancak milliyetçi bir mücadele sonunda milliyetçilerin tasarladıklarına uygun olarak çizilecektir." (Öğün 1992: 19-20). Anayurt meselesindeki sıkıntının ardında Türk milliyetçiliğindeki romantizm açığı yatmaktadır. Bu yüzden de vatan ağırlıklı, Türkün destansı dirilişinin soyut mekânı olarak sık sık yüceltilmiş

ve bu biçimde "vatan"ın soyut bir coğrafya olarak tasviri söz konusu olmuştur. Ancak Anadolu'nun Türklerin tarihsel anavatanı olduğu söylemi, Anadolu ahalisince sahiplenilmesi zor bir "plastik proje" olmuştur. Vatan konusundaki romantizmin güdüklüğü aynı vatan yanında birlikte yaşam tecrübesini işleyen "milli kimlik" oluşumuna da ket vurmuştur (Bora 1997: 60). Bu sebeple de Cumhuriyet'in ilk döneminde, kolektif bir öz güvene dayanak oluşturacak tek müsterek toplumsal tecrübe Kurtuluş Savaşı olmuştur. Ancak milli özgüvenin sağlanmasında aslan payını Cumhuriyet dönemindeki toplumsal reformlar ve inkılaplar almıştır. Böylelikle romantizm sıkıntısını aşmak için Kurtuluş savaşı tecrübesiyle inkılaplar birbirine ulanarak işlenmiştir (F. Benlisoy-S. Benlisoy 2001/2002: 62). Örneğin Mustafa Kemal şu sözleriyle kolektif bir öz güveni aşlamaya çalışmıştır:

Bizim milletimiz vatani için hürriyeti ve egemenliği için fedakâr bir halktır; bunu ispat etti. Milletimiz yaptığı inkılapların kısıkaç bir savunucusudur da. Benliğinde bu faziletler yerleşmiş bir milleti yürümekte olduğu doğru yoldan hiçbir kimse, hiçbir kuvvet alıkoyamaz. (Atatürkçülük 2001: 49)

Türk tarih yazıcılığında anayurt sınırlarının çizilmesi ve millete tarihli köken bulma hususu epey zahmetli olmuştur. Örneğin Avrupa tarih yazıcılığının temel tezinde Grek uygarlığı Avrupa uygarlığının kökü olarak kabul edilirken, Türk tarih tezinde, Yunan uygarlığının kökü Eti uygarlığına bağlanıyor (İnan vd. 1996: 63). Etiler ise Türk olarak gösteriliyordu. Teze göre:

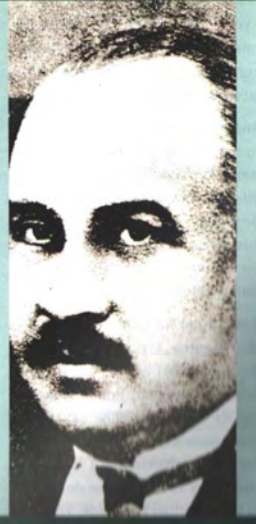
Küçük Asya ahalisi. Hititler ve benzeri isimlerle tanıtılmış Türklere. Bunlar tarihten evvel Orta Asya yaylasından batıya geçmekte göçlerle buraya gelmişlerdir. Ve Mezopotamya'nın ilk otokton ahalisi olan Sümerlerle ve İran batısına yerleşen Elamlarla akrabadırlar. Gerçekten adalar denizinin ve bunun batısındaki kıtanın ve Trakya'nın dahi ilk oturanları aynı kökten ve ırktandırlar. Etilerin esas dilleri de Elameca. Sümerce gibi Türkçedir. Etilerin dilleri sami ya da Hindu-Avrupalı değildir. (Ağ, 192-193)

Tezdeki iddiaya göre, Mezopotamya'da yer alan uygarlıklardan Sümerlerle ve Elamların dilleri Türkçe idi. O halde, Mezopotamya ve havalisindeki devletler de Türklerin kurduğu devletlerdir.

Ziya Gökalp (1876-1924)

Ziya Gökalp (1876-1924) eğitimine Diyarbakır'da başladı. Amcasından geleneksel İslam ilimlerini öğrendi. 1895'te İstanbul'a gitti. Baytar Mektebine kaydını yaptırdı. Buradaki öğretimi sırasında İbrahim Temo ve İshak Sukuti ile ilişki kurdu. Jön Türkler'den etkilendi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Muhafiz eylemleri nedeniyle 1898'de tutuklandı. Bir yıl cezaevinde kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra 1900'de Diyarbakır'a sürgüne gönderildi. 1908'e kadar Diyarbakır'da küçük memuriyetler yaptı. 2'nci Meşrutiyetten sonra İttihat ve Terakki'nin Diyarbakır şubesi'ni kurdu ve temsilcisi oldu. "Peyman" gazetesini çıkardı. 1909'da Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Kongresi'ne Diyarbakır delegesi olarak katıldı. Bir yıl sonra, örgütün Selanik'teki merkez yönetim kuruluna üye seçildi. 1910'da kurulmasında öncülük yaptığı İttihat Terakki İdadisi'nde sosyoloji dersleri verdi. Bir yandan da "Genç

Kalemler" dergisini çıkardı. 1912'de Ergani Maden'den Meclis-i Mebusan'a seçildi. İstanbul'a taşındı. Türk Ocakları'nın kurucuları arasında yer aldı. Derneğin yayın organı "Türk Yurdu" başta olmak üzere Halka Doğru, İslam Mecmuası, Milli Tetebbular Mecmuası, İktisadiyat Mecmuası, İhtimayiat Mecmuası, Yeni Mecmuası'da yazılar yazdı. Bir yandan da Darülfünun-u Osmanî'de İstanbul Üniversitesi) sosyoloji dersleri verdi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesinden sonra tüm görevlerinden alındı. 1919'da İngilizler tarafından Malta Adası'na sürgüne gönderildi. 2 yıllık sürgün döneminden sonra Diyarbakır'a gitti. Küçük Mecmuası'yı çıkardı. 1921'te Maarif Vekaleti Telif ve Tercüme Heyeti Başkanlığı'na atandı, Ankara'ya gitti. Aynı yıl İkinci Dönem Türkiye Büyük Millet meclisi'ne Diyarbakır mebusu olarak girdi. 1924'te kısa süren bir hastalığın ardından İstanbul'da öldü.

GEÇİLMEZ GEÇİT
İSİMLİ
KURULUŞ SAVASI
PROPAGANDA
KARTPOSTALI

Sümerlilerin. Akatlıların ve Elamlıların teşkil ettiği devletler muhtelif tarihi şekil ve mahiyet arzederler. Bunların siyasi teşkilatları ile Altaylarda, tarihin ilk bilinen ilk Türk tarzı hükümetleri arasında büyük bir benzeşim vardır. (age, 150).

Ayrıca Mezopotamya'da devlet kuran ırk ile Anadolu'da medeniyet kuran ırkın da aynı menşeden olduğu iddiası yer almaktadır:

Anadolu medeniyetinin Mezopotamya veya Mısır medeniyeti kadar eski olmadığı iddiası varit değildir. Zira söylediğimiz gibi Mezopotamya ile Anadolu'yu işgal eden insanlar aynı ırktan ve aynı menşedendir. (Türk Tarihinin Ana Hatları. Methal Kısmı 1931:6)

Yine Birinci Türk Tarih Kongresi'nde (BTTK), yine Avrupa tarih yazıcılığında yer alan Avrupa uygarlığının Roma uygarlığına, Roma uygarlığının da Grek uygarlığına dayandırılması meselesini çürütmek için Roma uygarlığının kökü Etrüsklere bağlanmış ve Etrüsklerin de Anadolu ile bağlantısı kurularak, kökenle-

ri Türk ırkına dayandırılmıştır. Böylece Avrupa uygarlığının temelinde Türklerin olduğu ispat edilmeye çalışılmıştır:

Yunan ilim ve sanat felsefesinin bütün pınarları Garbi Anadolu'da olduğu gibi, Roma medeniyetinin kökü de oradadır. Bu medeniyetin temellerini kuran Etrüsklerin İtalya'ya Anadolu'dan gelmiş oldukları muhakkaktır. Etrüsk sanatı ile Eti ve Lidya sanatları arasında sıkı bir münasebet tespit edilmiştir. (age, 12).

Dolayısıyla yer yer ise Herderyen paradigmaya da sarılan Türkiye'deki milliyetçi inşa, kendi tarihinin biricikliği iddiasıyla gerçek uygarlık çizgisini kendilerinin temsil ettiği ve Batılı tarih yazımının bunu göz ardı ederek kendilerini tarihin dışına attığı iddiasına dayanmış ve her kültürel varlığın özgül bir tarihi olduğu savına dayanan çokkültürcü bir milliyetçilik görüşünün dışında yer almıştır. Yani Batı dışında kalan milletlerde birer ortaya çıkan ülke esaslı (teritoryal) ulus devletler, dayandıkları etnik unsurun, bulundukları topraklardaki en eski halk, dolayısıyla devletin egemen unsuru olmayı hak eden halk olduğunu ispata girişmişlerdir. Geri kalanlar ise yabancı yahut vatanın gerçek sahiplerine tabi olması gereken topluluklardır. Bunlar da en çok bu nedenle ulus olmayı hak etmezler. Zira henüz coğrafya iken oraya gelen bu seçilmiş halk, o toprakları vatanlaştırmıştır (Aydın 2003:10-11).

Türkiye Cumhuriyeti devleti bir yandan demokratik kurumları yerleştirmeye çalışıp bir yandan da demokrasi karşıtı uygulamaları husule getirmiştir. Yer yer ana söylemde, Fransız kökenli ulus anlayışını, uygulamada ise, Alman kökenli "volkegeist"(ulus ruhu) anlayışını benimsemiştir. Örneğin, 1920'li yıllarda toplumu dönüştürmede Fransız kökenli pozitivist referanslar söz konusu olmuşken, 1930'lu ve 1940'li yıllarda bunun yerini Alman milliyetçiliği, İtalyan faşizmi (siyasi örgütlemeye), Sovyet sosyalizmi (iktisadi politikalarda) almıştır. Dolayısıyla 1930'lu yıllar, Türkiye'nin yü-

zünü otoriter ve totaliter rejimlere döndüğü yıllardır. Ayrıca Kadro dergisi yöneticilerinin de Rus, Alman ve Fransız eğilimli olması, bu üç ülke paradigmasının (Alman etnik milliyetçiliği, faşist siyasi yapılanma, devletçi ekonomik örgütlenme) Türkiye üzerinde ne derece etkili olduğunu ortaya koyar (Çaha 1997: 260-261). Özellikle Alman tarihselciliği, "devleti her şeye kadir bir güç olarak gören idealist ve devletçi özellikleriyle Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliğini en azından kırklı yıllara kadar etkisi altında bulundurmıştır." (Ersanlı 2003: 39).

Örneğin Yalçın Toker Fransız usulü demokratik yurttaş anlayışını, 1924 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nin içinde bulunduğu konjonktürle açıklar. Toker'e göre:

...Azınlıklar, ancak vatandaşlık gibi bir şekli meselesi bakımından Türk addedilmektedir. Milliyet yönünden ise bu sınıfa sahip olabilmek, Türk soyundan gelen ve Türk kültürünü benimseyenlerin hakkıdır... Lozan gibi bir hukuki engel karşısında anayasamıza, milliyetçiliğin bundan daha açık ifadeyle yansımaları o gün için imkânsızdı. (Toker 1979: 364; Özbudun 1997: 67).

Türk milliyetçiliği, Aydınlanmanın ve de Fransız devriminin getirdiği "iradi ulus", "vatandaşlığa dayalı ulus" gibi birtakım değerleri son derece pragmatik bir anlayış çerçevesinde benimsemiş görünmektedir. Mustafa Kemal, "Bugün içimizde bulunan Hristiyan, Musevi vatandaşlar, mukadderat ve tarihlerini Türk milletine vicdani arzularıyla bağladıktan sonra kendilerine yan gözle, yabancı nazarıyla bakılmak, medeni Türk milletinin asil ahlakından beklenebilmiz mi?" (İnhan 1969: 383) demişse de, daha önce söylediğimiz gibi Kemalizmin diğer yüzü, 1930'lardaki aşırı Alman milliyetçiliği karakteriyle karşımıza çıkar. Bu aşırı milliyetçi yaklaşım, Cumhuriyet Halk Partisi'nin önde gelen ideologlarından ve dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt tarafından Ödemiş'te verilen bir söylevde şöyle dillendirilir:

...Çünkü bu ırka bu güne kadar

yaptıkları ile esasen eþendi olan Türk milletine mevkiini iade etti. Benim þikrim, kannatım şudur ki, dost da düşman da dinleisin ki, bu memleketin eþendisi Türktür. Öz Türk olmayanların Türk vatanında bir hakkı vardır, o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır. Dünyanın en hür memleketindeyiz. Bunun adına Türkiye diyorlar. (Kaplan 2002: 136).

Süleyman Seyfi Ögün'ün işaret ettiği gibi, 1940'lı yıllarda Türk milliyetçi literatürü o güne dek görülmemiş ırkçılık ve yabancı düşmanlığı biçiminde söylemlerle doludur. Bu dönemde, Türk ırkçılığı Turancılık biçimini almış, daha önce Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın sadece kültürel düzeyde savundukları Turancılık bu dönemde onlardan farklı olarak ırkçı-politik bir anlam kazanmıştır. (Ögün 2000: 136). Ögün'e göre "Yeni Turancılığın politik manifestolaşmasını 1930'lu yılların başında çıkan Atsız mecmuasında izlemek mümkündür. Derginin başyazarı Hüseyin Nihal Atsız'dır. Derginin dış Türklerin kültürel hayatları üzerinde odaklanan çalışmaları, kesin bir ırkçı Turancı açılımla taçlanır." (age, 137).

Sonuç olarak, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türkiye'de ırkçılık en katı biçimde sunulsa da esasen Cumhuriyet'in başından itibaren, romantik veriler her zaman Türk milliyetçiliğine hâkim olmuştur. Yani bu dönemden başlayarak Türk milliyetçiliğini bir yandan Aydınlanma geleneğinin evrenselselçiliği ve modernist değerleri, bir yandan da Romantik tarih anlayışının verileri etkilemiştir. Yeni ulusal kimlik yurttaşlık temelinde kurulmuşsa da saf ulus ruhuna doğru çoğu kere kaymalar yaşanmıştır. 1950'lere dek bazen birbirinden ayrı olmuş, bazen iç içe geçmiştir. Bu dönemde çeşitli iç ve dış gruplara karşı bir önyargı gelişmiştir. Aydınlanma geleneği ortadan kaldırılmaları gerektiğini söylemişken Fransız jakobenleri ve Alman romantikleri bu önyargıları, halkların kültürel hazineleri olarak adlandırmışlardır. Bu sebeple Türk devletinin etnik kimliği ortaya çıkartan bu düşünceleri uygulamaya geçirmesi Türk modernleşme hareketinin

bir başarısızlığı olarak kabul edilebilir. (Bilgin 1995: 115-119). Kaldı ki Türk ulusu, kendini Türk kültürüne bağlı saymak ve Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve Türkün diyen herkesin Türk sayılacağı tanımına dayalıysa, en azından bu tanım Kürtler açısından başarısız olmuştur. 1925'ten 1938'e dek süren Kürt ayaklanmaları şunu ortaya koyar ki, doğunun batı ile bütünlüğü ancak ordu kuvveti ve şiddet yoluyla sağlanabilmiştir. O halde salt bu husus dahi bize Türk ulusal kimliğinin doğuda iflas ettiğini gösterir. (Somel 1997: 81).

* Bu makale, 'Türkiye'de Tarih yazıcılığı: 1990 Sonrası Lise Tarih Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi başlıklı (Danışman: Doç. Dr. Esra Danacıoğlu, YTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi J.Lisans Programı) basılmamış yüksek lisans tezinden alınmıştır.

"SEVGİLİ TRAKYAHEZİNİ KURTULUŞU" İSİMLİ KARTPOSTAL

DİPNOTLAR:

* Herder evrensel anlamda geçerli insan aklı/ikrini ve evrensel ölçüler reddederek "bireycilik" ve "tarihsel değişim" ikrını savunur (Bkz. Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, *Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi*, çev. Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, 2004, s. 378. Herder'e göre, tarihsnel görevi: "Geçmiş zamanda yaşamamın nasıl bir şey olacağını hayal etmekir." Öyleyse "Kendini devrin içine, göklere tüm tarihe daldır, her şeyin içinde hisset kendini." Bkz, age, s. 380.

KAYNAKLAR

- Atatürkçülük Atatürk'ün Görüş Ve Direktifleri, I. Kitap, İstanbul: Genel Kurmay Başkanlığı, 2001.
- Atatürk Hakkında Konferanslar, Ankara: TTK Basımevi, 1946.
- Aydın, Suavi, "30'ların Tezlerine Geri Dönüş, Anadolu'da Proto Türkler'in Yeniden Keşfi", *Toplum ve Bilim*, 66, Bahar 2003.
- Balıbar, Ettienne ve Wallerstein, Immanuel, *İrk-Ulus Sınır Belirsizlik Kimlikler*, çev. Nazlı Özken, İstanbul: Metis Yayınları, 1993.
- Benlisoy, Foti ve Benlisoy, Stefo, "Milliyetçi Tarih Yazımı ve 'Azgelişmişlik' Bilinci, Yunan Tarih Yazımında Geçmişlik Algıları", *Toplum ve Bilim*, 91 Kış 2002/2002.
- Berkay, Halil, *Cumhuriyet İdeolojisi Ve Fuar Köprüsü*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Berkay, Halil, "Tarih Eğitimi Ve Ders Kitapları", *Toplumsal Tarih*, Nisan 2002.
- Bilgin, Nuri, "Kimlik Arayışı Olarak Resmi Tarih Öğretimi ve Ders Kitapları 1994 Buca Sempozyumu", (yay. haz.) Salih Özbaran, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Bora, Tanıl, *Milliyetçiliğin Kara Baharı*, İstanbul: Biri-kim Yayınları, 1995.
- Bora, Tanıl, "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", "Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik", Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Çaha, Ömer, "Sivil Toplum Devlet Karşıtlığında Türkiye Cumhuriyeti", Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Ersanlı, Büşra, *İktidar ve Tarih Türkiye'de Resmî Tarih Tezinin Oluşumu 1929-1937*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- Freire, Paulo, *Çizilenlerin Pedagojisi*, çev. Dilek Hattat, 1081-Erol Özбек, İstanbul: Ayrintı Yayınları, 1991.
- Hegel, G. W. F., *Tarihte Akıl*, çev. Önay Sözer, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- İnan, A. Afet, *Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara: TTK Yayınları, 1969.
- İnan, Afet vd., *Türk Tarihinin Ana Hatları* (TTAH), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1996.
- Kaplan, İsmail, *Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.
- Ögün, Süleyman Seyfi, *Mukayyese-i Sosyal Teori: Ve Tarih Başlangıcında Milliyetçilik*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Ögün, Süleyman Seyfi, "Türk Milliyetçiliğinde Hâkim Millet Kodunun Dönüşümü", Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Peker, Recep, *İnkılap Dersleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1984.
- Ögün, Süleyman Seyfi, *Türkiye'de Cemaatçı Milliyetçilik: Ve Nurettin Topcu*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1992.
- Özbudun, Ergün, "Milli Mücadele ve Cumhuriyetin Resmi Belgelerinde Yurttaşlık ve Kimlik Sorunu" Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Skirbekk, Gunnar-Gilje-Antik Yunan'dan Modern Döneme Felsefe Tarihi Nils, 1999, Emrullah Akbaş, Şule Mutlu, İstanbul: Üniversite Kitabevi Yayınları, 2004.
- Somel, Şekûk Akın, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Kimliği", Cumhuriyetin İlk Döneminde Milli Kimlik, Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik Sempozyumu, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1997.
- Toker, Yalçın, *Milliyetçiliğin Sosyal Etkileri*, İstanbul: Toker Yayınları, 1979.
- Türk Tarihinin Ana Hatları, Metin Akı, İstanbul: Devlet Matbaası, 1991.

NOTRE DAME DE SION

YÜZ ELLİ YILLIK DERS

Notre Dame de Sion, yenilenmiş binası, öğrenci birliği, öğrenciyi eskisinin tersine dışa dönük yetiştirmeye yönelik faaliyetleriyle 150. yaşını kutlamaya hazırlanırken, büyük bir disiplin içinde koridorlarda sessizce yürüyen, başrahibeyi uzun uzun çalışılmış bir reveransla selamlayan küçük kızları da kendi tarihine eğilerek, arşivlerini açarak selamlıyor.

190'LU YILLARA AİT
BİR CUMHURİYET
BAYRAMI
KUTLAMASINDAN
FOTOĞRAF.
«CUMHURİYET»'İN
SONRA, ÖZEL
OKULLAR MAARİF'E
BAĞLANMIŞ, OKUTU-
LACAK KİTAPLARDAN
FORMLARA KADAR
HER ŞEY DENETLENİR
OLMUŞTU. NOTRE
DAME DE SION'UN
MAARİF ONAYLI KENDİ
ŞAPKALARI VARDI.
HATTA SOKAKTA
ŞAPKASIZ
YAKALANANLAR
BÜYÜK CEZA
GÖRÜRDÜ. RESMİ
BAYRAKLARDA İSE
ORTAKÜL
KASKETİ TAKMAK
ZORUNLUYDU. OKUL
KASKETLERDEN
BULUNDURUR,
KIZLARA BUNLARI
KIRALARDI.
KASKETİN SAĞ
SALIN GERİ GETİRENE
PARASI İADE
EDİLİRDİ.

SAADET ÖZEN

Notre Dame de Sion Fransız Lisesi, 2006'da 150 yaşına giriyor. Marsilya'dan kalkan Sinai gemisinin on iki Notre Dame de Sion rahibesini Galata'ya getirmesinden bu yana geçen, içine bir imparatorluğun yıkılışının, bir cumhuriyetin kuruluşunun, bir şehrin ölçüsüzce büyüüşünün hikâyesinin sığıldığı bir zaman dilimi bu. Bu süre boyunca Pangaltı'daki kasvetli bina insan ve şehir

manzaralarının değişmesini sessizce seyrederken, içindeki rahibeler de bütün olup bitenleri kaydettiler. Büyük bir sabırla, gün atlamadan tuttukları günlüklerle, titizlikle saklanmış mektuplarıyla ülkenin çalkantılı yüz elli yılına dair önemli bir arşiv oluşturdular. Rahibelerin israftan kaçınmak için ucuz mürekkeple doldurdıkları incecik kâğıtlar, okul defterleri Notre Dame de Sion'un Roma'daki genel merkezinde saklanıyor. Bu belgeler 150. yılın

onuruna ilk kez gün ışığına çıkarılacak ve ocak ayında başlayacak bir yıllık kutlama etkinlikleri kapsamında Notre Dame de Sion'un uzun geçmişiyle ilgili bir kitaba, bir sergiye ve bir belgeye kaynaklık edecek.

Notre Dame de Sion rahibeleri İstanbul'a 1856'da, on beş yılı aşkın bir süredir Filles de la Charité rahibelerinin işlettiği bir kız okulunu devralmak üzere gelmişlerdi. Mensup oldukları dini birlik ya da cemiyyetin sadece on üç senelik bir geç-

1909'DE, PARİS'TE
HAZIRLANAN BİR
FOTOGRAF ALBÜMÜN-
DEN OKULUN JİNNAS-
TİK DERSİNİ GÖSTEREN BİR
FOTOGRAF.

mişti vardı. Kurucular, Strasbourg'lu Yahudi Ratisbonne ailesinden Théodore ve Alphonse adlı iki kardeşti; Rotschild'lerin, Montefiore'lerin, doğuda Kamondoların yaptığı Ratisbonne'lar da kendi şehirlerinde yapıyor, cemaatlerinin çeşitli ihtiyaçlarıyla, özellikle eğitim sorunlarıyla yakından ilgileniyorlardı. Fransız Devrimi Yahudileri özgürleştirmiş, onların şehirle kaynaşmasını, diğer dinlerin mensuplarıyla daha fazla ilişkide bulunmasını getirmişti. Bunun sonuçlarından biri, Hristiyan cemiyet hayatına giren bazı Yahudilerin din değiştirmesiydi; Ratisbonne'lar da önce Théodore'un, bir süre sonra da kardeşlerinden Alphonse'un Hristiyan, nihayet din adamı olmaya karar vermesiyle bunu bizzat tecrübe ettiler.

Alphonse'un Hristiyanlığı kabul ettiği 1842 yılı, Notre Dame de Sion cemiyetinin kuruluş tarihi olarak kabul edildi. Notre Dame de Sion'u diğer Katolik cemiyetlerden ya da tarikatlardan ayıran, Hristiyanlara İncil'in köklerinin Eski Ahit'e olduğunu hatırlatmayı şiar edinmiş olmasıydı. Cemiyetin adı da bunu yansıtıyordu: Notre Dame, yani Meryem; Sion ya da Kudüs'ün Eski Ahit'teki adı.

Notre Dame de Sion kurulduktan ki-

sa süre sonra eğitim alanında adını duyurarak okullar açmaya başladı; 1855'te Alphonse, Kudüs'te bir eğitim kurumunun temellerini attı. Bunun yanı sıra rahibeler, Hristiyan ya da Yahudi genç kızları eğitmeleri için pek çok kurum tarafından istenir olmuştu. 1856'da, dört bir yandan gelen tekliflere bir yenisi eklendi: İstanbul'daki Filles de la Charité rahibeleri, Galata'da kurdukları, ardından Taksim'e, son olarak da ıssız Pangaltı kırlarındaki, Papa ve kiliğine ait kültürel binaya taşındıkları yatılı kız okulunu onlara devretmek istiyorlardı. Filles de la Charité rahibeleri, İstanbul'da özellikle Kırım Harbi sırasında yaralıları tedavi ederek büyük saygınlık kazanmışlardı. Onların temel yönelimi yoksulların içinde en yoksullara gitmek, hastalarla ya da yaşlılarla ilgilenmekti. İdare ettikleri okul faaliyet alanlarının dışına çıkmış, kızlarının Batı'daki gibi eğitim almasını isteyen Peralı Levantenlerin rağbet ettiği bir zengin okuluna dönüşmüştü. Filles de la Charité rahibeleri, bunun üzerine elit genç kızların eğitiminde uzmanlaşmış olan Notre Dame de Sion rahibelerini İstanbul'a davet etmişlerdi.

Avrupa'da soylu genç kızlar, yüzyıllardır manastır okullarında eğitil-

di. Notre Dame de Sion'un programlarına ve işleyişine en fazla ilham veren kurumsa, Madame de Maintenon'un 1686'da kurduğu Saint-Cyr okulu olmuştu. Her sınıfın bir renkle simgelenmesi, erdeme ve disipline verilen önem, ödüllendirme sistemindeki bazı ayrıntılar, Notre Dame de Sion'un çok uzun bir Fransız ve Katolik geleneğinin devamcısı olduğunu gösteriyordu.

Okulun düzeni, öğrencilerin dışarıdaki unvanlarından sıyrılmasını, öğrencilerin de öğretmenlerin de okul hiyerarşisindeki rollerine uygun davranmalarını gerektiriyordu. Sınıf renklerini gösteren kemerler, öğrencilerin boyunlarına taktıkları, dinlerini belli eden haçlar ya da yıldızlar bu bakımdan rollerin açık, kolay anlaşılır birer göstergesiydi. Bu bir yandan da bireysel özellikleri geriye itme, Katolik anlayış doğrultusunda alçakgönüllü, itaatkâr ve yüksek ahlaklı kadınlar yetiştirme isteğinin de bir ifadesiydi. Rahibelerin günlüklerinde ve en eskileri 1880'lere dayanan kayıt defterlerinde Alléon'lar, Parmalar, Nomicolar, Delcordalar gibi ünvanmış adelerin ya da önemli diplomatların adlarına rastlanır.

Heride Pera sosyetesine katılacak genç hanımların ruhları zenginli-

ğin getireceği kirlenmeden korumaya çalışmak, Notre Dame de Sion'un birinci amacıydı. Genç hanımlar dünya tarihinden dünya edebiyatına, klasik Yunanca ve Latince'den piyano, desen, suluboya derslerine uzanan bir programla bilgi silahıyla donatılır, bir taraftan da dindarlığa, hayatın acı taraflarını öğrenmeye teşvik edilirdi. 1870 Pera yangınından sonra Notre Dame de Sion öğrencilerinin, kendilerine ödül olarak verilecek kitapların paralarını yangın kurbanlarına bağışlaması rahibeler tarafından takdirle karşılanmıştı. Toplumsal çalkantıların, radikal ayaklanmaların önüne geçmenin yolu zenginlerin alçak gönüllü ve hayırsever olmasıydı. Okulda Yahudi ve Müslüman öğrenciler Hristiyanlarla birlikte din dersleri-

elli yılda politik olaylara fazla ilgi göstermedikleri, henüz epey uzakta olan şehir hayatının okul binasına sızmasını tercih ettikleri izlenimini uyandırır. Gene de ekonomik zorluklar, paranın değer kaybetmesi, yangınlar, tahtın el değiştirmesi, Fransız imparatoriçesinin İstanbul'u ziyareti gibi olaylar kaydedilmiştir, fakat politik olaylara asıl ilgi 20. yüzyılda başlar. Bunun bir nedeni, şehrin Pangaltı'ya, okul binasına kadar sokulmuş olması, dolayısıyla dış dünyaya ilişkiyi koparmanın eskisi gibi kolay olmamasıydı.

31 Mart Vakası sırasında kışkılların arasında kalan okulun rahibeleri gelişmeleri büyük bir dikkatle izlediler, gazetelerden okuduklarını, velilerden duyduklarını ve kendi yo-

postallarda yüpheli ifadeler kullandığı, Almanya aleyhine Fransızlara casusluk yaptığı gerekçesiyle tutuklandı, önce Sultanahmet'te, sonra Kumkapı'daki eski Joanne d'Arc okulunda üç ay alıkonuldu. Ötekiler mühendishanenin yanı sıra okulun bir bölümünde kurulan hastanede çalışarak Osmanlı ordusunun yaralı neferlerini tedavi ettiler; bu sırada Fransa'daki rahibeler de karşı cephenin erleriyle ilgileniyorlardı.

Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'a giren işgal kuvvetleri binayı rahibelere iade ettiler, böylece okulda eğitim tekrar başladı. Rahibeler Anadolu'daki durumu pür dikkat izliyor, işgal biterse Türk kuvvetlerinin okulu kapatacağını düşünüyorlardı. Bekledikleri gibi olmadı. İstanbul'a

Cumhuriyet'le birlikte Notre Dame de Sion'un yapısı ve idaresi tamamen değişti. Osmanlı'nın cemaatleri yan yana yaşatan, dolayısıyla kendi ihtiyaçlarına uygun eğitim kurumlarını meşru gören sisteminin yerine merkezi, milli ve laik karakterli bir eğitim sistemi kurulacaktı.

OKULUN
RESİM ODASI,

ne girmezdi, ama bu anlayışı içeren genel ahlaki eğitim herkes için aynıydı.

Notre Dame de Sion rahibelerinin devraldığı sırada okulda 90 kadar öğrenci vardı. Bir süre sonra Yahudiler de sıraları doldurmaya başladı. Müslüman öğrencilerin adlarına ise kayıt listelerinde en erken 1886'da rastlanırsa da, daha 1860'lardaki günlüklerde bazı Müslüman ailelerin kızlarını ısrarla bu okulu yazdırmaya çalıştığı görülür. Rahibeler bu konuda tereddütölüyorlardı, en çok da Osmanlı devletinin tepkisinden çekiniyorlardı. Nitekim 1886'dan sonra II. Meşrutiyet'e kadar Müslüman öğrenci sayısı bir elin parmaklarını geçmedi. Müslümanlar asıl olarak Cumhuriyet'ten sonra büyük bir hızla çoğaldılar.

Rahibelerin günlükleri, onların ilk

rumlarını günlüklerine, mektuplarına aktardılar. Onlar olup bitenleri esasen Hristiyan nüfusa yönelik bir saldırı olarak algılamışlardı, bu nedenle Hareket Ordusu'nu bir kurtarıcı olarak kabul ettiler, hatta olaylar yatıştıktan sonra öğrencileri topluca hastanelere, yaralı askerlere ziyarete götürdüler.

Bütün dünyanın sınırlarının yeniden çizildiği bu çağda, kapılarını dışarı kapatmalarının imkânı kalmamıştı. 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle dünyevi sıkıntılar iyice üzerlerine çöktü. Osmanlı, karşı cephede yer alan ülkelerin okullarını kapattı, Notre Dame de Sion da mühendishaneye dönüştürüldü. Alman uyruklu birkaç rahibe İstanbul'da kalmış, diğerleri derhal sınır dışı edilmişti. Kalan rahibelerden Alsace'lı olan biri, gönderdiği kart-

giren orduya kumanda eden Şükrü Naili Paşa'nın ilk işi, kızı Saadet'i rahibe okuluna yazdırmak oldu. Onu Ankara hükümetinin üyeleri izledi. 1920'lerden sonraki öğrenci kayıt defterlerine bakıldığında velilerin büyük çoğunluğunun üst düzey bürokratlar, devlet adamları olduğu gözlenir. Kayıtlara "Mustapha Kemal Pacha, reis-i cumhur hazretleri" olarak geçen Mustafa Kemal de, manevi kızları Afet, Nebile ve Rukiye için Notre Dame de Sion'u tercih etmişti. Cumhuriyet önderlerinin ilgisizliği rahatlasalar da, rahibeler hiçbir şeyin eskisi gibi devam etmeyeceğini kısa sürede anladılar.

Cumhuriyet'le birlikte Notre Dame de Sion'un yapısı ve idaresi tamamen değişti. Osmanlı'nın cemaatleri yan yana yaşatan, dolayısıyla kendi ihtiyaçlarına uygun eğitim kurumu-

rını meşru gören sistemin yerine merkezi, milli, laik karakterli bir eğitim sistemi kurulacaktı. Bütün misyoner okulları bu süreçte, dini altyapılarından vazgeçerek haçları ve dini sembelleri kaldırmak, ders kitaplarının Maarif tarafından denetlenmesine razı olmak ile Türkiye'yi terk etmek arasında seçim yapmak zorunda kaldılar. O sıralar Notre Dame de Sion'un başındaki efsanevi başrahibe M. Elvira, Osmanlı döneminde de çeşitli kuralları getirildiğini (1869 Mekâtib-i Hususiye Nizamnamesi, 1915 Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi gibi), ama sonra peşine düşülmediğini hatırlayarak direnmeye karar verdi. Ne var ki genç Cumhuriyet, büyük bir kararlılıkla gerekli tedbirleri alıyordu. Direnmenin sonucu, 1924'te Notre Dame de Sion'un bir süre için kapanması oldu. Arşiv belgeleri Vatikan'ın haçların ve diğer dini sembollerin kaldırılmasına onay verdiğini, böylece yedi ayın sonunda okulun açıldığını ortaya koyuyor.

1935'te dini kıyafetlerin mabetler dışında giyilmesi yasaklanırken rahibeler de yeni bir sınavla karşı karşıya kaldılar: O güne dek bir bakıma onları dış dünyadan koruyan kabuk olan uzun, siyah kıyafetlerini çıkarmak ya da Türkiye'yi terk edeceklerdi. 1904-1905'te laikleşmekte olan Fransa da aynı kuralları onlara dayatmış, fakat o zaman Papanın görüş bildirmeyi reddetmesi üzerine rahibeler Fransa'dan ayrılmışlardı. Bu çok hassas konu için gene Vatikan'la uzun görüşmeler yapıldı. Rahibeler gitmek taraftarı değildiler. Değişen dünyanın içinde onların hayatında da er ya da geç bu tür yenilikler olacaktı. Bu kez Papa da kıyafetlerin çok önemli olmadığını belirtince, rahibe kıyafetleri İstanbul'un çehresinden eksilmiş oldu.

Cumhuriyet, ders programına da büyük değişiklikler getirdi. Türkiye Coğrafyası, Türkiye Tarihi, Vatandaşlık Bilgisi gibi dersler, Cumhuriyet'in istediği elit kadının portresini ortaya koyuyordu adeta. Batı'nın temellerinden haberdar olacak, bir taraftan da milli karakterini özümseyecek bir kadını bu.

NOTRE DAME DE SION BİNASININ DIŞARIDAN GÖRÜNÜŞÜ.

YAKLAŞIK YÜZYL ÖNCE OKULUN BAHÇESİ.

Notre Dame de Sion'un Türkiye topraklarında bir Fransız adası olduğu günler geride kalmıştı. Bununla birlikte okulun gündelik hayatında eskiye dayanan gelenekler hâlâ mevcuttu: Başarılı öğrencilerin erdemi simgeleyen güllerden taçlarla ödüllendirilmesi, büyük bir şatafat ve titizlikle yapılan Grande Assemblée'ler, seçkin genç kızların davranışlarını, Türkiye'de hiç var olmamış bir aristokrasinin alışkanlıkları üzerinden şekillendiriyordu.

II. Dünya Savaşı'nın ardından bu gelenekler de çözülmeye başladı. Bunda Notre Dame de Sion Cemiyeti'nin kendi içinde yaptığı reformlar kadar okulda eğitim kadrosunun değişmesi de etkili oldu. 1930'lardan beri okulda bir Türk müdür başyardımcısı ve pek çok laik, Türk öğretmen bulunuyordu; bu da ister istemez eski havayı

yumuşatıyor, günlük hayatta geçerliliğini yitirmiş bazı alışkanlıkların göze batmasına neden oluyordu. Rahibelerin sayısı da azalmıştı. 1930'larda derslere girenlerin yanı sıra temizlik, mutfak vb. işlerle uğraşanlarla birlikte toplam 70 kadar rahibe varken, 1970'lerde bu sayı yirmiye bile bulmuyordu. Yatılı bölümün 1972'de kapanmasında, mekân darlığının yanı sıra bunun da etkisi oldu. Bu kabuk değişimi, 1996-1997 eğitim yılında okula erkek öğrencilerin alınmasıyla sonuçlandı.

Notre Dame de Sion 140. yılında karma bir okul haline gelirken, muhafazakâr kimliğinden sıyrılma isteğini açığa ortaya koyuyordu. 1997'de temel eğitimin sekiz seneye çıkarılmasıyla okul bir kez daha yapısal bir değişikliğe gidip orta sınıflarını kademeli olarak kapatarak özel bir liseye dönüştü.

MÖ. 4. YÜZYIL'DAN BİR İKTİDAR HİKÂYESİ: LABRAUNDA

KUTSAL ALANDA GÜÇ GÖSTERİSİ

Maussollos, Labraunda'daki bina projesini uluslararası arenada bir güç gösterisi olarak kullandı. Antik yazınsal kaynaklarda geçen ifadeler, Maussollos'un geleceğe yönelik gerçekleşmesi mümkün olmayan planlara sahip hırslı bir insan olduğu fikrini doğruluyor.

DORİK YAPI

PONTUS HELLSTRÖM
ÇEVİREN: HÜSEYİN ÜRETEN

Küçük Asya'nın (Asia Minor) güneybatısında bulunan MÖ 4. yüzyıl Labraunda (Labraunda) kutsal alanı güya tek kişilik küçük bir bina planı olarak yapılmış gibidir. Adak yazıtları sayesinde en önemli yapılardan yedi tanesinin MÖ 352 yılında ölen Maussollos ya da 8 yıl sonra MÖ 344 yılında ölen genç erkek kardeşi Ildrieos tarafından inşa edildiklerini öğreniyoruz, her ikisi de Pers İmparatorluğu satrapları olarak Karia'yı yönetmişlerdir.

Bu çalışmada biri Maussollos, diğeri Ildrieos tarafından yaptırılan iki farklı yapı planından söz edeceğim. Ben, iki Hekatomnos oğlunun da Karia kutsal alanında koruyuculuk rollerini iki farklı yolla kullandıklarını ve bunun da iki farklı güç gösterisi şeklinde açıklanabileceğini düşünüyorum.

Herodotos'un anlattığına göre, Maussollos, 377 yılında, Karia satraplığını yönetmek için tahta çıkmadan önce kutsal alan çam ağaçlarından oluşan bir korudan ve tek katlı terastan oluşmaktaydı. Bu eşsiz yapı güya küçük *diatyl in antis* tapınak

şeklinde olup sonraki tapınak *cella*'sına benzer 8.06 m genişliğinde, 11.26 m uzunluğunda ve yaklaşık 8 m yüksekliğinde bir *cella*'ya sahipti.

Yüz yıl sonra, MÖ 4. yüzyıl sonunda kutsal alan görüntü bakımından tamamen değişikliğe uğradı. Arada Hekatomnos bina planı yer almıyordu. Sitenin güneybatı köşesinde iki *propylon* ve kutsal alanın merkezine uzanan geniş anıtsal bir merdiven inşa edilmişti. Orta teras üzerinde *in antis* tapınak benzeri doğuya bakan şölen salonu (*andron*) ve kutsal alanın doğu ucunda batıya bakan

uzun bir stoa bulunuyordu. En üstteki terasın ortasında Zeus'un peripteral bir tapınağı ve arkasında (oikoi olarak da adlandırılan) iki odalı sundurmalı bir yapı; yanında sol tarafta (Andron A olarak da adlandırılan) diğer şölen salonu bulunuyordu. Tapınak terasının eğiminde kutsal alana tepeden bakan bir mezar mevcuttu.

Kutsal alanda herhangi bir yerde ikinci bir stoa daha vardı. Bu stoanın yeri bilinmiyor, ancak adak yazıtını taşıyan anta blokunun tapınağın doğusundaki Roma kuzey stoasının girişinde yeniden kullanılmasından dolayı tapınak terasının yakınında ya da üzerinde olmalıdır.

Maussollos ve Idrieos, Karia idaresinin iki önemli karakteridir. İlk olarak MÖ 377'den 355'e kadar yönetime kalan Maussollos'un karakterine baktığımızda, hırslarının gerçekten sınırsız olduğunu görürüz. Bunun birçok göstergesi vardır. Maussollos, başkentini Milas (Milas) işlerinden sahildeki Halikarnassos'a taşımış ve 100 gemiden meydana gelen bir donanma oluşturdu, 362 yılında büyük krala karşı düzenlenen Satrap isyanına katıldı. 357'deki Sosyal Savaş'ta kuvvetlerinin Atinalılara karşı Kos ve Rhodos'ta, ayrıca Khios ve Klazomenai'da bulunan Karia garnizonlarına katılmasına izin verdi. Lydia'nın bir bölümünü ve Herakleia'yı ele geçirdi. Olasılıkla Priene dahil hem Ionia'nın diğer tarafları hem de Miletos onun krallığına dahil edildi. Maussollos, Phaselis, Knossos, Byzantion ve Sparta ile dostane diplomatik ilişkiler kurdu. Krallığını her ne kadar Perslerden kurtararak büyümeyi planlamış olsa da bunu asla gerçekleştiremedi. Maussollos yeterince uzun yaşamadı; ancak, onun Atinalıların büyük bir düşmanı ve MÖ 4. yüzyıl ortalarında Yunan dünyasında çok önemli bir kişi olduğu da yeterince açıktır. Rhodos'u kontrol altına alması ve Byzantion ile dostane ilişkiler kurması, hem Mısır hem de Karadeniz üzerinden Atina ticaret yollarını kontrol altında tutması anlamına gelmekteydi. Rhodos denizlerindeki korsanlık Hekatomnos Karia'sı için önemli bir gelir kaynağıydı.

Diğer taraftan, Idrieos çok dikkati çeken bir siyaset izlememiş gibi görünür. Belki bu durum kaynak eksikliğinin yarattığı yanlış bir izlenim olmalıdır. Halbuki Idrieos'un iktidar yılları (MÖ 351-344) tarihsel açıdan Yunanistan anakarasının önemli yıllarıdır. Söz konusu yıllar II. Philippos'ün gücünün yükselişini görmüş-tür, ayrıca Idrieos'un Yunanistan dış işlerine de karıştığı tahmin edilmektedir. Oysa biz onun Persepolis'ten gelen emirlere uyarak büyük kral adına yalnızca 345 yıllarındaki Kıbrıs olayına katıldığını duymaktayız. Aşağı yukarı aynı tarihlerde Idrieos ve Ada, Satyros'un yaptığı heykellerle Delphoi'da Miletoslular tarafından onurlandırılmaktaydı.

Yazınsal kaynaklarda iki erkek kardeşin tanımlamaları o kadar farklıdır ki, arkeolojik kaynakların da aynı yönde olup olmadığını görmek ilginç olacaktır. Labraunda'daki yapının inşaatına başlama tarihi konusunda kesin bir tarih bilinmemektedir. 355/4 yılındaki Maussollos'a yönelik suikast girişiminin projeye başlama tarihi olduğu, projenin ise Maussollos tarafından Zeus'a suikastten kurtulması onuruna bir teşekkür hediyesi olduğu söylenmektedir.

Kronolojik açıdan buna inanmak güç; çünkü iki yıl içinde hem andron ve stoa hem de andronun inşaatında kullanılan mermer bloklarının Milas'a 15 km uzaklıktan taşınması için yapılan taşla kaplı kutsal yolun tamamının bitirilmiş olması gerekmektedir. Ben, projeye başlama konusunda inşa tarihi olarak hane-danlığın gelecekteki planları için Zeus'un desteğini kazanmayı planlayan Maussollos iktidarının ilk yıllarını öneren Hoefner ve Schwadner ile tamamen aynı fikirdeyim. 350'li yılların başını önerilecek en uygun tarih olarak düşünüyorum.

Maussollos tarafından yaptırılan stoaya gelince, onun hakkında çok az bilgi bulunmaktadır. Oradaki kalıntılar Roma kuzey stoası inşaatında yeniden kullanılan üzeri yazılı bir anta blokuyla birlikte aynı biçimdeki birkaç anta blokundan oluşmaktadır. Yazıtı şöyledir: "Hekatomnos og-

lu Maussollos, bu stoayı Zeus Labraunda'sa sundu." Blok boyutları bunun çok küçük bir stoa olmadığını göstermektedir. 70 cm üzerindeki anta genişliği, sütunların da 70 cm den daha az bir çapta olmadığını ortaya koymaktadır. Eğer dor düzeninde ise sütunların yüksekliği taban ve çatı yüksekliğine eklenmesi için yaklaşık 4,5 m olmalıdır. Diğer yandan, Andron B olarak da adlandırılan Maussollos tarafından yaptırılan andronun mimarisi çok iyi bilinmemektedir. Her ne kadar duvarları sonraki andronun (Andron A) duvarları kadar çok etkili ve çok iyi korunmuş olsa da ardıllarından çok daha güvenli bir şekilde restore edilmiş olmalıdır. Bu çok önemlidir, çünkü Maussollos tarafından yaptırılan

Andron B, Labraunda'daki Hekatomnos projesinin ilk basıdır.

Plan açısından, arkasında iki sütunlu bir sundurma bulunan andron, 10 m genişliğinde 11 m derinliğinde kareye benzer bir *cella*'ya sahiptir. *Cella*'nın arkasında, duvarla zemin-den yaklaşık 2 m yüksekliğe 4,8 m genişliğinde bir niş bulunmaktadır. Böylece bu nişin içine heykeller konuyordu. Nişin hacmi her iki yandaki kraliyet çifti Maussollos ve Arte-

misia'nın heykelleriyle ortada Zeus'un heykellerinden oluşan bir grup heykelin konulabileceği ölçüye sahipti. Nişin arka duvarında, yukarıda çatının ana krişinin hemen altında heykellerin üzerine ışık gelmesini sağlayan bir pencere bulunuyordu, ancak nişin sövesi o kadar yüksekti ki andronun zemininden görülmekteydi. *Cella* zemininin hiçbir parçası korunmamış, fakat sonrakı andronda duvar boyunca yatar konumdaki 1 m genişliğindeki 17 stuko platformu ayağa kaldırılmıştır. Benzer bir düzenlemenin Maussol-

Anlaşıldığına göre, bina kutsal şölen salonu olarak kullanılmaktaydı, çünkü tapınak benzeri ön cephesi, *cella*'ya açılan 5,5 m yüksekliğindeki muazzam kapısı ve *cella*'nın arkasındaki geniş niş, buranın dinsel şölen salonu olduğunu göstermektedir. Anıtsal ölçüde adak sahibinin adını içeren giriş kapısı üzerindeki yazıta göre Maussollos, işi yapan ilk kişi olarak gösterilmektedir. Nişte kralların hiç heykelleri bulunmasa bile krallığın varlığı inkâr edilemez. Eğer burası bir kralın kült binası değilse o zaman ona çok yakın bir yapı olmalıdır.

ANDRON, A

los tarafından yaptırılan andronda da olduğundan şüphe etmeye hiç gerek yoktur. *Cella* yalnızca nişteki küçük bir pencere ve büyük giriş kapısıyla değil, aynı zamanda *cella*'nın güneydoğu duvarındaki üç pencereyle de aydınlatılıyordu.

Andronun duvarları bölgesel taşlarla yapılmış, iç kısmı beyaz stuko ile kaplanmış; oysa stukolu görünmeyen dış kısmı badanalımsı olmalıdır. Yapının ön cephesi tamamen mermerden yapılmıştır. Sütunlar ve antalar zengin ion sütun başlıklarıyla süslenmiştir. Fakat, sütun saçakları dor tarzında olup triglif frizi iki sütun arası üç metopa sahiptir. Arşitrav üzerinde çarpıcı harflerle yazılmış olan adak yazıtı neredeyse tamamen korunmuştur:

Hekatomnos oğlu Maussollos, andronu ve oradakileri Labraundalı Zeus'a adamıştır.

Maussollos tarafından yaptırılan andronun ölçü açısından Zeus'un eski tapınağından çok daha geniş olduğu dikkat çeker. Andron, Zeus'un eski tapınağından 3,7 m daha geniş, 8 m daha uzun ve 2,6 m daha yüksektir. Bu durum Zeus tapınağının bir bakıma sitedeki yapılar arasında ikinci sıraya indirildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca sitedeki en geniş yapı üzerine Maussollos'un kendi adını binayı vakfeden kişi olarak büyük harflerle yazdırması da kendini tanrıya eş tutması anlamına gelmektedir. Bu hususta dikkat çekici bir diğer detay da andronun ön cephesindeki mimari düzenlerin karışımıdır. Yunan mimarisindeki ion ve dor düzenlerinin daha erken karışımları tamamen farklı dünyaların yani bir bölgenin diğerine olan etkisi gibi görülmektedir. Ion ve dor karışımının en erken örneği 'olarak Maussollos'un yaptırdığı andronun

iki düzen arasında denge kurmasıyla dor etkisinde ion düzeni ya da ion etkisinde dor düzeni şeklinde bir tanımlama yapılamaz. Bu karışımın mimari düzenler birbirine eşittir. Bu çeşit mimari düzeni açıklamanın farklı yolları vardır. Ben bunu bir güç gösterisi olarak yorumluyorum. Bu durumun Maussollos'un tamamlanan ya da tamamlanamayan planlarıyla ilgili bir mesaj olarak algılandığından daha önce bahsetmiştim. Maussollos krallığının yalnızca ion devletlerini değil, aynı zamanda dor devletlerini de kontrol altına aldığından hiç şüphe edilemez. O (Maussollos) hem ion hem de dor bölgelerinin çoğunu egemenliği altına almak için çok iyi planlar yapmış olmalıdır, ancak bu konuda kesin bilimiz yoktur. Diğer olasılık ion ve dor labraunda karışımının ya Karia kraliyet düzeni olduğu ya da Hekatomnos oğullarıyla başlayan yeni bir devreye uygun mimari bir düzen olarak tasarlanmış olduğudur. Hangi açıklamayı seçersek seçelim, ion-dor Labraunda karışımı Maussollos tarafından bir güç gösterisi olarak kullanılmıştır ve bu gösteri yalnızca Kariyalı için tasarlanmıştır. Her ihtimale göre Halikarnassos'taki anıtsal mezar yaygın yönüyle Maussolleion, Yunanlılar tarafından da aynı şekilde anlaşılmış ve kabul edilmiştir.

Artemisia'nın Karia satraplığının yöneticisi olarak kısa süren bir hükümlüğü sonrasında Ildrieos, Karia satrabi ve kralı olarak 351'den 344'e kadar iktidarı elinde tutmuştur. Bu yedi yıl boyunca da Labraunda'daki inşaatlara devam etmiştir. İlk önce, *in antis* tapınağı genişleterek peripteral bir tapınak yapmıştır. Daha sonra tapınağın arkasında kutsal yemekler için de kullanılan yönetimsel karakterde *oikoi* olarak da adlandırılan dor düzeninde iki odalı portik bir yapı inşa ettirmiştir. Burada bulunan Hestia'ya adanmış Roma dönemi bir altar, buranın *prytaneion* olarak kullanıldığını göstermektedir. Hem tapınak hem de *oikoi* binalarının ikisine de ait üzeri yazılı arşitravlarda adak sahibi olarak Ildrieos'un adı bulunmaktaydı.

Ildrieos ile ilgili üçüncü yapı *oikoi* binasının yanında bulunan Andron

A olarak da adlandırılan ikinci androndur. Andron A, Maussollos tarafından yaptırılan androna çok benzer. Her ne kadar yazıt adakta bulunan kişinin adını vermemiş olsa da orada Idríeos'un soy ve toponym adından başka alternatif bir adın olma olasılığı yok gibi görünür. Bu mimari kanıtlardan da anlaşılmalıdır.

Propylon alanında Idríeos ile ilgili iki yapı vardır. Bir tanesi her iki cephesinde bulunan antalar arasında iki sütun bulunan tamamı mermerden inşa edilmiş olan Güney Propylon'dur. Güneye bakan dış arşitrav üzerinde adak sahibi olarak Idríeos'un adı yeniden korunmuştur. Idríeos ile ilgili son yapı Güney Propylon'un yanında kuzeye bakan küçük bir yapıdır. Söz konusu yapının Idríeos tarafından adanmış olduğu epigrafik olarak kanıtlanmıştır; ancak Andron A'da olduğu gibi arşitrav onun adını korumamıştır. Dor düzenninde bir yapı olarak da adlandırılan bina belki de bir çeşmedir.

Labraunda'da koruyucu olarak Idríeos araştırılırsa onun yaptırdığı eserlerle hem kendisinin hem de Maussollos'un önemini ön plana çıkarmadığı şeklinde ilginç bir sonuçla karşılaşılır. Zeus peripteral tapınağının ayağal kaldırılmasıyla Maussollos tarafından yaptırılan şölen salonu sitedeki en geniş bina olma özelliğini kaybetmiştir. Şölen salonu tapınaktan daha geniş değildir, ancak aynı ölçüdedir. Tapınak ölçü bakımından ikinci yapı olarak kutsal alanın esas yapısı olarak gerçek pozisyonunu tekrar kazanmıştır. Sonradan ilave edilen ikinci andronun tıpkı birinci andron gibi aynı ölçülerde ve aynı kültel önemde olması Maussollos tarafından yaptırılan andronun da önemini ön plana çıkartmaktadır.

Labraunda'daki ilginç diğer bir detay da Idríeos'un adak yazıtlarında kendisini nasıl tanıttığıdır. Maussollos yazıtlarında "Hekatomnos oğlu Maussollos" olarak görünür; fakat Idríeos "Hekatomnos oğlu Milas vatanı Idríeos" olarak görünür. Crampa, Idríeos'un Labraunda'daki bütün adak yazıtlarında Mylaseus

(Milaslı) toponym adını kullanma nedenini Idríeos'un kendisiyle büyük erkek kardeşi arasındaki farkı ortaya koymak amacıyla yaptığı bir taktik ya da propaganda olduğunu söylemektedir. Şüphesiz ben de aynı fikirdeyim, ancak kardeşler arasında bir çekişme olduğunu da düşünmüyorum.

Maussollos'un Labraunda'daki bina projesini uluslararası arenada bir güç gösteri olarak kullandığına inanıyorum. Onun hakkında antik yazınsal kaynaklarda duyduklarım onun geleceğe yönelik gerçekleş-

irken mimari dengeyi Zeus lehine değiştirmiştir. Tapınak, Maussollos tarafından yaptırılan androndan daha küçük değildir. Onlar hemen hemen aynı ölçüdedir, çünkü daha yukarıdaki terasta bulunan tapınak ikisi arasında şüphesiz en önemlisidi. Tapınağın arkasındaki diğer androna gelince, Idríeos tarafından dengesi bölgesel olarak değiştirilmiştir çünkü adak yazıtı andronun bir Milaslı adağı olduğunu çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, Labraunda'daki iki erkek kardeşin güç gösterisi arasında-

ANDRON B VE C

mesi mümkün olmayan planları olan hırslı bir insan olduğudur. Onun taraftarları yalnızca Yunanlılar değil uluslararası ve bu durum Halikarnassos'ta dikilen Maussolleion ile de açık bir şekilde ortaya konmuştur.

351'de iktidarı ele geçiren Idríeos, akıldal kalacak uluslararası bir etki bırakmamıştır. Onun etkisi öncelikle Kariyalılara yöneliktir. Idríeos, Labraunda'daki bina projesine devam ederken Maussollos'un bu şekilde yaptığından daha tarafsız bir rol üstlenmiştir. Bu, her şeyden önce Mylaseus toponym adını bütün adak yazıtlarında kullanmasıyla gösterilmiştir. Idríeos'un Persepolis yakınlarına atanan Persli bir satrap olmaksızın Kariyalı bir kral olmayı istemesi bunun bir kanıtıdır. O, Labraunda'daki tapınağı geniş ve peripteral bir yapı olarak yeniden yaptı-

ki kesin farkı görebildiğimi düşünüyorum. Maussollos'un amacı görünürde büyüktür. Diğer taraftan, Idríeos gücü birleştirme niyetinde olduğundan kendi adına Kariyalı kimliğinden daha az önem vermiştir. Bu da isminin önüne Mylaseus adını neden eklediğinin kanıtıdır.

Elbette Theopompos'un Maussollos hakkında "Maussollos para için her şeyi yapar" görüşüyle Isokrates'in Idríeos hakkında "Idríeos, Anadolu'nun en zengin insanıdır" şeklindeki iki görüşün kendi içlerinde bütünlük ve öz amaç olarak birbirinden çok az farklılık göstermesi bizim için büyük şanstır.

DİPNOTLAR:

*Professor Pontus Hellström, Dept of Classical Archaeology and Ancient History University of Uppsala-Gustavianum S-753 10 Uppsala - Sweden

**Yrd Doç Dr Hüseyin Üreten, Adnan Menderes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Başkanı, Aydın.

SİNEMA-TARİH BULUŞMASI

MAZİNİN PERDEDEKİ FESTİVALI

"İzleyici tarihsel filmleri sever, çünkü yönetmen izleyicilerin sinematografi olmadan gidemeyecekleri, varolmayan bir dünyaya gitmelerini sağlar. Ve tarihi gerçek, belki de en gerçek biçimde ancak sinemada sunulabilir."

SEVİNÇ BALOĞLU

8. Uluslararası Sinema Tarih Buluşması'nın geleneksel ödülü olan "Işık Saçan Apollon Onur Ödülü"nün bu yılki sahibi, Polonyalı usta yönetmen Andrej Wajda'nın, ödülünü alırken yaptığı konuşmasında "İzleyici tarihsel filmleri sever, çünkü yönetmen izleyicilerin sinematografi olmadan gidemeyecekleri, varolmayan bir dünyaya gitmelerini sağlar. Ve tarihi gerçek, belki de en gerçek biçimde ancak sinemada sunulabilir" cümleleri, TÜRSAK Vakfı'nın

"sinema" ile "tarihi" buluşturmasının da temel nedenini özetliyor.

Festivalin sekiz yıldır tarih danışmanlığını yapan Prof. Dr. İlber Ortaylı'nın, bu yıl festival kapsamında "Avrupa'da Osmanlılar" temalı konferansta yaptığı konuşma bu "buluşmanın" ülkemizde yapılmasının nedenlerine işaret ediyor:

Tarih yapmışız ama yapılan tarihi hafızamıza nakşedebilmekte çok geriyiz. Ve şurası çok açıktır: askerlik tarihinde Türklerin çok büyük bir rolü vardır. Türklerin mi-

maride de rolü vardır, devlet idaresinde de... Türkler mühendis de olmuştur, hekim de... Ama Türkler "tarihçi" değildir.

"Sinema" ve "tarih" in bu iki önemli düşünürünün sözleri, "Uluslararası Sinema Tarih Buluşması'nın, TÜRSAK Vakfı'nın yıl içinde gerçekleştirdiği dört festivalden en önemlisi olduğunun da altını çiziyor.

DÜŞÜNCE VE FELSEFE FESTİVALI

İzleyicinin bu "buluşmaya" olan ilgisi, başta kuşkusuz sinema olmadan gidemeyecekleri "zamanların" büyü-

lû ve gerçeği yaşatan setleri ile hikâyeleri olmakla birlikte, TÜRSAK Vakfı Başkanı Engin Yiğitgil'in tarihi bilincin oluşturulması ve kalıcı kılınması hedefiyle, festivalin "tematik" bir yapıda gerçekleştirilmesi ilkesi, Uluslararası Sinema Tarih Buluşması'nı İstanbul'un vazgeçilmez "randevu"larından biri haline getirdi. Festival her yıl, tam bir yıl öncesinden düzenleme kurullarında saptanan tema çerçevesinde, yaklaşık 100 filmlik bir gösterim paketi ile İstanbulluları düşünmeye, tarihi sorgulamaya ve yeni "tarih" üzerine tartışmaya çağırıyor.

2001'de "Hoşgörüsüzlük", 11 Eylül terörü yaşanmadan yaklaşık bir yıl önce saptanan "Dinler arası Diyalog"; 2003 yılında "Medeniyetler arası Diyalog"; geçen yıl ise "Öteki Tarih" temasını perdeye taşıyan filmleri, aynı temalar çerçevesinde düzenlenen panel, sempozyum ya da konferansları için davet edilen uluslararası konukları ile, Türkiye'nin tek "düşünce ve felsefe" festivali olarak takip edilen Uluslararası Sinema Tarih Buluşması, bu yıl objektifini Avrupa'ya çevirdi. Yine Ortaylı'nın; "İlk anda herkes kendinde olanı görmez, başkasındaki göze çarpar. Tarih budur" sözlerine, özellikle "sinema"nın, tüm sanat dallarını kullanan "güçü" eklennince, "Avrupa Avrupa" teması ile bu coğrafyanın birbirlerine bakan filmlerinin Türkiye'ye davet edilmesi, izleyiciye farklı düşünce pencereleri açabilecekti.

Festivalin ardından, özellikle fuaye sohbetlerinde ve konferans salonunda bize ulaşan görüşlerin, bu hedefin, festival izleyicisine ulaştığını göstermesi son derece sevindirici...

Vurgulu bir söylemle "Avrupa Avrupa" teması sinemadaki karşılığını arayınca, festival son derece çarpıcı yapımları perdeye taşıdı; çünkü Avrupa'nın kendine bakan sineması, "acımasız"dı. Festival izleyicileri bunun ilk örneği ile buluşmanın açılış gecesi karşılaştı. Lütfi Kırdar Kongre Merkezi'ndeki yaklaşık 1500 kişi, Avrupa'nın en güçlü iki ülkesi, İngiltere ve Almanya yapımı olan "Köpekleri Vurmak" filmi ile başlayan "sorgulama sürecini" festival boyunca "Avrupa Avrupa" başlığı altında gös-

terilen filmlerle sürdürdü.

ÇAMURA RAĞMEN SİNEMA

Festivalin orta yaş ve üstünü içeren kemikleşmiş seyircisinin dışında, bu yıl genç bir kitlenin de sinema salonlarında olması, Türkiye için hep taşıdığımız bir umudun belki de kararlık salonlardaki yansımasıydı. Her yıl kültür merkezlerinde yapılan ücretsiz gösterimlerin bu seneki adresi olan Fransız Kültür Merkezi'ndeki gösterimlerin ise kapalı gişe oynaması, temanın çekiciliğini ortaya koydu. Bu sonuçlarda, Fransız Kültür Merkezi'nin İstiklal Caddesi'nin hemen girişinde yer almasının da rolü büyüktü; çünkü, sinemanın

lerinin, festival tarihleri ile yapılmaması oldu. 9-16 Aralık 2003 tarihlerinde ne yazık ki festival salonları olan Atlas ve Alkazar sinemalarının sıralandığı İstiklal Caddesi'nde yürümek bir "işkence" halini almıştı.

Bu olumsuzluğa rağmen, yalnızca Avrupa filmlerinin değil, artık bol aksiyonlu Amerikan filmlerinin izleyicisinin bile hızla kan kaybettiği bir dönemde, festival salonlarındaki bu bereketli hareket, sadece "sinema ile tarihi" buluşturan bir konseptin ya da "Avrupa" temasının bir sonucu değil; aynı zamanda, sinema salonu sahiplerinin, film dağıtıcılarının, medyanın ve kuşkusuz bu

YÖNETMENLİĞİNİ
MICHAEL
CATON-JONES'UN
YAPTIĞI "KÖPEKLERİ
VURMAK" FİLMİNDEN
BİR KARE.

1994'TEKİ RUANDA
KATLIAMI
GÜNDEMİNE GETİREN
"KÖPEKLERİ
VURMAK"TA
JOHN HURT, HUGH
DANCY, DOMINIQUE
HORNWITZ VE CLAIRE
HOPE ASHLEY GİBİ
OYUNCULARI İZLEDİK.

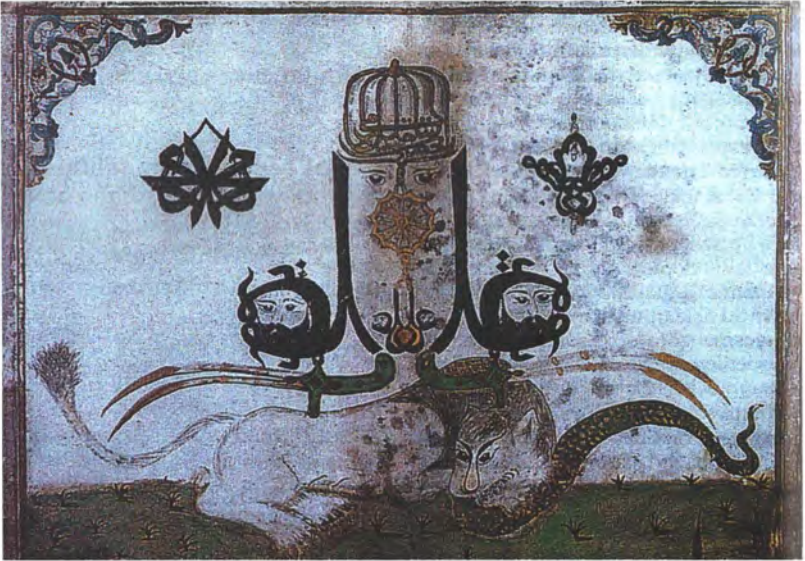
dişında, belki de "tarih yazmanın dayanılmaz çekiciliği ile" bu dönemde bir not düşmek gerekirse, "buluşma"nın bu yıl tek talihsiz yanı, Beyoğlu İstiklal Caddesi düzenlemelerinin "en çamurlu" gün-

tür etkinlikleri destekleyen sponsorların büyük bir coşku ile sahip çıkması gereken "festivallerin" de öneminden kaynaklanıyor.

(*) TÜRSAK Vakfı Genel Müdürü ve Festival Genel Sekreteri

İSLAM ÖNCESİ ALEVİLİĞE İLİŞKİN KISA DEĞİNMELE

İran ve Azerbaycan'da Alevi toplulukların yükselttiği ihtilalci inanç ve düşüncelerin kaynağı hiç kuşkusuz Mazdekizm, yani Mazdek inancıydı... Mazdekizm, kimi araştırmacılara göre kökeni MÖ 6-7. yüzyıla inen Zerdüşť dininin, kimilerine göre ise 3. yüzyılda Mardin çevresinde ortaya çıkan Mani dininin heterodoks, yani aykırı inancıdır.

ŞER YILANINI BOĞAN
İZLALİ VE KILICI
ZÜLFİKAR, TESLİM
TAŞI, ON İKİ DİLİMLİ
TAÇ VE AYNALI
TARZDA YAZILMIŞ
MUHAMMED VE ALİ

İSMAİL KAYGUSUZ

Bütün dinlerde "değişmez düşünce-inanç" anlamına gelen ortodoksluğun karşısında, mutlaka heterodoksluğun (aykırı, farklı düşünce-inanç) yükseldiğini görürüz. Bu bağlamda 650'lerden başlayarak yükselen Alevilik, çeşitli akım ve siyaset adlarıyla, tüm Ortadoğu ve Orta Asya'yı içine alan geniş bir coğrafyada

çağlar boyu varlığını sürdürerek Anadolu'da son durağını bulmuştur. Ortodoks İslam'la Sünnilik, heterodoks İslam'la ise bugün Alevilik temsil etmektedir.

Alevilik, "heterodoks İslam" tanımı saklı kalmak kaydıyla, İslam'ın Batınlılık bağlamında materyalizme dönük yüzüdür; İslamın içinden çıkıp dışa taşmıştır. Dogmatik, değişmez

kuralları ve biçimselliğini kırarak kendi nesnel kurallarını yaratacak özgür düşünceye taşınmış olan ve yeşerdiği, filizlendiği toprakların kültür, inanç ve felsefelerini özümseyen Alevilik, yaşanmakta olan *syncretic* (bağdaştırmacı) sentezine ulaşmıştır. Bu yüzden, İslamın metafizik değerlerinin mantığı içinde dahi akılcı olmayan bir aymazlığı

yaşamayı sürdüren Sünniliğin Alevilikle çelişkisi hep sürecektir.

Alevilik, İslamın dinsel çerçevesinde Ali'nin adına bağlı olarak yükseldi. Ancak daha başlangıç sürecinden itibaren İslam dışı inanç, felsefe ve dinlerin toplumsal, moral ve tanrı anlayışlarından öğeler alması ve bu özelliğini kesintisiz sürdürmüş olması nedeniyle, bir kısım araştırmacı Aleviliğin İslam dışı bir inanç sistemi olarak algılanması gerektiğini ileri sürmüştür.

ALEVİLİK GERÇEKTEN İSLAMIN DIŞINDA MIDIR?

Bu iddiayı sürdürenlerin İslam tarihini çok iyi incelemedikleri ya da belli bir amaç doğrultusunda hareket ettikleri kanısındayız. On üç yıllık Mekke dönemindeki çok küçük bir İslam topluluğunun büyük baskı altında verdiği mücadele üzerinde durmasak da Muhammed Peygamber'in, on yıl gibi çok kısa bir zamanda (622-632) Medine'de antlaşma, uzlaşma ve ortak savunmayla, "Tanrı'nın ve onun elçisi huzurunda, kitap sahibi diğer din mensupları da dahil bütün inanılan eşittir. Kimse kimseden üstün değildir" diyen tanrısız demokrasi (*theo-democracy*) ilkeleri temelinde kurduğu "Kabileler Federasyonu" bir devlet olma aşamasına ulaşmıştı.

Hicretin ilk yıllarında hazırlanıp kabile başlıkları tarafından onaylanmış "Medine Vesikası" ya da "Medine Federasyonu Anayasası"nın getirdiği "Kardeşlik Sözleşmesi"nin o ana kadar Arap Yarımadası'nda görülmemiş ve yaşanmamış kurallarıyla eşitlik eğilimli bir toplum yaratılmıştı ve sosyal düzen kökünden değişime uğruyordu. Mekke'de kurulmuş ve tarihsel olarak 616'da tamamlanmış kırklar meclisi düzenine Medine'de eklenmiş olan "Kardeşlik Sözleşmesi" değişimi öylesine hızlandırmıştı ki, ortak kazanıp ortaklaşa yemeyi ve her şeyi paylaşmayı ve hatta kardeşleşenler arası veraseti (Kur'an Sure: 8, Ayet: 72) getiriyordu. Bu kurala uyulacak daha ilk aşamada, Hattap oğlu Ömer dahil, muhacir (Mekke'li göçmenler) ve ensardan (yerli Medineliler) 95 kişi kardeşleşmişti. Alevilik toplu tapın-

ması cemin en önemli kurumlarından olan musahipliğin temeli burada atılmıştı. Demek ki Mekke ve Muhammed dönemi Medine İslamlığını farklı kategoriyeye sokmak ve iyi incelemek gerekiyor.

Muhammed'in dünyadan göçmesini izleyen daha ilk on yıl içinde, kırklar meclisi ve yol ve inanç kardeşliği kuruluşlu Muhammed dönemi İslamlığın getirdiği düzenin toplumsal eşitlik kurallarından eser kalmadı. İslam dini bezirganların, büyük toprak sahiplerinin ve fetihçi asker oligarşisinin eline geçmiş, kuralları onlar koymaya başlamıştı. Peygamber'in damadı ve Medine'de bu sözleşmenin uygulanması sırasında kardeşleştiği (musahip tuttuğu) amcası oğlu Ali, çevresindeki bir avuç şiasıyla (yandaşıyla) barışçı siyaset yöntemi uygulayarak eski düzeni geri getirmek için boşuna çaba harcadı.

Muhammed'in ölümünden tam yirmi dört yıl sonra Abdullah İbn Saba, Ali adına halkı ayaklandırarak Kufe, Basra ve özellikle Mısır'dan getirdiği isyancı halk güçleriyle Halife Osman'ı alaşağı etti. Ama artık iş isten geçmişti; çünkü çeyrek yüzyıl içerisinde oluşan yeni sınıflar öylesine güçlenmişlerdi ki, iktidara getirilmiş olan Ali'nin onları ortadan kaldırması olanaksızdı.⁴ Başlangıçtan itibaren bütün Alevi siyasetleri ve baskaldırıları Ali'nin ve onun soyundan gelenlerin adına yapılmıştı. Muhammed dönemi Mekke ve Medine İslamı'ndaki "Tanrısız demokrasi" hep örnek gösterilmiş ve bu düzenin geliştirilerek uygulanması istenmiştir. Eşitlikçi, adaletçi ve kardeşçe paylaşımcı kurumlarıyla, hiçbir ayırım yapmaksızın insanların bir gören inanç ve ahlak anlayışıyla Aleviliğin işte bu dönem Mekke ve Medine İslamı'yla bir ilgisi olmadığı söylenebilir mi? Devletleşen, daha doğrusu iktidarı ellerine geçirmiş olanların sultasına alınmış olan İslamlık, az önce sözünü ettiğimiz sınıfların çıkarlarına hizmete başlamış ve bu sınıflarla birlikte Emevi ve Abbasi hanedanlarının haklar üzerinde zulüm ve baskı aracı olmuştur. Aleviliğin bu ortodoks İslamla, yani onların yarattığı Sünnilikle hiçbir iltisakı yoktur; ancak bu bağlamda Sünni İslamın dışında olduğu söylenebilir.

ALEVİLİK İSLAMDAN YA DA ALİ'DEN ÖNCE VAR MIYDI?

Alevilikteki birçok inanç öğesi, örneğin insan-biçimli/adam sıfatlı (*anthropo-morphism*) tanrı anlayışı, tanrıyla birleşme-tanrılaşıma (*theosis*), ruhun bir bedenden diğere geçmesi vb. İslamdan çok daha önce de vardı; bunların kökeni MÖ 3 binlerdeki Mısır dinlerine kadar indirilebilir. Velilik kültü, yani evliya-ya (tanrı dostları) tanrısallık verme, üçler ve beşler kümesi (*trinity* ve *pentadism*) ve nurdan kutsal varlık-

MİR'İN FETİHİ
GÜNDE
MUHAMMEDİN
KURBAN (KURBAN),
MİKALİ, İBRAHİM,
AFRASI
Siyer-i Nebi, 6. cilt, 9
2571-2574

ZERREN TANINMI,
Siyer-i Nebi,
İzmir'de Hattap
Vakfı Yayınları,
1984, 78a

lar inancı da (yani Alevilikteki Hak-Muhammed-Ali üçlemesi, ehlibeyt beşlisi ve bunların tanrısız nurdan ve onun parçaları olduğu biçimindeki inanç öğeleri) İslam öncesi din ve inançlarda mevcuttu. Bu öğeler Alevilikte bütünleşip bir çeşit sentez oluşturmuş ve kaynağına yabancılaşmıştır. Kuşkusuz, düz bir mantıkla, yani tek tek inanç öğelerini ele alınca Aleviliğin İslamdan önce, baş-

ka bir deyimle Ali'den önce de var olduğunu söylemek olasıdır. Ancak Alevilik *Δyncrctism*'i, yani İslam içinde bu çok çeşitli önceki inanç ve felsefi öğelerden oluşturulmuş birleştirici-bağdaştırıcı sentez, İslam öncesine dayandırılmaz. Bundan dolayı Aleviliği oluşturan inanç öğeleri bağlamında, yani bu öğelerin kaynaklarının tanınması-bilinmesi bakımından, bu konu üzerinde durmakta yarar bulunmaktadır.

İnsan biçimli Tanrı ve Tanrı'nın içinde görünüm alanına çıkması (zuhuru), insanın tanrılaşması konusunu *Görmedim Tanrıya Tapmam*¹ adlı kitabımızda "Ene'l-Hak, Tanrılaşma (Theosis), Madde-Tanrı Birliği" başlığı altında genişçe incelemiş bulunuyoruz. Onun için burada ayrıntılara girmek istemiyoruz. Ancak

tek tek bir bedenden diğerine geçer; her şey yaratılır, yok olur ve sonra yeniden yaratılır. Yaşamın bir devri daim süreci olduğu düşüncesi onların dünya görüşünü her düzeyde etkiler.

İsmaili Aleviliğinin Hint cephesindeki büyük Dai'si Pir Sadruddin'in (ö. 1362) bu inanç sistemini bölgede yayarken Hinduizm'in çok önemli bazı öğelerini nasıl sinkretik (*Δyncrctic*) birleşimle içselleştirdiği çok iyi bilinmektedir. Örneğin İmam Ali'nin Hindu tanrısı Vişnu'dan başkası olmadığı ve onun donunda yeniden dünyaya geldiği inanca sokuldu.

Ali Ahmad Brohi *History on Tombs-tones* kitabında, "İsmaili inancının çekiciliği, eski toplumsal düzenden herhangi bir kopmaya neden olmak-

lank (Ali) -ki o zaman Irak Khand'ın (İran) oturur Şehi Salam Şah, yani İmam İslam Şah donunda yaşıyordu- olarak onuncu kez dünyaya geliş-yeniden doğuşu olduğu tebliğ edildi. Pir Sadruddin bu yöntemle, Tanrısal açınım-mazhar (*divine epiphany*) üzerine Şii İmamlik öğretisini Hindu iskeleti içinde yeniden formüle etti, İmamlik doktrini bu şekilde, Kuzey Hindistan'da Hinduizmin egemen bir akımı olan Vaishnavita fikirleri çerçevesi içinde dayavla bağdaştırıldı. Özet olarak, yeni din değiştirenler, kendi eski inançlarının tamamını *saf pantha* (tarık-ı müstakim/ doğru yol) gördüler ve bu yönlendirme sırasındaki onlar da kendi gelenekleri içinde Peygamber Muhammed ve İmam Ali uyumunu buldular. Daha özlü biçimde Das Avatara kuramını

Alevilikteki "dondan dona geçmek, don değiştirmek"; "dönem dönem kutsal ruhun başka bir bedende yeniden doğuşu" anlamına gelen reenkarnasyon inancının yansımasıdır.

HİNDİSTAN CEVİZİ KABUĞUNDAN KEŞKÜL-Ü FUKARA

bazı araştırmacılar sadece kendi yazdıklarını ve kendisi gibi düşünenlerinkini okudukları için bunları ya hiç okumadı ya da -çoğunlukla yapıldığı gibi- görmezlikten gelerek tartışma gereği duymadılar. Okuyanlardan Sünni yazarlar konuyu ortodoks çerçevede yorumlayıp karşı çıktı, bazıları ise kitaptan yaptıkları alıntıları sapırtmacı yorumlarla, Aleviliği İslamdan çok önce başlattılar!

Alevilikteki "dondan dona geçmek, don değiştirmek", yani Ali'nin Hacı Bektaş, Şah İsmail vb. çağın kurtarıcıları ya da evliya donuna girdiğine inanış, "ruhun bir başka bedene geçişi, dönem dönem kutsal ruhun başka bir bedende yeniden doğuşu" anlamına gelen reenkarnasyon inancının yansımasıdır. Hindu dini ve onun Vedantik kutsal kitaplarının (Veda-Bhagavata Gita) belirlediği inanç felsefesinde reenkarnasyon temel ilkedir. Geniş dünya çağları içerisinde *yugas* adı verilen ruhlar

sızın, önceki yerel inançları ve âdetleri sürdürme özgürlüğü tanınmasıydı" diye yazıyor.

Pir Sadruddin, Hinduizm ve İslamdan benzer öğeleri ayıklayıp ortaya çıkararak tebliğ etti; o ayrıca kendi felsefi düşünceleri içinde başka benzerlikler buldu; Batını görüşleri üzerine çok büyük değerler ekledi ve dîşsal (zahiri) şekilciligi (formalism) bir kenara koydu. Bu nedenle Sayyid Athar Abbas Rizvi *History of Sufism in India*² da, "kendi Batını sistemlerini, inançlarına döndürdüklerine uyacak biçime sokmakta tereddüt etmeyecek kadar gayretli ve coşkulu kişiler olduğunu" yazıyor.

Böylece bu aşamada, müritlere "Das Avatara" kuramı altında, sert olmayan Arap kabuklu İslami özde birleştirilen incelmış öğretileri uygulamalı öğrenmenin yolları gösterildi. İslam'a girmiş müritlere, Vishnu'nun, *salmal deep*'te (Arabistan'da) nak-

ilk ortaya koyan Pir Şems olmuş, fakat Pir Sadruddin "Das Avatara" adını taşıyan kendi küçük risalesiyle onu önemli bir biçimde geliştirmişti.³

Gautama Buddha (MÖ 563-483) öğretisinde, yani Budizmde, Hindu dininde olduğu gibi "ölümsüzlük ruhu (Atman)" yoktur. Onun için Budistler reenkarnasyon inancını tam anlamıyla "yeniden doğuş" olarak anlarlar. Gauthama Buddha, *Tibetlilerin Ölüm ve Yaşam Kitabı*'nda şöyle demektedir:

"Çeşitli dünya çağları içerisinde bir. iki, üç kere, elli kere, yüz kere... yüz bin kere yeniden doğuşlarla içlerinden seçmiş olduğum çok çok (önceki) varlıkları (varoluşları) yeniden anımsadım."

Reenkarnasyon, Hindu-Brahmanizm, Firavunlar dönemi Mısır dinleri, Yunan ve Roma çoktanrıcılığı (polytheism), Budizm, Taoizm, Zoroastrianizm (zerdüştlük), Sikhizm,

agnostizm (marifetçilik), Şamanizm gibi dünya din ve inançlarına temel olan bir öğretilerdir. Mısır Tanrısı Toth-Hermes Trimegistos ve Magnus Zoroaster inanç ve felsefeleri Platon ve Pythagoras gibi Yunan filozofları aracılığıyla Orfeus inancını olarak Yunan mitolojisine giriyor. Bu inançta ruh, günah işlemiş bir vücuda girer, orada ceza çeker. Görülmeyen dünyada cezasını çektikten sonra yeni bir vücuda giriyor. Bu devridaim/ dönüşüm süreci Hindu samsara'sına (tekerlek) benziyor. Yunan filozofu Pythagoras'da reenkarnasyon inancının temeli, canlılar arasında başı boş dolaşan ruhların istediği gibi bir hayvan ya da bir başka insan vücuduna giren, durmadan yer değiştiren ve hiç öl-

muştur. Alevilikte reenkarnasyon'un devridaim, yani dönüşüm özelliği ise en yüce ruh olarak Tanrı'yı göksel sarayından aşağı indirip, zuhur ettiği bütün varlıklardan sağarak, insanda sıfat kazandırmaktır. Bu da yeni bir oluşumla ortaya çıkan ve yok olmayan bir süreklilik içinde maddenin dönüşümüyle eşdeğerdir. Alevi-Bektaşî ozanları yarattıkları "devriye" türü şiirlerinde bunu fazlasıyla işlemişlerdir.*

Şu gerçeği unutmamak gerekir: Özellikle Aleviliğin başlangıç sürecinde, proto-Alevilik (Ön Alevilik, ilk Alevilik) diye adlandırdığımız, yaklaşık iki yüzyıllık dönem içindeki Alevilik inanç ve siyaset akımlarının hepsi de İslam dışı öğeleri alırken,

yoluyla insan-ı kâmilîye ulaştıktan sonra Tanrı'yla bütünleşeceğine, 'Ene'l-hak-Ego sum deus' Ben tanrım' diyebileceğine kadar hepsini Kuran ayetleriyle açıklamışlardır.

ALEVİLİK VE MAZDEKİZM

İran ve Azerbaycan'da Alevi toplulukların yükselttiği ihtilalci inanç ve düşüncelerin kaynağı hiç kuşkusuz Mazdekizm, yani Mazdek inancıydı. *İslam İmparatorlukları Tarihinde İktidar Mücadeleleri ve Aleviliğin Doğuşu** kitabımızda genişçe incelediğimiz gibi, Sasaniler döneminde İran'da "neşeli din" anlamına gelen *khurramdin* denirdi, Arapça karşılığı ise *khurramiya*. 6. yüzyılın ilk yarısında İran'da ortaya çıkmış olan Mazdekizm üç aşamalıdır.

SEYYAH DENVİŞLER,
Paul Ricaut'ın
kitabından, 1690

meyen ruhların göç etmesidir.?

Ali'nin ya da kutsal ruhun (ruhül-kuds) çağlar içinde dönem dönem bir velide, önderde-kurtarıcıda ortaya çıktığına inanılması ve bunun yaygınlaştırılması, Sabailikten başlayarak Kızılbaşlığa kadar Aleviliğin bütün ihtilalci siyasetlerinde kullanılmış ve kitleleri harekete geçiren, ölümü hiçe saydiran *leitmotif* ol-

onları Kur'an'dan bazı ayetlere ve Muhammed'in çok yakın dostları ve ehlibeyt imamları aracılığıyla gelen hadislerle bağlamışlardır. Ayetlerin ve hadislerin *esotérique* (içsel, batını) yorumlarıyla, yani tevil ile bunu yapmışlardır. Muhammed ve Ali'nin tanrısallığı ve ehlibeyt soyundan gelenlerin tanrısız öz taşıdıklarından tutunuz, her insanın nefsini ıslah

1957'lerde Mazdek adlı kitabında Kli-ma, Sasanî tarihi ve Ortadoğu dinleri kapsamında incelediği Mazdekizm'i; din ve inanç örtüsü altında sosyal bir hareket olarak açıklamış, Mazdek'i bir sosyal reformcu militan, Sasanî Kralı Kawa'yı (488-531) da bu hareketi kendi yönetsel çıkarına çevirme-ye çalışan enerjik ve mükteflr bir si-yasetçi olarak değerlendirmiştir.

Bandad oğlu Mazdek'in özel yaşamı hakkında fazla bilgi yoktur.

Mazdekizm inancının daha çok toplumsal, ekonomik ve teolojik yönleri Sünni heresiyoğraflar tarafından kendi anlayışlarına uygun parça bilgiler halinde günümüze gelmiştir. Bu bilgilerin İbn al-Mukaffa (ö. 760) tarafından Arapçaya çevrilmiş olan *Khvday-namaş* (Mazdek-namaş-Mazdekname) adlı yapıtın kaynaklandıkları anlaşıyor. Hem heterodoks İslamın oluşmasında ögesel katkılarını, hem de İran'daki inanca örtüsü altındaki toplumsal muhalefet ve başkaldırı hareketlerini daha iyi anlamak bakımından Mazdekizmi kısa da olsa tanıtmakta yarar görüyoruz.

Mazdekizm, kimi araştırmacılara gö-

rünün ortaya çıkıp zenginden alarak fakire vermesi gerekiyor. Her kim olursa olsun, kimsenin bir başkasından daha fazla varlık, mal-mülk ve kadına sahip olmaya hakkı yoktur..."

Mazdekizmin toplumsal, siyasal ve ekonomik kuramlar geliştirerek oluşturduğu yaşam biçimi ve felsefesiyle, içinden çıkmış olduğu egemen devlet dini Zerdüş-Mazda inançlarına aykırı olması yüzünden baskıya uğramıştı. Sasani yönetimindeki İran'da bulunan Kutsal Ateş (Zerdüş't) tapınaklarını ve tapınaklara ait geniş arazileri kullanan rahipler sınıfı, hem toprak sahipleri dikanlar, hem de İran sarayı üzerinde etkiliydiler. Mazdek'in inanca öğretisinin "insan eşitliğini, top-

bazı kötü ahlak alışkanlıklarını karanlığın şeytanları olarak kişileştirmesidir."

Mazdek inancında iki öncül ya da başlangıç ilke vardır: aydınlık (ışık) ve karanlık. Işık bilgiyi, duyguyu, düzenlenmiş olaylar ve özgür iradeyi tanımlar. Başka bir deyimle bütün bunlar ışıkla, aydınlıkla sağlanır. Karanlık ise bilgisizlik, körlük ve yönü bilinmeyen tesadüfi olaylardır ya da bunların yaratıcısıdır. Mazdekizmde üç üst öge vardır: su, ateş ve toprak. Işığı ve ondan oluşmaları yaratan Tanrı, karanlığı ve ondan oluşları yaratan şeytandır. Krallar kralı olarak nitelendirilen Mutlak Tanrı en üst dünyadaki tahtında (kursu) oturur. Onun önünde dört kuvvet vardır: yargılama (tamyiz),

Hristiyan heterodoksizmi olarak adlandırılan paulikianizm, bogomilizm ve katarizm, çok az değişiklik ve farklılaşmalarla birbirlerini izleyen aynı ikilemci (düalist) inancın biçimlenmeleri, yani neo-manikheizmdir.

Bu ikilemci inanç sistemlerinde ruhsal âlemi, göksel evreni ve melekleri yaratan İyi Tanrı; yeryüzünü, maddeyi, insanları ve hayvanları yaratan ise Şeytan'dır.

re kökeni MÖ 6-7. yüzyıla inen Zerdüş dininin, kimilerine göre ise 3. yüzyılda Mardin çevresinde ortaya çıkan Mani dininin heterodoks, yani aykırı inancıdır. Kısacası Mazdekizm, her ikisinden de öğeleri alarak oluşmuş; toplumsal, siyasal ve ekonomik içerikli kuramsal bir inanç sistemidir.

Ta'ali'î'de şu tanımlamayı görüyoruz:

Mazdek diyordu ki: "Tanrı topraktan yiyeceği ve tüm gereksinimleri, halk onları aralarında eşit bölüşün diye yaratmıştır. Hiçbir kimse diğerinin payından fazlasını alamaz. İnsanlar birbirlerine karşı yanlış davranmış ve biri diğerini üzerinde egemenlik kurmuş. Kuvvetli zayıfı ezmış; hem malını hem de yaşama hakkını elinden almış... Herkeşin varlık bakımından eşit olması için, keşkinlikle bi-

rağın ve gelirin ortaklaşa kullanılması, varlığın bölüşülmesi" gibi komünist ilkeleri dayatması, elbette ki bu kesimlerin çıkarlarına aykırıydı. Zerdüş rahipleri Mazdeklerle zındık diyorlardı. Daha sonra Abbasi Sünni uleması ve hatta Osmanlı şeyhülislamı dahi Aleviler için aynı deymi kullanacaktır.

Fidevsi, bu inancın ahlak felsefesi üzerinde daha ileri birkaç ayrıntı vermektedir:

İnsanlar, gıpta, azap, öç, yoksulluk, kırs gibi beş şeytan tarafından doğruluktan uzaklaştırılır. Bunları yenmek ve iyi bir inanç yolunda yürümek için zenginlik ortak ve kadın-erkek eşit haklara sahip olması...

Bu kısa ayrıntılarda söz konusu olan, Mazdek kozmolojisinde Zerdüş ve Mani dinlerinde olduğu gibi

anlayış-anlama (Fahm), saklamakoruma (hıfz), sevinç-keşif (sürur), krallar kralı, bu kuvvetleri önündeki şu dört kişiye vermiştir: mobada mobad (başyargıç), herbad (anlamayı, fahmi yönlendiren), serpahhad (başkumandan), ramishgar (sevinç, eğlence ustası).

Bu dört gücün sahipleri, 12 ruhsal gücün çevirdiği dairenin içindeki 7 vezirle dünyayı yönetirler. Bu dört güç, yediler ve on ikiler bir kişide toplandığı takdirde o kişi tanrılaşır ve artık dinsel görevlere bağlı kalınamaz. Mutlak Varlık, mutlak adını (ism-i azam) oluşturan harflerin gücüyle krallığını sürdürür. Bu harflerden bazı şeyler anlayacak duruma erişen insanlar, büyük sırrı (al-sırr al-akbar) keşfetmiş olurlar. Bundan yoksun olanlar körlük, bilgisizlik, sıkıntı-kasvet ve ihmalkârlık içinde kalacaklardır."

E. Yarshater, Nawbakhti, Ibn al-Nadim, Makdisi ve Şehristani'den derlediği bilgilerden aynı makalesinde Mazdekizmin genel bir özeti çıkarmıştır:

Cosmology: Aydınlık ve karanlığın iki başlangıç ilkesi olduğu inancı ve ışığın biçiminin silinmiş karanlık...

Theology (Tanrıbilim-İlahiyat): Tanrının ilahi takdir, mutlak gücünü yadsıma. Bütün peygamberler, veliler ve meleklerin görünüm alanına çıkışındaki esas birlik... Gaibi bilme veya tanrısal önderlerin dönüşü. Dinin özü olarak imamin tanınması. Kutsal yazıların içsel (batını) anlamı olduğu. Tanrısal ruh olarak İmamlar'ın (daha sonra Abu Müslim gibi) yeniden doğuşuna inanma...

Eschatology (Ölüm sonrası bilimi): Kiyamet günü, ölümden sonra dirilme ve son yargılamayı yadsıma. Gerçek kiyamet gününün anlamı ise, yeniden doğuş ve ruhun başkasına geçmesidir (reincarnation).

Ritual (Tapınma etkinliği): İç ve dış temizliğe önem verme. Başlılık-ant içme ve evlilik törenlerinde, inançsal-ruhsal liderleri kutlama toplantılarında şarap ve ekmeğin kullanılması...

Abu Müslim'le birlikte İran'da başlayan heterodoks İslam, yani Alevi-toplumsal başkaldırı hareketlerini batılı İslam araştırmacıları üçüncü dönem ya da Mazdekid halk hareketlerinin üçüncü aşaması olarak değerlendiriyorlar. Oysa Sunbat, Mukanna ve Babek al-Hurrani hareketlerinin hiçbirisi tam bir Mazdek hareketi değildir. Kabul etmek zorunda olduğumuz İslami siyaset örtüsü bu söylemi engellemektedir. Zaten Engels'in Köylüler Savaşı'nda dediği gibi:

Sınıf mücadelelerinin o çağda dinsel nitelik iğareti taşıyanları, çeşitli sınıfların çıkarları, ihtiyaç ve taleplerinin dinsel perde ardına gizlenmesi için aslından hiçbir şey değiştirmeyen ve çağın koşullarıyla açıklanabilir... Genel feodalizme (yönetime) yöneltildiği bü-

tün saldırıların, her şeyden önce kiliseye karşı olacağı, bütün devrimci toplumsal ve siyasi öğretilerin de aynı zamanda ve esas dinbiliminden saptmış mezhepler olacağı açıktır. Ortaçağ boyunca köşullara göre kâh mistik biçimde, kâh açık mezhep biçiminde, kâh silahlı ayaklanma biçiminde ortaya çıkıyordu."

Buradaki sınıfsal mücadeleler de, önderlerin adına bağlı "açık mezhep biçiminde" başlayıp, "silahlı ayaklanma biçimine" dönüşerek, genelde bu bölgede heterodoks İslam (Alevilik) örtüsü altında sürdürülmüş halk hareketleriydi.

Bu hareket İslamın İran'a girişiyle, daha doğrusu Sasani krallığının yıkılıp, halifelik (Ortodoks İslam yönetimi) egemenliğinin baskısı kendisini tam hissettirmesinden itibaren başlamıştı. İran'daki halklar zaten baskı ve cizye yüzünden görünüşte İslam olmuşlardı.

E. Yarshater, Mazdakizm incelemesinin başlarında "üçüncü dönem Mazdekid hareketler İslamın İran'a girmesiyle başlıyor" dedikten sonra düzeltir:

Sasani iktidarının yıkılması ve Zerdüşti tapınaklarının gücünün sürekli zayıflamasıyla Mazdekler yeniden nefes alma fırsatı buldular. İlk yüzyıl içerisinde bunların eylemleri üzerinde kaynaklar sınırlıdır"

ardından şöyle bir açılım getirir:

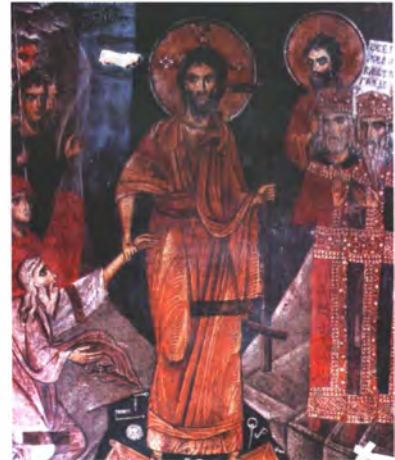
...Ancak aşırı Şiiler [heterodoks müslümanlar, yani Aleviler] karakteristik inanç öğeleriyle sık sık başlar kurarak açıklamaya girişiyorlar. Şöyle ki: Tanrısallığın peygamberlere ve imamlara geçmesi (incarnation, hulul), ruhgöçü inancı (reincarnation, tenasuh), gaibi, geleceği bilme (occultation, gayb), İmanın geri yaşama dönüşü (recat) ve kutsal yazıların, Kur'an'ın içsel (ésotérique, batını) anlamlarının olduğu ve onlara başurma inancı Mazdeklerinkiyle aynıdır... Şehristani'ye göre çeşitli isimler taşıyan bu aşırı Şiilerin İslamla ilgisi yoktur, Mazdekid'idiler: Bunlar İsfahan'da

Khurramiyye ve Kudakiyya; Rey'de Mazdakiyya, Sunbad'iyya; Azerbaycan'da Dhaquliyya; bazı yerlerde Muhammiriya (Kızılşarıklılar); Transoksıyan'da Mubayyida (Beyaz giyimliler) adlarıyla anılıyorlardı.

Görülüyor ki, Aleviliğe girmiş olan bu öğeler Zerdüşti ortodoksizmine, yani Mazda inancına ait değil Mazdekizm ile doğrudan ilişkilidir."

ALEVİLİK VE HİRİSTİYANLIK HETERODOKSİZMİ (PAULİKENİZM- BOGOMİLİZM-KATHARİZM)

Bu bölümde, Hristiyanlık heterodoksizmi üzerinde yazdığımız geniş bir makalemizin sonundaki özeti sunmakla yetineceğiz:

HİRİSTİYAN DÜALİZMİNİ
ANLATAN BİR İKONA.

1. Hristiyan heterodoksizmi ve sapkinlığı olarak adlandırılan paulikianizm, bogomilizm ve katharizm, çok az değişiklik ve farklılaşmalarla birbirlerini izleyen aynı ikilemci (düalist) inancın biçimlenmeleri, yani neo-manikeizmdir.

2. Bu ikilemci inanç sistemlerinde ruhsal âlemi, göksel evreni ve melekleri yaratan iyi Tanrı; yeryüzünü, maddeyi, insanları ve hayvanları yaratan ise Satanel, Satan, Samail vb. adlarla anılan şeytandır. Şeytan meleklerin başı, Tanrı'nın oğlu ya da kardeşi olarak gösterilir. Tanrı ile

HİRİSTİYANLARI
TANRI-KUL İLİŞKİNİ
ANLATAN BİR İKONA.

kendisini bir tutmak isteginden ötürü "meleklerle yaptığı savaşta yeniler"e" köklerden kovulmuştur.

Bu durum İmam Bakır (ö. 734/35) ve Cafer (ö. 765) çevresinden Abul Hat-tab (ö.783?) tarafından yazılmış ve Aleviliğin ilk yazılı kaynaklarından *Ummu'l-Kitab*'da genişçe anlatılmış ve "Göksel Adem ve yersel Ceb-rail sıfatları taşıyan Salman'ın Azazil (Şeytan) ile savaşları" olarak görülmektedir. Aynı yansıma bağlamında, Kaygusuz Abdal'ın (14/15.yüzyıl) "bir Rumlu (Anadolulu) derviş olarak şeytanla karşı düşsel "Heyhat Sahrası'nda yaptığı kavga-larını" *Kitab-ı Mıslate (Mugalata)* adlı yapıtında görüyoruz.

3. İsa Tanrı'nın oğlu değil, onun kal-binden çıkmış ve büyük melek Mi-kail'e emanet edilerek yeryüzüne gönderilmiş "Söz"dür (Kelam -Lo-gos). Yeryüzünde insan görünüşüne bürünen İsa, Şeytan ile savaşarak insanları kurtarmıştır.

Ummu'l-Kitab'daki Salman'ın, büyük kıyamet meleği Mikail'in rolünü üst-lendiği söylenebilir. Burada Salman gerçekten, bazen örtülü ama daha çok açık biçimde mutlak tanrılığın temsil eden büyük göksel prenstir; Tanrı'nın kapısı (bab) ve örtüsüdür (Hicab). Ama bir deuterostheos'u

(ikinci Tanrı) gibi görülmektedir.

4. Kendilerini gerçek Hristiyan gö-ren bu ikilemciler, Ortodoksların Kutsal Ruh-İsa-Meryem üçlü inancını, kiliselerini, haç putu ve aziz ikonlarını (tasvirleri) reddederler.

5. Onlara göre insan ruhu Tanrı'nın soluğu ve ondan bir parçadır. Mad-de olan beden ölmesiyle ruh özgür kalır ve Tanrı ile birleşerek sonsuz kurtuluşa ulaşır.

6. Neo-Manikeizmde kilise örgütü ve rahipler yoktur. Toplu tapınma-ları, inançsal törenleri sıradan bir müminin evinde ya da bu toplantılar için hazırlanmış sade ve geniş avluda yapılır.

Aleviliğin de hiçbir kolunda Orto-doks İslamın tapınağı olan cami yoktur. Toplu tapınmaları olan gör-ğü cemi bir talibin uygun gençlikte-ki evinde ya da ortaklaşa yaptırılan cem ya da meydan evi adının veril-diği geniş ve sade, bitişik ya da ayrı mutfağı ve apshanesi bulunan bir avludan ibarettir.

7. İncelediğimiz ikilemci inanç top-luluklarında birbirinden kopmayan üç toplumsal tabaka -sınıf de-ğildir. Birincisi, yaşamlarını tapın-ma ve zikirle geçiren, her türlü be-densel zevklerden kendini arındırıp nefsi ıslah etmiş; maddeyle ilgisini sıfır deneyeceğe indirmiş, *Perfektü'dür* (kâmil insanlar). Top-luluğu konuşmaları-vaazlarıyla e-ğiten, yerleşim birimlerinde belirli sa-yılarda gruplara inançsal önderlik eden kişilerdir. Kesinlikle et ve hay-van ürünleri yemez ve evlenmezler. Hiçbir canlıyı incitmezler. Başlığıyla başlarını ve yüzlerini kapatan siyah uzun siyah pelerinleri sırtlarında zi-kir yaparak dolaşırlar, kendilerini

gizlemezler. Duvar diplerinde, döri yol ıngında, bazen yıkıntılar arasın-da tapınlar, yataklar, mürtiler bu kamillerin önünde diz çökerek dua ederler; çünkü onların aracılığıyla dileklerinin Tanrı'ya ulaştığına ina-nırlar. Paulikienizm/bogomilizmde *Perfektus*'lara (çoğ. *Perfektii*) yani kamillere, "dede, büyükbaba" an-la-mına gelen "did", adı verilmekteydi; Bulgar Bogomilleri ise "djado" de-mekteydiler.

İnançsal işlevi, sözcük anlamı göz önünde tutulduğunda ve bir de fo-netik yakınlığına bakılırsa, Alevi inanç önderleri "dede"lerin bu söz-çükten geliştiği düşünülebilir.

İkinci toplumsal tabaka büyük ço-ğunluğu oluşturan sıradan inan-anlar, yani paulikien, bogomil ve kat-har inançlı nüfus. Bunlara kesinlikle evlilik yasası yoktur; tek eşli ve en fazla iki çocuk sahibidirler. Bireyler topluma bir kötülük getirmeyecek, zarar vermeyecek kadar varlık sahi-bi olabılırlar. Toprakların ortaklaşa sahibidirler ve herkes birbirine eşit-tir; kimsenin kimseye üstünlüğü yoktur. Sıradan ikilemci inanç men-subu insanlar, çevresi surlarla çev-rili kent ve kasabalarını korumak-tan sorumluydular. Çoğunluğu sa-vaşçı olmakla birlikte, sadece inançları ve yaşadıkları toprakları, yerleşim birimlerini savunmak için savaşmaktaydılar. Ölüm ve öte dün-yaya inanmadıkları için korku bilmi-yorlardı. Toplamları dışında bulun-dukları ve kendilerini güvende duy-madıkları zaman inançlarını gizler, bir Ortodoks gibi kiliseye gitmekten çekinmezlerdi. Onların tüm biçimsel tapınmalarını boş ve anlamsız bul-dukları için sadece taklit ederek ta-kiye yaparlardı.⁹

DİPNOTLAR:

1. Prof. Dr. M. Hamidullah, çev. Prof. Dr. Salih Tug. Resulullah Muhammed, İstanbul, 1992, s. 112-117.
2. Geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *İslam İmpa-riatorlukları Tarihinde İktidar Mücadeleleri ve Aleviliğin Doğuşu*, İstanbul, 2005, s. 13-29.
3. İstanbul, 1996, s. 55-70.
4. Haydarabad, 1987, s. 92.
5. Yeni Delhi, 1978, c. 1, s. 109.
6. Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Kaygusuz, *Nizari İlamali Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut/Üçüncü Tarih ve Felsefesi*, İstanbul, 2004, s. 247-250.
7. A. T. Mann, *The Elements of Reincarnation*, Mel-bourne, 1995, s. 1, 19-20, 35-37.
8. Örnekler ve yorumlar için bkz. İsmail Kaygusuz.

Görmediğim Tanrıya Tapmam, s. 83-103.

9. İstanbul, 2005, s. 96-106.
10. Ehsan Yarshater, "Mazdakism", *Cambridge His-tory of Iran*, c. 3, Cambridge, 1983, s. 991-998.
11. Ehsan Yarshater, *öge*, s. 1008.
12. *Ibid*.
13. Friedrich Engels, *Köylüler Savaşı*, İstanbul, 1987, s. 61-62.
14. Ehsan Yarshater, *öge*, s. 1001.
15. Alexius I Komnenos'un (1081-1118) buyruğuyla yaz-mış olan keşiş Eutymios Zigabenos'un *Dogmatika Panoplia*/Dogmatikh Panoplia'sından aktaran-lar: G. Ficker, *Die Phnudiagogien*, s. 92 ve J. Ivanov, *Liures et légendes bogomiles*, s. 78.

EYÜP OYUNCAKÇILARI

Eyüp oyuncakları sergisi iki asırlık bir el sanatının yeniden diriltilmesine dair umutları artırdı. Bilgisayar oyunları ile büyüyen çocuklarımız, Eyüp oyuncaklarını ne kadar benimseyecekler bilemiyoruz; fakat bu tür projelerin sahipsiz kalmayacağı da ortada...

MUHSİN KARABAY

Hiç şüphe yok ki, bir çocuğun sadece eğlence hayatında değil, eğitim hayatında da çok büyük rol oynar oyuncaklar. İnsanoglu ilk bilgi ve becerilerini oyuncaklar sayesinde edinir ve geliştirir.

Günümüzde oyuncak dünyası öylesine gelişti ki, özellikle bu sahada çalışan ülkelerin ekonomilerinin belkemiğini teşkil ediyor. Bir oyuncakçı dükkânına girilince doğrusu insanın çocuk olası geliyor. Ülkemiz çocuklarının oyuncak yönünden pek şanslı olmadıkları söylenebilir. Halkımızın alım gücü son 20-30 yıl içinde eskiye nazaran epeyce artmışsa da, özellikle kasaba ve köy çocuklarının oyuncak dünyalarının pek zengin olmadığını söyleyebiliriz. Şehirlerde yetişen varlıklı aile çocuklarının her türlü oyuncaktan nasiplerini aldığını söylemek ise pekâlâ mümkündür.

ALMANYA'DAN "BEDAVA" OYUNCAKLAR

Ben de klasik sokak oyunları ile büyüyenlerdendir. Pek fazla oyuncakım da olmadı. Fakat ben diğer çocuklarla kıyaslandığında biraz şanslıydım belki de. Babam Almanya'da çalıştığı için ilk oyuncaklarımız Almanya'dan gelmişti. Ancak birçok anne gibi benim annem de bozulurverir korkusuyla onları pek ellettirmez, meşhur çeyiz sandığının en dibine yerleştirilirdi. Aradan geçen 40

yılın ardından o zaman babamın Almanya'dan getirdiği oyuncaklar hâlâ aklımda. Bir anahtar yardımıyla kurularak çalışan tavuk ve horozlar, kablolu bir pil kutusundaki ileri geri düğmeleriyle hareket eden bir araba, anahtarla kurularak çalışan bir tank. Bütün hatırlayabildiğim oyuncaklarım bunlardan ibaretti. Ama bu üç beş oyuncak bile, benim o küçük hayal dünyamdaki, oyuncaklarla ve de özellikle bisikletlerle dolu Almanya'yı kurmaya yetmişti.

Bu yaşımda hâlâ Almanya'yı o renkli hayal yıllarımın gezegenler kadar uzakta, gidilmesi, görülmesi imkânsız ülkesinin penceresinden düşünürüm ve adeta o kristal Almanya'nın kırılmasından, hayal dünyamın yıkılmasından korkarım. Bu yüzden bu hayallerimin üzerinden yıllar geçtikten sonra gittiğim Almanya'da, hep gönlümdede taşıdığım o hassasiyet, sevgi ve merakla örülü duyguların yoğunluğuyla dolaştım. İşte bütün bu hislerin kaynağı o çocukluk yıllarımın büyük-küçük sevinçleriydi. Almanya'da büyük mağazaların o kalın ciltli katalogları hâlâ var mıdır bilmem. Katalogların özellikle oyuncaklarla ilgili sayfalarına nasıl bir heyecan ve arzuyla baktığımızı bu duyguları yaşama yanlara anlatmam imkânsızdır. Onlara sahip olamamak bile resimlerine bakabilmek de büyük bir mutluluktu. Herkes kendisi için bir şeyler seçer ve onlar bir sonraki yazı büyük bir hasretle beklenirdi. Almanya'da

ATÖLYELERDE
ÜRETİLEN
OYUNCAKLARDAN
TEL DOLAP.

çalışan herkesin çok zengin olduğu düşünülür ve bundan dolayı da onları almanın çok kolay olduğu zannedilirdi. O oyuncakların herkese bedavaya dağıtıldığını düşünmek dahi olmayacak bir şey değildi.

OYUNCAKÇI AFFAN DEDE'NİN VEDASI

Bundan üç-beş yıl evvel *Yedigün* dergisinin ciltlerini tararken, "Eyüp Oyuncakçıları" başlıklı yazı çok ilgimi çekmişti. 1939 yılına ait, 310. sayıya yayımlanan Niyazi Ahmet imzalı bu yazı bizleri alıp 60-70 yılı öncesinin Eyüp'üne götürüyordu. Hayret ki, o yıllarda, Avrupa'dan gelmeye başlayan yeni yeni modern oyun-

caklardan dolayı, Eyüp oyuncakçılığı artık bitmek üzeredir. Son birkaç oyuncakçıdan biri olan Kadri Şengöz, yeni oyuncaklarla rekabet edemedikleri için işyerlerini kapatma durumuna geldiklerini söylemektedir. Artık kendi çocuklarını bile mutlu edememektedir yaptıkları tahta oyuncaklar. Niyazi Ahmet yazısında, oyuncak dendiği vakit, Eyüp'ün, Eyüp denince de oyuncağın hatırlandığını belirterek o günkü halin oyuncakçılar için pek içler acısı olduğundan bahsetmektedir. Elindeki 200 sene öncesinin Eyüp'ünü anlatan kitaptan bir paragraf okuyan Kadri Usta, o zamanların kaymaklıları ve oyuncakçılarıyla meşhur Eyüp'ünü artık kaybetmiş olmanın hüznüyle adeta gözyaşı dökmektedir.

YKY'nin *Kitap-ık* dergisinin Mayıs 2004 sayısının dosyası da "Oyuncak ve Edebiyat"ı ayrılmıştı. Türk ve yabancı yazarların telif ve tercüme yazılarında oluşan bölümün de bu konuya önemli bir katkı sağladığını düşünüyorum.

Oyuncaklarla ilgili bahsetmek istediğim bir yazı da *Beş Sanat* dergisinin Mayıs 1951 tarihli 14. sayısında Necip Alsan yazısı. Alsan, yazısında, oyuncakçı Affan Dede'yi ve sattığı oyuncakları düne ait değerlerin bir temsilcisi olarak görmekte ve onu sadece mahallelerimizden değil ülkemizden de kovmaktadır. Çok insafsızca değerlendirmelerin yer aldığı yazı, Alsan'ın çocukluğunda okuduğu "Oyuncakçı Affan Dede" adlı bir hikâyeye dayanmaktadır. Eyüp oyuncakları satan Affan Dede, maki-

ayrık bıraktın. Şunu bil ki seni mahalleden kovan Ligor değil uyanan Türk çocuklarıdır. Güle güle Affan Dede. güle güle. Daha doğuya, uzak doğuya, pasıñışe kadar git.

Oysa büyük şairimiz Cahit Sıtkı, Affan Dede'den satın aldığı çocukluğundan verdiği mutluluğu ne de güzel şiirleştirmiştir:

*Affan Dede'ye para saydım.
Sattı bana çocukluğumu.
Artık ne yazım var, ne adım:
Bilmiyorum kim olduğumu.
Hiç bir şey sorulmasın benden:
Haberim yok olup bitenden.*

*Bu bahar havası, bu bahçe:
Havuzda su şırıl şırıldır.
Uçurtmam bulutlardan yüce.
Zıpızlarımla pırlıl pırlıdır.
Ne güzel dönüyor çemberim:
Hiç bitmese horoz şekerim!*

EYÜP'E DÖNEN OYUNCAKLAR

Özellikle Avrupa ülkelerinde ve Amerika'da oyuncak müzelerinin olduğunu biliyor veya yazılanlardan öğreniyoruz. Ülkemizin bu konuda da geç kaldığını düşünüyorum. Ancak bir gazetede "Çeşitli" başlığı altındaki bir küçük ilandan, İstanbul'da da bir oyuncak müzesi olduğunu öğrenmiş oldum. Zira orası için bir şişe elemanı aranıyordu.

Bütün bunları yazmamıza, Darphane-i Âmir'e de açılan Eyüp Oyuncakları Sergisi vesile oldu. Elliden fazla ev kadını, Avrupa Birliği, Türkiye İş Kurumu ve Tarih Vakfı'nın destekleriyle bir araya gelerek, aldıkları eğitimden sonra yaptıkları oyuncakları sergilemişler. Eyüp'te yapılmaya başlanmasından iki asır sonra büyük bir heyecanla tekrar diriltilemeye çalışılan bu el sanatı inşaallah başarıyla olur ve nice çocuğu da sevindirir. Necip Alsan her ne kadar Affan Dede'yi yıllar önce mahalleden kovmuşsa da, o kendisini seven ve özyenilerinin de olabileceğini düşünerek mahallemize uğradı.

Haydi çocuklar, bugün monitörlerinde kendinizi kaybettiğiniz bilgisayarlarınızda okuyunlara biraz ara vererek günışığına çıkınız ve sokağınızda nicedir sizi bekleyen arkadaşlarınızla birlikte Eyüp oyuncaklarıyla oynayınız!..

ÇİFT ÇİNCİLİ ARABA

PİNER-BALAT
SEMTLERİNDE
YATAN BİR
RAHİMLERİNE EYÜP
OYUNCAKÇILARININ
ÖZGÜLLERİNE İŞ
SALIRI YAPILMALI
VE KENDİLERİNİN
İŞ KURUMU
NURİTİMARI PROJESİ
SİBİR 2005 YENİ
İSTANBUL FAKÜLTESİ
ÖĞRETİM

7 Mart 1999 tarihli *Zaman* gazetesinde "Oyunlar ve Oyuncaklar" başlıklı bir yazı kaleme alan meşhur edebiyat profesörlerimizden Sayın Orhan Okay, o enfes üslubuyla çocukluğunun oyuncakları ve oyunlarıyla Eyüp oyuncakçılarından bahsetmişti. Daha sonra, hocanın, *Bir Başka İstanbul* adlı kitabına da giren bu yazısı adeta 100 yılın Türk oyun ve oyuncakçılığının da kısa bir tarihi gibidir. Keşke her eli kalem tutan çocukluğunun hatıralarıyla birlikte oyun ve oyuncaklarından bahsetse. Eminim orlaya muazzam bir hazine çıkar. Hele bu konularda hazırlanacak detaylı bir belgesel sadece günümüze değil aynı zamanda geleceğin Türkiye'sine de muazzam bir hediye olacaktır.

neli Avrupa oyuncakları bebekleri satan Ligor'un mahalleye gelmesiyle iflas eder ve torbası omzunda mahalleden ayrılır. Necip Alsan, bir zamanlar okuduğunda kendisi için çok üzüldüğü Affan Dede'yi, onun yıllarca nice çocuğu sevindirdiği günleri unutarak, bütün insafsızlığı, nefesizliği ve öfkesiyle kovmaktadır.

Ne zannettin Affan Dede? Dünya durduğu kadar Türk çocukları hep iptidai Eyüp oyuncaklarıyla mi avunacaklar? Sen onlar makinalı medeniyet oyuncaklarını görünce gözleri açılmıyacak mı sanıyordun? Yüzyıllardır mânâsız batıl inançlarıyla sen onları en masum oyuncakları olan bebeklerden bile

WEB'DE TARİH

SANAL ÂLEMDE ERMENİ SORUNU

Bir yanda konuyla ilgili değişik toplantılar, şiddet kullanımına varan gösteriler birbirini izliyor, öte yanda Hrant Dink ve Orhan Pamuk gibi yazarlar yargılanıyor. Konu etrafındaki hareketlilik doğal olarak web ortamına da doğrudan yansıyor.

GÜREL TÜZÜN

"Ermeni Sorunu"yla ilgili resmi web sitelerinin başında Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın geliyor. Sitenin "Tarih" bölümünde, "Ermeni Sorunu ve Gerçekler" başlıklı bir alt bölüm bulunuyor (www.kulturturizm.gov.tr/portal/tarih.tr.asp?belgeno=1572). Burada konu, "Türk-Ermeni İlişkileri", "Sorunun Ortaya Çıkışı", "Ermenilerin Yaptığı Katliamlar", "24 Nisan 1915", "Yer Değiştirme (Tehcir)", "Ermeni Terörü" ve "Arşiv Belgeleri" gibi başlıklar altında ele alınıyor. Bu sayfalarda, "Ermeni mezalimi"ni gösteren fotoğrafların yer aldığı bir "Album" de bulunuyor.

Dişişleri Bakanlığı'nın web sitesinde konuyla ilgili sayfalar "Ermeni Soykırım İddiaları" başlığı altında yer alıyor (www.mfa.gov.tr/MFA_tr/DisPolitika/AnaKonular/Ermeni-SoykirimIddialari%24Nisan1915). Burada konuyla ilgili "temel belgeler" in yanı sıra resmi açıklamalar ve bir kaynakça bulunuyor. Bakanlığın konuya ilişkin İngilizce sayfalarına ise www.mfa.gov.tr/MFA/ForeignPolicy/MainIssues/ArmenianAllegations/ adresinden erişiliyor.

Devlet Arşivleri'nin web sitesinde ilgili bölüm "Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Konusu" başlığını taşıyor (www.devletarsivleri.gov.tr/ki-tap/belge.asp). Burada, "Tehcirin Sebepleri ve Alınan Tedbirler", "Tehcir Kararının Uygulandığı Böl-

geler", "Tehcire Tabi Tutulan Ermenilerin Taşınır ve Taşınmaz Mallarının Durumu" gibi başlıklar altında sınıflandırılmış belgelere erişiliyor.

Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'ne bağlı "tarafsız ve özel" araştırma kuruluşu Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün (EREN) web sitesinde (www.eraren.org/tr/index.asp) konuyla ilgili makaleler, raporlar, kronoloji ve kaynakça yer alıyor. EREN ayrıca, 2001'den bu yana Ermeni Araştırmaları, 2002'den bu yana da Review of Armenian Studies dergilerini yayımlıyor.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin "Ermeni Sorunu" konusundaki görüşleriyle ilgilenenler, www.tsk.mil.tr/uluslararasi/ermenisorunu.htm adresini ziyaret edebilir.

Üniversitelerin konuyu nasıl ele aldığını görmek istiyorsanız, bir örnek olarak Mersin Üniversitesi'nin web sitesine bakabilirsiniz (www.mersin.edu.tr/ermenisorunu/). Dumlupınar Üniversitesi'nin web sitesindeki "Ermeni İddiaları Karşısında Tarih ve Politika" (http://politika.dumlupinar.edu.tr/index_er.html) başlıklı sayfalar daha kapsamlı. "Ayrıca, geniş ve kapsamlı bir bağlantılar listesi var. Listenin özelliği, soykırım tezini savunan web sitelerini de içermesi.

Resmi olmayan siteler arasında, FORS-NET'inin çok kapsamlı (www.ermenisorunu.gen.tr) olduğu söylenebilir. Buradaki sayfaların İngilizce, Fransız-

ca ve Almanca sürümleri de var.

Bir başka kapsamlı web sitesi ise www.ermenisorunu.4t.com/ adresinde bulunuyor. Sitede "Cumhuriyet Dönemi-ne Kadar Türk-Ermeni İlişkileri", "Lozan Antlaşması ve Ermeni Sorunu", "Lozan'dan Bugüne Ermeni Sorunu", "Azerbaycan-Ermeni İlişkileri", "Fotoğraflarla Ermeni Terörü" gibi bölümler var.

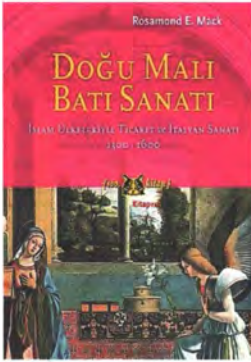

Armenian Reality başlıklı İngilizce web sitesinde (www.armenianreality.com/) "Massacres in Anatolia" ve "Massacres in Azerbaijan", "Documents of Massacres by Armenians" ve "Armenian Terror" gibi bölümler bulunuyor. Bu sitenin Fransızca sürümü de var (www.armenianreality.com/francais/). "Türkiye dostlarının" Fransızca web sitesinde de konuyla ilgili bilgilere "La question arménienne" başlığı altında yer veriliyor (www.tetedeturc.com/home/rubrique.php?id_rubrique=2).

Bu konuya gelecek sayıda devamı sağlanıyor.

İSLAM ÜLKELERİYLE TİCARET VE İTALYAN SANATI DOĞUNUN MALİ BATININ SANATI

Rekabet ve alışveriş ne güçlü bir Osmanlı sanatının gelişimini engelledi, ne de İtalyanlarınkini tehdit etti. 16. yüzyılın Doğu-Batı ticareti ve sanatsal alışverişi, uygarlıklar arası çatışmayı yumuşattığı gibi, kültürel alanda birlikte var olma ve karşılıklı olarak zenginleşme için tarihi bir örnek oluşturdu

ELİF KILIÇ

Simone Sigoli adında Floransalı bir hacı 1384'te kutsal toprakları ziyaret ettiğinde Şam pazarında gördüklerini şöyle anlatmış: "Şam mallarıyla Hristiyan âleminin bir yıl-lık ihtiyacı görülebilir... Öyle görkemli, soylu ve zarif mallar var ki, bacak kemigine pa-ra saklamış olsan, bu mallardan alabilmek için o bacağı kırarsın." Ne var ki birçok

Floransalı bu "soylu ve zarif" malları kendi şehirlerinde de satın alabilirlerdi, çünkü Çin'den ya da İslam ülkelerinden gelen lüks eşyaları taşıyan kadirgalar sık sık İtalyan limanlarına yanaşıyordu.

Doğudan gelen rengârenk dokumalar, seramik eşyalar, camlar, deri mamulleri, piri-riç eşyalar, halılar çizmedeki şehirlerin zenginlerince kapışılmakta, zanaatkarla-rınca da taklit edilmekteydi. Örneğin 16. yüzyıl İznik çini tabaklarını gören Padovalı seramikçiler 17. yüzyılda taklitlerini üret-mişlerdi bile. Çin porselenleri öyle beğeni-liyordu ki ünlü ressamların tablolarına da giriyor, benzerleri soylu ailelerin armalı ta-baklarına dönüşüyordu. Bu sayede İtalyan el sanatlarında hızlı bir gelişme görüldü, İtalyan zevkini etkileyen Doğu malları Rö-ne-sans süsleme sanatlarında patlamaya yol açtı.

Rönesans uzmanı Rosamond E. Mack'ın Ba-zaar to Piazza, Islamic Trade and Italian Art, 1300-1600 adlı çalışması, Kitap Yayıne-vi tarafından Ali Özdamar'ın çevirisiyle Do-ğu Mali, Batı Sanatı, İslam Ülkeleriyle Tica-ret ve İtalyan Sanatı 1300-1600 başlığı al-tında Türkçede de yayınlandı.

Yayınevinin 100. kitabı olma özelliğini de gösteren bu çalışmada İtalyan Rönesans kültürünün özellikle güzel sanatlar ve süs-leme sanatlarında geliştiği dönem anlatıl-

yor. Elbette bu etkilenme tek taraflı değil. Örneğin İtalyan dokumaları hızla gelişen Osmanlı dokumacılığı için birincil esin kay-nağıydı; böylelikle sanatsal ve teknolojik aktarımın yönü tersine dönmüştü.

Mack, kitabın sonunda şöyle diyor: "Reka-bet ve alışveriş ne güçlü bir Osmanlı sana-tının gelişimini engelledi, ne de İtalyanla-rınıkini tehdit etti. 16. yüzyılın Doğu-Batı ti-careti ve sanatsal alışverişi, uygarlıklar arası çatışmayı yumuşattığı gibi, kültürel alanda birlikte var olma ve karşılıklı olarak zenginleşme için tarihi bir örnek oluşturdu."

Büyük bir kısmı renkli tam 187 resimle ör-neklenen bu tarihi serüven özellikle sanat tarihi meraklıları için biçimci kaftan. Kaf-tan deyince, bu kitapta yer alan, Mamluk sultanı el-Melikü'l-Müeyyed Şeyh el-Mah-mudi için yapılan kaftanın Bizans İm-paratoru VIII. İoannes Paleologos aracılıyla ünlü ressam Pisanello'nun resimlerine griş serüvenini sakın kaçırmayın deriz.

DOĞU MALİ-BATI SANATI,
İSLAM ÜLKELERİYLE TİCARET VE
İTALYAN SANATI, 1300-1600,
ROSAMOND E. MACK,
ÇEVİRİ: ALİ ÖZDAMAR, KUŞE KÂĞIDA
RENKLİ BASKI, 400 SAYFA, 187 RESİM.
KİTAP YAYINEVİ,

BALKANLAR'DA KİMLİK VE EGEMENLİK

ŞULE KUT, 260 SAYFA,
İSTANBUL BİLGİ
ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Prof. Dr. Şule Kut'un 1990'lar boyunca bölgede yapmış olduğu araştırmalara dayanarak kaleme aldığı makalelerini bir araya getiren Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik kitabı, Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990 sonrasında Yugoslavya'nın dağılmasıyla birlikte yeniden biçimle-nen komünizm-sonrası Balkanlar'daki ulusal kimlik ve egemenlik mücadelele-rine ışık tutuyor.

Kitapta Makedonya Cumhuriyeti'nin ku-ruluşundan Makedon-Yunan anlaşmaz-lığına, Bosna-Hersek'teki savaşlardan

Sırp milliyetçiliğine, Kosova sorunun-dan Balkanlar'daki Arnavutluk mesele-sine, Türkiye'nin Balkan politikasından Kosova Türklerinin durumuna kadar pek çok konu hem ulusal hem de ulus-lararası boyutlarıyla ayrıntılı biçimde ele alınıyor. Balkanlar'ın güncel tarihine yakından tanıklık etmiş bir siyaset bi-limcinin sığınacağı sığınaya yapmış olduğu değerlendirmeleri içeren kitap milliyet-çiliklerin çatışma alanı Balkanlar'da ba-rışın 20. yüzyılın sonunda nasıl boldu-ğuna anlatırken, ilk adımlarını attığımız yeni yüzyılda Balkanlar'da barışın öcte-ben tesisinin, ancak bölgesel olarak bir demokratikleşme ile mümkün olacağını üstüne basarak vurguluyor.

BÜYÜK İSKENDER'İN YAŞAMI VE FETİHLERİ

FETİH VE İMPARATORLUK
A. B. Bosworth

[DİN]

BÜYÜK İSKENDER'İN YAŞAMI VE FETİHLERİ

A. B. BOSWORTH

İNGİLİZCE'DEN ÇEVİREN:

HAMİT ÇALIŞKAN,

391 SAYFA.

DOST KİTAPLARI

Büyük İskender dönemi bilinen dünyayı Tuna'dan Indus'a dek boydan boya kat eden Makedon ordusunun Pers İmparatorluğu'nu fethetmesine ve Helenizm'in ufuklarını Yakındoğu'ya genişleten kitlesel göçlerin başlamasına tanıklık eden bir tarih kesitidir. Çalkantılı bir dönemin yeni bir anlatısını sunarken antik kaynaklardan yararlanan bu çalışma, İskender'in yaşamı olduğu savaşları ve seferleri ayrıntılarıyla verirken, imparatorluğun kazanılmasına, kontrolüne ve fethin işleyişine odaklanıyor.

TARİHÇİLERİN KUTBU 'HALİL İNALCIK KİTABI'

EMİNE ÇAYKARA

614 SAYFA,

İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

Prof. Ekmeleddin İhsanoğlu'nun, "şeyh-ül müverrihin" (tarihçilerin şeyhi) diye tanımladığı Prof.Dr. Halil İnalcık, bu söyleşi kitabında hayatını anlatıyor. "Halil Bey" aynı zamanda Osmanlı sultanlarının zaafılarından Atatürk ile tanışmasına, Kıbrıs meselesinden Fransa ile ilişkilerimizin başlangıcına bizi kendi geçmişimizle tanıştıran ve gerçek bir tarihçinin nasıl olması gerektiğini gösteriyor. İnalcık, önemli bilim insanlarımız arasında. Makaleleri ve kitaplarıyla uluslararası çevrelerde saygınlığı olan İnalcık, onunla iç içe geçmiş tarihi anlatırken konuya öylesine hakim ki, kitabın okuru padişahların, kralların sarayında dolaşır, onların yakın arkadaşlarıyla konuşuyor hissine kapılıyor.

LEVİNAS'IN 'HEP ÇAĞIRAN' METNİ

EMMANUEL LEVINAS

SUNUŞ VE YAYIMA HAZIRLAYAN :

ZEYNEP DİREK

ÇEVİRİ: ÖZKAN GÖZEL,

128 SAYFA.

METİS YAYINLARI

Levinas'ın Zaman ve Başka'sı, 1948 tarihli bir konferans dizisinin, 79 tarihli Önsöz ile kitaplaştırılmış hali. Levinas'ın düşüncesinin bütünü içindeki yeniliğiyle en önemli duraklardan biri. Kitap şöyle açılıyor:

"Bu konferansların amacı, zamanın yalnız ve yalıtılmış bir öznenin olgusu olmadığını, bizzat öznenin başkası'yla ilişkisi olduğunu göstermekten ibarettir. Bu tezde sosyolojik bir şey yoktur. Mesele, toplumdaki aldığımız mefhumlar sayesinde zamanın nasıl bölümlendiğini ve düzenlendiğini, toplumun zamanın bir temsilini oluşturmamızı nasıl olanaklı kıldığını anlatmak değildir. Sözümlü edeceğimiz şey bizim zaman hakkındaki düşüncelerimiz değil, zamanın kendisidir. Bu savı desteklemek için bir yandan yalnızlık mefhumunu, diğer yandan, zamanın yalnızlığa sunduğu şansları ele alıp düşünmek gerekecektir."

Kitap, Levinas'ın felsefesini dile getirdiği bir metin olarak, akademik felsefe yazının sınırlarını zorlayan, insana daha çok edebi metinlerdeki ilhamlı dili ve tarzı hatırlatıyor: "Açıklamaya girişmeyen, çözümlemenin içinde yavaşlamayan, sonuçlarını bir bir çıkarmayan, dediğinin altını çizmeyen, öğretmeyen bir söyleme bu. Böyle bir metin felsefi okumayı baştan kolaylaştırmaz, durmaksızın çağırır ve bekler."

Emmanuel Levinas Zaman ve Başka

Zeynep Direk'in Sunuşuyla

OSMANLI MİNYATÜR SANATI

BANU MAHİR

211 SAYFA,

KABALCI YAYINLARI

Osmanlı minyatürü üzerine yapılan araştırmaların geçmişi ne yazık ki yalnızca yüzyıl öncesine miyor; bu araştırmalar sonucunda Osmanlı minyatürlerinin çok da kalıplara bağlı kalmadığı, yepyeni kurgu ve türleriyle İslam kitap sanatından ayrılarak Sinan Bey'den Kapıdağlı Konstantin'e, Levni'den Matrakçı Nasuh'a kadar usta nakkaşlarıyla kendine özgü bir kimliğe kavuştuğu anlaşıyor. Osmanlı minyatürünün tarihsel süreç içinde şekillenmesi, minyatürlü eserlerin türleri, ikonografyası ve bu incelikli saça natta yön veren önemli sanatçıların tanıtılması amaçlanıp zengin minyatür ör-

OSMANLI MİNYATÜR SANATI

Banu Mahir

nekleriyle desteklenen Osmanlı Minyatür Sanatı, yedi yüzyıllı aşkın hüküm süren Osmanlı hanedanının ihtişamı hayatının yazma yapıtlarına aktılan yüzünü görmek isteyenler için iyi bir kaynak niteliği taşıyor.

ATEŞ VE SÖZ

GLORIA MUNOZ RAMIREZ
389 SAYFA,
AYRINTI YAYINLARI

Ateş ve Söz, silahlı bir başkaldırı hareketinin nasıl sivilleştiği "söz arak" alternatif bir direniş deneyimine dönüştüğünün hikâyesi. Güneydoğu Meksika dağlarında yeşeren ve Zapatizm olarak kendini tanıtan bu son derece özgün deneyim, sivil topluma geliştirdiği farklı siyasal ilişkilerden ötürü çok

kısa bir zamanda uluslararası boyutta bir "öteki siyaseti" seçeneği haline gelebildi ve alternatif küreselleşme hareketinin temel taşlarından birini oluşturabildi.

Zapatizmde onur, yöneten/yönetilen ayrımının kaynağı olarak gördükleri iktidara karşı gelmenin birincil itici gücünü oluşturur. Bir süre Zapatist gerillalarla birlikte yaşayan Meksikalı gazeteci G. M. Ramirez'in aynı zamanda Meksika toplumsal muhalefet güncesi olarak da okunabilecek kitabı, Zapatist sözcü Marcos'un betimlemesiyle, bir "duvar halısı-ayna"ya benziyor. Ateş ve Söz için böyle diyor Marcos: "Öyle evin bir duvarına, yatak odasına falan asılmaz. Ama ona başınızı uzatır, bizi ve kendinizi arayabilirsiniz. Orada hem bizi hem de kendinizi bulacağınızdan eminim ben."

OSMANLI-TÜRKİYE İKTİSADÎ TARİHİ 1500-1914

ŞEVKET PAMUK
242 SAYFA,
İLETİŞİM YAYINLARI

Şevket Pamuk, kitabında iktisadî aslı unsurları olan insanları taraf oldukları iktisadî ilişkileri içine yerleştirerek imparatorluğun iktisadî tarihini öne çıkarıyor. Osmanlı toplumsal düzenini, toprak rejimini, belirli bir toplumsal kültürün iktisadî yapıları nasıl algılayıp, kendi gündelik hayatı içinde nasıl konumlandığını inceliyor ve iç kırmalara rağmen uzun dönemli bir iktisadî sürekliliğin altını çiziyor. Kitap, yönetici sınıfların iktisadî düzeni algılayışları kadar, esnafın, tüccarların ve köylülerin hayatlarına doğrudan etki eden kararlar karşısında

nasıl davrandıklarını ve toplumsal huzursuzluk dönemlerinde bu algılayış farklarının sonuçlarını tartışıyor. Geniş bir coğrafyaya yayılan imparatorluğun dört yüz yıllık bir zaman dilimi içerisindeki hareketli toplumsal hayatını akıcı bir dille anlatıyor.

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASİ DÜŞÜNCE
CİLT 7: LIBERALİZM
EDİTÖR: MURAT YILMAZ,
740 SAYFA,
İLETİŞİM YAYINLARI

ELEŞTİREL TARİH YAZILARI
METE TUNÇAY
288 SAYFA, LIBERTE YAYINLARI

POPÜLER TARİH SÖZLÜĞÜ
SÜLEYMAN İNAN
200 SAYFA, LIBERTE YAYINLARI

İBNÜ'L ARABİ SÖZLÜĞÜ
SUAD EL-HAKİM
ÇEVİREN: EKREM DEMİRLİ
748 SAYFA,
KABALCI YAYINLARI

HOMEROS'TAN AŞIK VEYSEL'E TARİHTE VE TOPLUM YAŞAMINDA KÖRLER
MEHMET EMİN DEMİRCİ
680 SAYFA,
BOĞAZICI ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

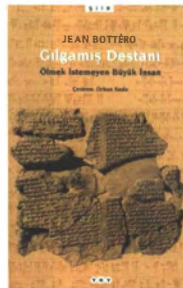
KADINLARIN TARİHİ
EDİTÖRLER:
GEORGES DUBY,
MICHELLE PERROT,
ÇEVİREN: AHMET FETHİ
5 CİLT BİR ARADA,
İŞ BANKASI
KÜLTÜR YAYINLARI

GILGAMİŞ DESTANI

ÖLMEK İSTEMEYEN BÜYÜK İNSAN

JEAN BOTTERO
FRANSIZCA'DAN ÇEVİREN:
ORHAN SUDA,
YAPI KREDİ YAYINLARI

Gilgamesh'in ölümsüzlük peşinde yaşadığı şişsel yolculuğun anlatıldığı Destan, bilinen en eski edebi metin. Kil tabletlere cıvazısıyla yazılmış/kazınmış bu destan, bir yandan neredeyse "yazı" kadar eski, bir yandan da günümüz insanının evrensel değerlerine ışık tutuşuyla bugün yazılmış gibi taze. Ünlü Aurlbilimci Jean Bottero'nun, destanın yeni kazılarla gün ışığına çıkartılmış tüm parçalarını ilk kez bir araya getirerek Akkade'den Fransuzca'ya aktardığı ve dipnotlarla zenginleşmiş

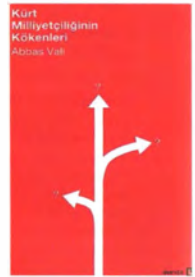

gi bu yapıt, Orhan Suda'nın usta çevirisiyle Türkçe'de. Tamamı yaklaşık üç bin dize olması gereken bu metnin bize ulaşabilen kısmı üçte ikisinden daha azdır. Ama bu parçalar, onca şerhlerin ardından tam bir sans eseri, o kadar uygun dağılmıştır ki, sıralanışlarını ve yörgünlerini bugün hâlâ yeterince ayırt edebiliriz.

KÜRT MİLLİYETÇİLİĞİNİN KÖKENLERİ

ABBAS VALİ
ÇEVİRİ: FAHRİYE ADSAY,
SEMA KILIÇ,
ÜMIT AYDOĞMUŞ,
270 SAYFA,
AVESTA YAYINLARI

Modern Ortadoğu'yu şekillendiren milliyetçi hareketler arasında yalnızca Kürt milliyetçiliği bir ulus-devlet kuramadı. Filistinliler ve yakın zamana dek Ermenilerle beraber Kürtler devletsiz milletler olarak kaldılar. Öteki Ortadoğu milliyetçiliklerinin doğuşu ve gelişimi üzerine, kapsamlı bir literatür mevcutken, Kürt milliyetçiliğinin kökenleri ve yapısı üzerine tartışmalar oldukça yetersiz olagelmıştır. Kitap, böylece bir tartışmayı başlatıyor. Derleme, Kürt milliyetçiliğinin kökenlerini

tarihsel ve kuramsal bakış açılarından tetkik etmekte ve Kürt milliyetçiliğinin kökenleri üzerine argümanları, yalnızca çatışan tarihsel yorumlar olarak ele almak değil, bu argümanları Kürt milletinin kimliği ve meşrutiyetine dair statik ve can alıcı öneme sahip tartışmalar olarak dağoriyor.

TARİH DOSTU OLUN!

Tabulardan, övünmelerden,
her türlü önyargıdan, ayrımcılıktan,
şovenizmden uzak bir tarih bilinci için...
Temel desteğini varlıklı bir aileden,
bir büyük sermaye grubundan,
politik bir çevreden ya da devletten almamasına karşın,
ülkenin en büyük sivil toplum kuruluşlarından biri
olmayı başaran ve sürdüren bir Tarih Vakfı için...

TARİH DOSTU OLUN!

www.tarihvakfi.org.tr

YAKIF MERKEZİ

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi

34349 Beşiktaş İstanbul

T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34

F (0212) 227 37 32

E tarihdestu@tarihvakfi.org.tr

**GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİSTİRME,
İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE
İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ**

Tarihi Darphane Binaları

Osman Hamdi Bey Yokuşu, Arkeoloji Müzesi Karşısı

34122 Gülhane İstanbul

T (0212) 513 50 82-(0212) 522 02 02

F (0212) 522 25 46

TARİH VAKFI